

Eija Karjalainen

IÄN KOKEMINEN TYÖSSÄ

Diskurssianalyysi keski-ikäisten pankkitoimihenkilöiden teemahaastatteluista

Aikuiskasvatuksen
pro gradu –tutkielma
Kasvatustieteen laitos
Yhteiskuntapolitiikan
pro gradu –tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevätlukukausi 2002

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
Kasvatustieteiden tiedekunta
Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Laitos/oppiaine
Kastatustieteen laitos/aikuiskasvatus
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos/
yhteiskuntapolitiikka

Tutkielman tekijä

Eija Karjalainen

Tutkielman nimi

IÄN KOKEMINEN TYÖSSÄ
Diskurssianalyysi keski-ikäisten pankkitoimihenkilöiden
teemahaastatteluista

Tutkielman laji

Aikuiskasvatuksen pro gradu –työ
Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –työ
Julkaisematon

Aika Sivuja

2002 134

Asiasanat

ikä, keski-ikä, pankkitoimihenkilöt, diskurssianalyysi,
teemahaastattelu, normit, biovalta

Säilytyspaikka

Kasvatustieteen laitos, yhteiskuntatieteiden ja filosofian
laitos, Jyväskylän yliopiston kirjasto

Tiivistelmä – Abstract

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, millaisia ikään liittyviä kokemuksia keski-ikäisillä, suuriin ikäluokkiin kuuluvilla pankkitoimihenkilöillä on työelämästä ja sitä kautta kuvata naisen, työn ja iän välistä suhdetta. Erityisesti kiinnitettiin huomiota yksilöllisen ja kulttuurisen iän kokemiseen ja niiden väliseen ristiriitaan. Lisäksi tarkasteltiin, millaisia naisen ikääntymiseen liittyviä normeja rakentui haastateltujen ikäpuheessa. Aineisto koostui kymmenestä, vuosina 1945-1953 syntyneen naispankkitoimihenkilön litteroidusta teemahaastattelusta. Aineiston diskurssianalyysi nojasi Potterin ja Wetherellin teoreettiseen viitekehykseen, jossa pyritään tunnistamaan kielellisiä tulkintarepertuaareja ja rakentamaan puhujille niitä vastaavia identiteettejä. Analyysiin valittiin kuusi haastattelulle yhteistä tulkintarepertuaaria, jotka olivat keskenään ristiriitaisia, joten naisten iän kokeminen työssä oli yhtäältä yksilöllistä, toisaalta kulttuurista. Ikä koettiin työssä voimavarojen kasvuna ja yhteisöllisyyden kaipuuna, terveydentilan tarkkailuna sekä fyysisen ja psyykkisen tuhoutumisen pelkona, työmarkkina-asemaan ja kohtaloon tyytymisenä, työteliääseen naissukupolveen kuulumisena, voimattomuutena ikäsyrrjinnän ja tehokkuusvaatimusten edessä sekä voimistuvana itsensä toteuttamisen tarpeena. Ahkeruus liitettiin myös naiseuteen. Naisen ikääntymisen normien kokoaminen normaalin vanhenemisen ilmauksista perustui Foucault'n biovallan vaikutustapoja koskevaan teoreettiseen kehykseen. Fyysisen vanhenemisen normiksi rakentui ulkonäön ja terveyden vaaliminen melko luonnollisin keinoin. Psyykkisen vanhenemisen normina oli psyykkisen vakauden lisääminen ja oppimiskyvyn ylläpitäminen. Sosiaalisen vanhenemisen normina oli vanhojen ikänormikäytäntöjen huomiotta jättäminen ja jonkinlainen sokeutuminen ikäsyrrjinnälle työssä. Iän kokemisen positiivisilla piirteillä oli yhteyttä Eriksonin kuvaamaan generatiivisuuden voimistumiseen keski-ikäisillä. Realismi ja kohtaloon tyytyminen tuki Gouldin teoriaa nuoruuden illuusioiden tuhoutumisesta keski-ikässä. Terveydentilan tarkkailu voitiin liittää Baumanin kuvaamaan kuoleman kulttuurisen merkityksen muutokseen ja työteliäisyyden korostaminen tuki useita suurien ikäluokkien työkeskeisyyttä kuvaavia tutkimuksia.

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO	5
2	TYÖVOIMAN IKÄÄNTYMINEN VALTIOVALLAN JA ELINKEINOELÄMÄN HUOLIPUHEESSA	7
2.1	Työelämän modernisaation ja laman vaikutus työoloihin	7
2.2	Suuriin ikäluokkiin kuulumisen erityisyys	9
2.3	Suuret ikäluokat työssä – vähin eväin vastuunkantoon	12
2.4	Työelämän tukipylvästä ongelmaeläkeläiseksi	13
2.5	Ikäjohtamisesta tukea työssä viihtymiseen	16
3	IKÄÄNTYVÄ NAINEN TYÖSSÄ	20
3.1	Osaaminen varttuneen voimana	20
3.2	Elämänhallintaa työssä	25
3.2.1	Kun eläke alkaa houkuttaa	25
3.2.2	Työhyvinvointia uhkaavia ja tukevia tekijöitä	28
3.3	Ikä- ja sukupuolisyrijntä kietoutuvat työmarkkinoilla	32
3.4	Pankkitoimihenkilön työasema	38
3.4.1	Rahoitusalan rakennemuutos taustana	38
3.4.2	Pankkitoimihenkilön työnkuva - muutosta ja perinteitä	39
4	KESKI-IÄN KONSTRUKTIOT	41
4.1	Keski-ikä kronologisessa tarkastelussa	41
4.2	Elämänkaaresta elämänkehään - elämänkulun graafinen esitys	42
4.3	Generatiivisuutta etsivä keski-ikäinen	43
4.4	Tavoitteena henkinen yksilöityminen	46
4.5	Näkökulmia keski-iän kriisiin	51
5	YKSILÖLLINEN JA KULTTUURINEN IKÄ	55
5.1	Monta ikää rinnakkain	55
5.2	Vanheneminen kaksiteräisenä miekkana	59
5.3	Naisen ikääntymisen kulttuurinen rakentuminen - vanheneva ruumis erityisenä ongelmana	63
5.4	Foucault’lainen lähestymistapa ikääntymisen normeihin	71

6	TUTKIMUKSEN KULKU	75
6.1	Tutkimusote	75
6.2	Tutkimustehtävät	76
6.3	Aineiston hankinta ja kuvaus	78
6.4	Aineiston analyysin kuvailu	81
6.5	Tutkimuksen luotettavuuden arviointia	85
6.6	Tutkimuseettisiä huomioita	86
7	PANKKITOIMIHENKILÖIDEN PUHEEN TULKINTAREPERTUAARIT	88
7.1	Kymmenen pankkitoimihenkilöä ryhmäkuvassa	88
7.2	Ilon ja kasvun tulkintarepertuaari	90
7.3	Iän kauhistuksen tulkintarepertuaari	93
7.4	Elämän vääjäämättömyyden tulkintarepertuaari	95
7.5	Työteliäisyyden tulkintarepertuaari	97
7.6	Pakkotahtisuuden tulkintarepertuaari	99
7.7	Itsemääräämisen tulkintarepertuaari	102
8	HAASTATTELUISSA RAKENTUNEET KESKI-ikäISEN NAISEN IKÄÄNTYMISEN NORMIT	106
9	JOHTOPÄÄTÖKSET	109
9.1	Analysointiprosessin arviointia	109
9.2	Tutkimustulosten pohdintaa	110
9.2.1	Tulkintarepertuaarien tarkastelua	110
9.2.2	Keski-ikäisen naisen ikänormit lähitarkastelussa	119
	LÄHTEET	123
	Liite 1: Kutsu tutkimushaastatteluun	132
	Liite 2: Teemahaastattelun aihealueet	133

1 JOHDANTO

Kiinnostukseni iän kokemiseen virisi vähitellen satunnaisesti lukemistani lehtiartikkeleista, joihin törmäsin milloin Kansalliseen Ikäohjelmaan, milloin YK:n Ikäihmisten vuoteen 1999 liittyen. Työväestön ikääntyminen näyttäytyi yhteiskunnallisessa keskustelussa ajankohtaisena ongelmana - pohdittiin huoltosuhteen heikkenemistä, surtiin suurten ikäluokkien synnyttämää eläkepommia, kaavailtiin eläkeiän korottamista ja puntaroitiin ikääntyvien oppimisedellytyksiä. Naistenlehtikirjoittelussa vanheneminen esiintyi yksilön hyvinvointia uhkaavana tragediana, jota naisen tuli kaikin keinoin pyrkiä torjumaan. Naisen ulkonäkö oli lisäksi mitä suuremmassa määrin miehen asia. Niinpä pro gradustani halusin tehdä tutkimuksen, jossa iän kokijan, keski-ikäisen naisen ääni kuuluisi.

Tutkimukseni tavoitteena on kuvata, miten suuriin ikäluokkiin kuuluva nainen kokee iän työssään ja mitä naisen vanhenemiseen liittyviä normeja hänen ikäpuheessaan rakentuu. Lähestyn aihetta potter-wetherelliläisen (Potter & Wetherell 1987) diskurssianalyysin keinoin selvittämällä, millaisia kielellisiä tulkintarepertuaareja on identifioitavissa keski-ikäisen pankkitoimihenkilön iän ja työelämän suhteen kuvauksista. Etsin lisäksi tulkintarepertuaareja vastaavia identiteettejä, joita haastateltavat rakentavat työnsä ikäkokemuksista ja jotka kuvaavat naisen, työn ja iän välisiä suhteita. Vanhenemisen normeja jäljitän tulkintarepertuaareja uudelleen lukemalla kiinnittämällä huomiota luonnollisen ja normaalin naisen vanhenemisen kuvauksiin.

Tulkintarepertuaari on tutkimuksessani puheessa esiintyvä melko eheä, säännönmukainen merkityssuhteiden systeemi, joka on rakentunut sosiaalisissa käytännöissä ja joka samalla on itsekin luomassa sosiaalista todellisuutta (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 27). *Identiteetillä* tarkoitan niitä erilaisia ominaisuuksia, velvollisuuksia ja oikeuksia, joita kertoja olettaa itselleen tai toisille kuuluvaksi. Erilaisissa tulkintarepertuaareissa saattavat identiteetitkin rakentua eri tavoin. (Suoninen 1992, 9.) *Normilla* tarkoitan Foucault'a mukailleen tervettä käyttäytymismallia, joka rakentuu puheessa esiintyvistä normaalin toiminnan kuvauksista (Helén 1994). Tutkimuksen aineisto koostuu kymmenestä vuosina 1945-1953 syntyneen eteläsavolaisen pankkitoimihenkilön litteroidusta teemahaastattelusta. Teemahaastattelu valittiin aineistonkeruumenetelmäksi, koska se

antaa mahdollisuuden pitkiin, melko vapaamuotoisiin selityksiin, jotka tuovat hyvin esille kielenkäytön rikkauden – näin aineisto soveltuu hyvin diskurssianalyysiin.

Työelämässä suurien ikäluokkien edustajiin on suhtauduttu yhtäältä vastuunkantajina, toisaalta asemiinsa juuttuneina kehityksen esteinä. Ikäluokan eläköitymisen on pelätty tuovan mukanaan paitsi nopean huoltosuhteen heikkenemisen suomalaisessa yhteiskunnassa, myös inhimillisen pääoman hupenemisen tuotantoelämässä (Raivola 2000). Tähän ikäryhmään lukeutuvat pankkitoimihenkilöt ovat kokeneet 1990-luvun pankkikriisin ja toimialan rajun rationalisoinnin, jonka seurauksena turvallinen työura on kääntynyt epävarmaksi muuttaen ikääntymiseen liittyviä tunteja. Ikääntyvät naiset ovat lisäksi työmarkkinoilla sekä ikään että sukupuoleen kohdistuvien kulttuuristen stereotyyppien armoilla – tätä naisiin kohdistuvaa kaksinkertaista syrjintää on kutsuttu *vanhenemisen kaksoisstandardiksi* (Sontag 1997).

Ikä ja ikääntyminen ovat moniselitteisiä käsitteitä, eikä termiä *ikä* läheskään aina kyetä määrittelemään selkeästi, koska yhteisesti hyväksytty terminologia puuttuu (Arber 1996). Ikääntymistä voitaneen pitää biologisten muutosten ja elämänkaaren aikana kertyneiden kokemusten yhdistelmänä, jossa esiintyy voimakasta yksilöllistä vaihtelua (Hellsten 1998). Keski-ikäisten naisten ikäpuheeseen on aiemmissa tutkimuksissa liitetty ristiriitaisuus - naiset ovat esimerkiksi kokeneet vanhenemisen samalla sekä surutyönä että sisäisten voimavarojen kasvuna. Tätä riitasointuisuutta on kuvattu *vanhenemisen dissonanssin* käsitteellä (Kangas 1998). Yksilön ikääntymisen keskeisenä ongelmana on nähty nuorekkaan sisäisen minän ja ikääntyvän ruumiin – *ien naamion* - välinen ristiriita (Featherstone & Hepworth 1990 ja 1991, Biggsin 1999 mukaan). Tavoittaakseni ikäpuheen ristiriitaisuuden mahdollisimman hyvin, valitsin diskurssianalyysin ja sen keskenään ristiriitaiset tulkintarepertuaarit tutkimukseni metodisiksi välineiksi.

Keski-ikäisen naisen ikääntymisen normit liittyvät tutkimuksessani erottamattomasti ajatukseen normaalista vanhenemisestä. Tästä näkökulmasta vanhenemisen normi on näennäisen hyvää tarkoittava ja suojeleva – yksilön hyvinvointia edistävä – mutta todellisuudessa tehokas sosiaalisen kontrollin muoto, jota Foucault kutsuu *biovallaksi*. Biovalta toimii yhteiskunnassa yksilön ruumiin kautta. Näin keski-ikäisen pankkitoimihenkilön ruumiissa pienet sosiaaliset käytännöt yhdistyvät suurisuuntaisiin valtapyrkimyksiin ja toteuttavat niitä. (Oksala 1997.)

2 TYÖVOIMAN IKÄÄNTYMINEN VALTIOVALLAN JA ELINKEINOELÄMÄN HUOLIPUHEESSA

Näkemyksien ja ihmisen ja hänen sosiaalisen maailmansa vuorovaikutuksesta on keskeistä konstruktionistisessa lähestymistavassa (Berger & Luckmann 1995, 74.) Tieto todellisuudesta välittyy ja muotoutuu meille sosiaalisissa prosesseissa jatkuvasti, eikä siten ole mahdollista, että olisi olemassa diskursiivisesti autonomisia, neutraaleja ”tietämyksiä”, vaan jopa kaikkein ”konkreettisimmatkin” tosiseikat ovat sosiaalisesti rakentuneita (Aittola & Raiskila 1995). Tämän lähestymistavan mukaan ikä, ikääntyminen, suuriin ikäluokkiin kuuluminen ja keski-ikäisyys ovat ihmisten välisessä päivittäisessä vuorovaikutuksessa tuotettuja ilmiöitä. Konstruktionistisen näkemyksen mukaan nämä käsitteet eivät myöskään ole staattisia, vaan ennemminkin jatkuvan neuvottelun ja uudelleen määrittelyn kohteena. Ikääntyminen työssä ei olekaan tiettyä mallia noudattava rakenne, vaan kielellisessä vuorovaikutuksessa jatkuvasti rakentuva konstruktio. Erilaiset asiantuntijakäytännöt ja työelämän muuttuvat vaatimukset muovaavat ikäkokemuksiamme - ikääntyminen ei synny tyhjiössä, vaan erilaiset näkemykset, kokemukset ja merkitykset rakentuvat vaihtelevissa konteksteissa. Iän kokeminen työssä on osa laajempaa sosiaalisten suhteiden ja instituutioiden verkkoa. Tässä luvussa tarkastelen suuriin ikäluokkiin kuuluvan pankkitoimihenkilön ikääntymisen rakentamista viranomais- ja asiantuntijapuheissa.

2.1 Työelämän modernisaation ja laman vaikutus työoloihin

Ikääntyvään työntekijään kohdistuvat työelämän odotukset ovat jatkuvassa muutoksessa. Suomalaisen työelämän muuttumisen taustalla on parin viime vuosikymmenen aikana vaikuttanut informaatioteknologian tuoma murros tuotemarkkinoilla ja organisaatioiden toiminnoissa. Palvelutuotteiden elinaika on lyhentynyt ja kulutuskysyntä yksilöllistynyt. Seurauksena on ollut työvoimaan

kohdistuvan koulutus- ja vaatimustason nousu, joihin on liittynyt viihtymättömyys- ja rekrytointiongelmia. (Niemelä, Talvitie-Ryhänen, Väisänen & Kainulainen 1996, 1.)

Työelämä on muuttunut uudella tavalla epävakaaaksi, sillä yhtäältä työmarkkinoille on jäänyt pysyvältä näyttävä alityöllisyys ja toisaalta työn muodot muuttuvat yhä vaihtelevammiksi. Ajatus pysyvästä työpaikasta tulee yhä kyseenalaisemmaksi kun vain osa saa työpaikan – osa jää jopa pysyvästi työelämän ulkopuolelle. Kun työsuhteet pyritään luomaan äärimmäisen joustaviksi, työssä olon ja työttömyyden raja hämärtyy, työurasta tulee katkonainen ja yksilöllinen elämänuramalli valtaa alaa. Tällä on väistämättä vaikutus työorientaatioon. Onkin puhuttu työyhteiskunnan kriisistä – työn merkitys on vähentynyt yhteiskuntaa määräävänä tekijänä. (Niemelä ym. 1996, 1-2.)

Kuusi (1998) on kuvannut työelämän modernisaation neljä keskeistä prosessia, jotka selittävät osaamisvaatimusten muutoksia. Ensinnäkin uusi tietotekniikka on luonut automaation, joka ensivaiheessa on johtanut toisten työn vähenemiseen ja joustavuutta edellyttävien työtehtävien lisääntymiseen. Toiseksi tieteellistekninen tieto on yleisesti lisääntynyt ja sen käyttö on mahdollista yhä useammassa ammateissa. Kolmanneksi toiminta on kansainvälistynyt ja kilpailu kiristynyt. Neljänneksi elintason nousu merkitsee yhä yksilöllisempien ja laadukkaampien palvelujen kysyntää. Kaikki neljä prosessia korostavat osaamisen kasvavaa merkitystä työllistymisen edellytyksenä. Ihminen voi olla tietotekniikan avulla työskennellessään hyödyllinen vain, jos hänellä on osaamista, joita tietotekniikka ei kykene korvaamaan – tietokone on ihmistä parempi laskemaan, varastoimaan suuria määriä tietoa ja muistamaan oikein. (Kuusi, 1998.) Tehdäkseen itsestään yhä tarpeellisen modernisoituvassa pankkityössä, toimihenkilön on suunnattava osaamistaan juuri yksilöllisempien ja laadukkaampien palvelujen tuottamisen suuntaan.

Palvelualoilla työllistyvyys heikkeni Suomessa koko yhdeksänkymmentäluvun. Jatkuvana pyrkimyksenä on selvittää yhä pienemmällä työntekijämäärällä vaatimalla niukkenevalta työntekijäjoukolta yhä enemmän. Samalla ikääntyviä ajetaan eläkeputkeen. Myös itsepalvelua tehostamalla, kuten verkkopankkitoimintoja markkinoimalla, pyritään pankkitoiminnassa työvoimakustannusten karsimiseen. Tässä kehitystilanteessa työssä olevien ikääntyvien ongelmana on heikompi koulutustaso kuin nuorilla. He saattavat hallita vastavalmistunutta paremmin sen

monimutkaisen työprosessin, josta ovat vastanneet. Kuitenkin uuden omaksuminen on heille nuoria vaikeampaa. Toisaalta ikääntyvien kritiikiton käskyjen noudattamisen perinne ajaa oppimaan tehtävistä selviytymisen kannalta epäoleellistakin tietoa. (Kuusi 1998.)

Työllisyyden voimakkaassa heikkenemisessä pankkisektorilla kietoutuivat –90-luvulla talouslaman ja pankkikriisin vaikutukset. Suomen kansantaloutta kohdanneen laman eräänä syynä pidettiin tuolloin pankkikriisiä. Yksilötasolla laman vaikutuksia on kuvattu taloudellisen stressin käsitteellä, johon liittyy työn ja uran epävakaus ja huoli toimeentulosta. (Kinnunen 1996.) Taloudellisen laman myötä työelämän kehittämisessä nousi keskiöön tuottavuus ja kilpailukyky – vallitseviksi piirteiksi on tullut voimakas sitoutuminen työhön, joustavuus- ja tehokkuusvaatimus sekä ryhmätyö. Nämä kaikki synnyttävät ylikuormittumista ja stressiä. Kun työelämän laatu on taka-alalla, korostetaan kilpailua ja suoritusten tarkkaa mittaamista, annetaan etusija miehille työorientaatiolle. Näin lama ja pankkikriisi aiheuttivat työelämän tasa-arvolle taka-askeleita. (Lehto 1996.)

Kun työelämän osaamisvaatimukset ovat kiristyneet, aikuisopiskelusta on karissut henkiseen kasvuun tähtäävä idealismi ja opiskelusta on tulossa koko työssäolon kestävä prosessi, jossa omaa työmarkkinasopivuutta hiotaan. Myös elämänsäkulun lineaarisuus edustaa kadonnutta aikaa – nyt opiskelu, palkkatyö ja työttömyys limittyvät useimpien kohdalla. Kun elämänsäkulku on ryhmittynyt uudella tavalla, tarvitaan yksilöltä entistä enemmän vahvuutta hallita oman elämänsä muutosprosesseja. (Vrt. Niemelä ym.)

2.2 Suuriin ikäluokkiin kuulumisen erityisyys

Sosiaalitutkimus käyttää käsitteitä, jotka jäsentävät suurien ihmisryhmien aika- ja ikäsuhteita. Tilastollisessa tarkastelussa yleinen *kohortti*-käsite viittaa jonakin aikana samanlaisen tapahtuman kokeneeseen ihmisryhmään – yleisimmin käytetään syntymäkohorttia eli tiettyinä ikävuosina syntyneiden joukkoa, jonka vanhenemista seurataan. Kohortti on melko lähellä laajempisisältöistä *sukupolvi*-käsitettä, joka korostaa ryhmän jakamia kokemuksia ja yhteistä tietoisuutta. (Vakimo 2001, 71.) Omassa tutkimuksessani tarkastelen haastateltaviani näiden käsitteiden välimaastossa – yhtäältä olen rajannut heidät Kariston (1998) tapaan vuosina 1946-1953

syntyneisiin, toisaalta hyväksyn lähtökohdaksi ikäluokan tietoisuuden omasta erityisyydestään.

Sekä suomalaisessa, että kansainvälisessä tarkastelussa sukupolven käsitteellistä pohdintaa yhdistää yksi ja sama peruslähde: Karl Mannheimin artikkeli vuodelta 1927, joka anglosaksisessa maailmassa tuli kuuluisaksi vuoden 1952 jälkeen, kun se ilmestyi käännettynä Mannheim-kokoelmassa *Essays on the Sociology of Knowledge*. Mannheim on siis sukupolvikäsitteen kehittäjänä edelleen ensimmäinen sekä kronologisessa, että laadullisessa mielessä. (Virtanen 1999.) Hoikkala (1999) tiivistää Mannheimiin nojaten, että sukupolvi muodostuu niistä ihmisistä, jotka ovat eläneet nuoruutensa samaan historialliseen aikaan ja samoissa sosiaalisissa oloissa niin, että he kykenevät jakamaan ja/tai tunnistamaan tietyt, vain tälle joukolle erityiset kokemukset. Yhteisten nuoruuskokemusten katsotaan muotoilevan tarkasteltavan henkilön myöhempää elämänkulkua ja identiteettiä jotenkin ratkaisevalla tavalla. Jos tarkastelu halutaan rajata tiukasti, sukupolvesta voidaan puhua vasta, kun jollakin kohortilla on ryhmänä itseään koskeva tietoisuus. (Hoikkala 1999.)

Kariston (1998) mukaan suomalaiset suuret ikäluokat ovat heti toisen maailmansodan jälkeinen, sodasta toipumiseen liittyvä ilmiö. Sodan jälkeiset syntymävuosiluokat olivat noin 50 % suurempia kuin sotaa edeltävät tai sen kuluessa syntyneet vuosiluokat. Kariston rajauksen mukaan suuret ikäluokat ovat syntyneet vuosina 1946-1953. Syntymästään saakka tämä ikäluokka on elänyt ahtaudessa: Heitä varten tarvittiin ensin neuvoloita, sitten kansakouluja. Luokat olivat suuria ja koulua käytiin aamu- ja iltavuoroissa. Sitten tarvittiin uusia koulutuspaikkoja ammattikouluihin, oppikouluihin ja yliopistoihin. Tämä suurten ikäluokkien kokema koulutusekspansio johtui myös suomalaisen yhteiskunnan taloudellisesta rakennemuutoksesta, jonka seurauksena oli syntynyt kova kysyntä uudella tavalla koulutetusta työvoimasta. Työikään tullessaan ikäluokka koki ”suuren muuton” maaseudulta kaupunkien betonilähiöihin. Pääsy työmarkkinoille onnistui ryhmältä melko mutkattomasti, sillä aina 1990-luvun alkuun asti maan talous kasvoi ja pitkäaikaistyöttömyys oli melko tuntematonta. Vanhempiinsa verrattuna suurten ikäluokkien sosiaalinen nousu on ollut merkittävä. (Karisto 1998.) Sosiaaliseen liikkuvuuteen liittyy tässä tapauksessa myös ammattirakenteen muutos, toimihenkilöistyminen ja uuden kaupunkilaisen keskiluokan synty, jonka

rekryyttipohja lepää voittopuolisesti maalla syntyneissä suurissa ikäluokissa (Hoikkala 1999).

Kariston (1998) tarkastelussa suurten ikäluokkien nuoruus piirtyy merkittävällä tavalla poikkeavana. He olivat ensimmäinen sukupolvi maassamme, joka erottui nuorisona sanan nykyisessä merkityksessä: suomalaisessa yhteiskunnassa tehtiin 1960-luvulla seksuaalinen kumous ja syntyi rockmusiikin myötä erillinen nuorisokulttuuri. Karisto esittääkin näkemyksensä, että suurilla ikäluokilla on nykypäivänä todennäköisesti edelleen moderniutta, avarakatseisuutta ja antiautoritaarisuutta korostava mielikuva itsestään, vaikka heitä nuoremmat näkevät heidät yhä enenevästi asemiinsa juuttuneina ja vallassa olevana ikäluokkana. Radikaalisuus on korvautunut poliittisella ja kulttuurisella konservatismilla. Yhä enenevästi heidät on tulkinnan mukaan alettu myös nähdä taloudellisena taakkana yhteiskunnalle. (Karisto 1998.)

Kauppila (1996) puolestaan tarkastelee suuria ikäluokkia osana rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolvea, jonka syntymän hän tutkimuksessaan ajoittaa ajalle 1936-1955. Tälle sukupolvelle koulutus on ollut merkittävä elämänkulun rakentaja – koulutus on näyttäytynyt välineenä työn saantiin ja uralla etenemiseen. Sukupolvelle työnteko sinällään on ollut erittäin keskeisenä elämänsisältönä. Työteliäisyyden juuret ovat ikäluokan sodanjälkeisenä jälleenrakennusaikana kokemassa niukkuudessa ja sitä seuranneessa taloudellisessa nousussa, jota jatkui läpi rakennemuutoksen 1960-luvulla. Tämä pakotti ihmiset tottumaan toimeliaisuuteen ja työhön jo lapsuudessa. (Kauppila 1996.)

Suomalaisesta näkökulmasta poikkeavasti kansainvälisessä tarkastelussa suuriin ikäluokkiin on erityisesti Yhdysvalloissa liitetty nuorekas aikuisuus, kulutuskeskeisyys, terveysbuumi sekä fitnesskulttuuri. Tämä ikäluokka on alkanut pitää itseään kunnolla aikuisina vasta yli neljäkymmentävuotiaana ja keski-ikä luonnehditaan heidän kohdallaan yhä keskinuoruudeksi (midyouth). Tämä iätön, yksilöllisyyteen kiinnittyvä ja dynaaminen sukupolvi kamppailee terapioin, kauneusleikkauksin ja hormonihoidoin biologista vanhenemistaan vastaan. (Hoikkala 1993, 135.)

Vertiokin (1998) näkee suurien ikäluokkien ikääntymisen mullistavan perinteistä käsitystä sukupolven vanhenemisesta. Elämänvaihteoriat ovat syntyneet ajalla, jolloin oli luontevaa jakaa elämä viiteen tai seitsemään vaiheeseen. Nyt lapsuus on lyhentynyt, nuoruus alkaa yhä aiemmin ja useiden kohdalla ehkä

jatkuukin pidempään kuin kaksi vuosikymmentä sitten. Myös vanhuus on pidentynyt siinä määrin, että se on yritetty jäsentää osiin. Nyt puhutaankin nuorista vanhoista tai käsitteestä *grampies* (growing retired active monied people in an excellent state). Vanhuus ei alakaan enää keski-ään jälkeen, vaan sitä edeltää vielä oma nimetön elämänvaiheensa. Vertion mukaan kyseessä saattaa olla yhtäältä suurten ikäluokkien ahdistus oman ikääntymisensä suhteen, toisaalta heidän realistinen tietoisuutensa elinikäodotuksensa selvästä pidentymisestä. (Vertio 1998.)

2.3 Suuret ikäluokat työssä – vähin eväin vastuunkantoon

Hoikkala (1999) on tutkinut työn punoutumista suurten ikäluokkien elämänvaiheisiin ja esittää, että työssä suorittaminen ja pärjääminen on sukupuolesta riippumatta useimpia ikäluokan jäseniä sitova kulttuurinen tosiasia – raataminen ei ole vain miesten kohtalo. Urakeskeisissä tarinoissa ei edes puhuta *työstä sinänsä* vaan työ nousee esiin kertojien elämäntarinoiden kokonaisuudesta. Suurten ikäluokkien tarina on osa suomalaisen työhulluuden suurta kertomusta, jossa yksilön ihmisarvon tunne kiinnittyy kerta kaikkiaan hänen työteliäisyyteensä. (Hoikkala 1999.)

Suurista ikäluokista voidaan puhua myös murrospolvena. Hoikkala (1999) katsoo Giddensia lainaten, että suurten ikäluokkien tarina on tarinaa traditionaalisen yhteiskunnan murtumisesta: sukupolven ikääntyessä on länsimaissa tapahtunut merkittävä yhteiskuntasuhteiden ja arkielämän järjestyksiä koskeva muutos. Ilmiön eräs ulottuvuus on, että sukupuolten keskinäissuhteet ovat liikkuneet. Miehen patriarkaalinen oikeus määrätä lopullinen kaapin paikka koko kulttuurissa ja yhteiskunnassa on menettänyt tehoaan sodan jälkeisenä ajanjaksona. Naiset ovat kiinnittyneet entistäkin enemmän palkkatyöhön ja kahden elättäjän malli on 1950-luvulta alkaen ollut suomalaisen sosiaalipolitiikan perusta. Palkkatyön merkitys on koko ajan kasvanut suurten ikäluokkien naisilla. Sukupuolten keskinäissuhteet ovat muuttuneet myös työyhteisöissä. Kärjistäen ilmaistuna, murrossukupolven aikana miehiltä on työpaikoilla kadonnut käskemisen legitiimi automatiikka. Hoikkala kuljettaa naisten työasenteen miehitymistä niinkin pitkälle, että pyrkii kyseenalaistamaan naisten elämäkertakerronnan tyypillistä fragmentaarisuutta – Hoikkalan mukaan suurten ikäluokkien nainen ei enää välttämättä nivo

kerronnassaan minäänsä itselleen läheisiin ihmissuhteisiin ja perheeseen, kun teemana on työ. (Hoikkala 1999.)

Kauppila (1996) esittää kuitenkin tutkimustuloksenaan, että suurten ikäluokkien sukupolven naisten kertomuksissa koulutus ja työ saavat vielä väistyä miehen suunnitelmien edessä, mutta asia ei kuitenkaan naisia vaivaa – negatiivisia kokemuksia ei esiinny. Naiset hyväksyvät perheellistymisen ja miehen koulutuksen ja työn dominanssin. (Kauppila 1996.)

Vastoin yleistä luuloa, suuret ikäluokat ovat vielä keskimäärin huonosti koulutettuja. Kauppilan (1996) mukaan kuitenkin juuri oppikoulukokemukset erottavat suurien ikäluokkien sukupolven edellisestä sukupolvesta. Laajentuva oppikoululaitos oli nyt ainakin periaatteessa kaikkien sosiaaliluokkien ulottuvilla. (Kauppila 1996.) Käytännössä juuri lapsuuden ja nuoruuden koulutusvalinnat jakoivat suuret ikäluokat työmarkkinoille. Koulutuksen jyrkkä hierarkiajako kansakoululaisiin ja oppikoululaisiin kirpasi monia syvältä ja monelle oppikouluväylän umpeutuminen on elämäntarinan suuri selittäjä – motivaatioperusta rankalle yrittämiselle ja pärjäämiselle työelämässä. Koulutuksen vahva hierarkia on ristiriidassa suurien ikäluokkien pärjäämisen eetoksen kanssa, joka merkitsee *itsellisyttä* ja *vertaisuutta*. Yksin pärjääminen merkitsee vapautta ja riippumattomuutta suhteessa toisiin samalla, kun halutaan olla itsellisiä toisten samankaltaisten joukossa. Vertaisuuden keskeinen ulottuvuus on omanarvontunto ja siksi kastijako koulutuksessa on suurille ikäluokille niin jännitteinen. Työnteosta onkin tullut suurille ikäluokille ihmisenä olemisen mitta ja keino lunastaa oma itsellisyytensä. Kun kohortin ahkeruus on osunut yksiin suomalaisen bruttokansantuotteen melkoisen nousun kanssa, on kulutuskulttuurista muodostunut ikäluokalle tapa ilmaista riippumattomuutta ja menestystä. (Hoikkala 1999.)

2.4 Työelämän tukipylvästä ongelmaeläkeläiseksi

Nimenomaan suuret ikäluokat ovat vanhetessaan nostaneet työvoiman ikääntymisen ongelmaksi. Raivola (2000) tarkastelee työvoiman ikärakenteen muutoksia Suomessa ja Euroopan Unionissa lähivuosisikymmeninä ja toteaa, että työvoiman määrä tulee vähenemään EU:n nykyisissä jäsenmaissa seuraavan kolmenkymmenen vuoden aikana 15 miljoonalla työntekijällä ja 55-64-vuotiaiden määrä tulee ylittämään 15-

24-vuotiaiden määrän jo vuonna 2007. Seurauksena on, että työelämästä alkaa poistua enemmän väkeä kuin uutta tulee tilalle – myös Suomen tilanne näyttää tyypilliseltä. Huoltosuhde, lasten ja eläkeläisten osuus työikäisistä, on ollut pitkään maassamme edullinen, noin 0,50, mutta suurten ikäluokkien siirtyessä eläkkeelle alkaa nopea huononeminen ja huoltosuhde on vuonna 2030 jo lähes 0,70. (Raivola 2000, 215-216.)

Tuotantoelämässä tarvittava koulutuksessa hankittu tieto menettää sovellusarvostaan varovaisesti arvioiden puolet kymmenessä vuodessa – joskus jopa nopeamminkin. Koska tieto vanhenee nopeammin kuin tilalle saadaan uusia peruskoulutettuja työntekijöitä, alkaa inhimillinen pääoma huveta. Tilannetta helpottamaan tullaan tarvitsemaan aikuisten muunto-, täydennys- ja muuta lisäkoulutusta. Myös tarve ikääntyvän väestön pitämiseen työelämässä tulee lisääntymään. Jotta työuran pidentäminen käytännössä onnistuisi, on ikääntyvien työtehtäviä järjesteltävä uudelleen ja pidettävä seniorityöntekijöiden osaamista yllä. (Raivola 2000, 215-216.)

Raivola (2000) näkeekin elinikäisen oppimisen (*life-long learning*) rinnalle nousseen tarpeen koko elämänpiirin kattavaan oppimiseen (*life-wide learning*). Tämä elämänpiirin kattava oppiminen ei säästä ketään, vaan edellyttää kaikkien taloudellisten ja sosiaalisten instituutioiden toiminnan jäsentämistä optimaaliseksi oppimisympäristöksi. Tarve tähän nousee paitsi työvoiman tarpeesta, myös välttämättömyydestä pitää ikääntyvä kansalainen omatoimisena niin pitkään kuin mahdollista. Tilanne tulee johtamaan myös aikuiskoulutuksen tehokkuuden mittaamiseen uudesta näkökulmasta. Kansainvälisestä kilpailusta selviäminen ja tuotannolliseen ja teknologiseen muutokseen sopeutuminen edellyttävät, että työvoiman on oltava myös entistä tuottavampaa. Raivolan mukaan työllistettyyn työvoimaan haetaan tulevaisuudessa lisävoimaa ”syrjäytyneistä, ammattitaidottomista, naisista ja maahan muuttajista”, jotka tarvitsevat ammatillisen peruskoulutuksen. (Raivola 2000, 215-216.) Raivolan luettelossa sukupuoli on joutunut kiinnostavaan seuraan.

Kasvion (1994) mukaan suuret ikäluokat näyttävät 1990-luvun yleisessä tarkastelussa elävän vakiintunutta elämänvaihetta. Kuitenkin osa ikäryhmästä on saattanut laman aikana menettää aiemmat saavutuksensa konkurssien ja saneerausten sekä näiden yhteydessä toteutettujen henkilöstövähennysten seurauksena. Joku on saattanut ajautua henkilökohtaiseen velkaloukkuun. Häviäjän asemaan työnnettyjen

keski-ikäisten on vaikeaa palata enää työelämään – tarjolla on usein nuorempia paremmin koulutettuja hakijoita. Keski-ikäiselle tarjolla on heittäytyminen tilapäisten työsuhteiden tai työttömyysturvan varaan, kunnes voi ryhtyä havittelemaan ennenaikaiselle eläkkeelle siirtymistä. Tässä tilanteessa on luonnollista, että suuret ikäluokat pyrkivät tarrautumaan saavuttamiinsa etuihin ja sulkemaan etenemisteitä potentiaalisista nuoremmilta kilpailijoilta työelämässä. Tämä luo pysähtyneen asetelman, jossa ikäluokan työhön kohdistuvat odotukset ja preferenssit tuskin enää muuttuvat kovin paljon. Joustavuutta tilanteeseen on haettava uusista edellytyksistä, joita yhteiskunnan on kyettävä tarjoamaan tämän sukupolven ihmisille, jotta he kykenevät omaksumaan menestyksellisiä selviytymisstrategioita dynaamisesti muuttuvassa työelämässä. Yhteiskunnan tarjoamista edellytyksistä riippuu ensinnäkin, kuinka joustavasti työmarkkinat käytännössä pystyvät vastaamaan työvoiman kysynnän muutoksiin ja toiseksi, miten laajasti ikäluokat kykenevät olemaan ja haluavat olla työssä mukana normaaliin eläkeikään saakka. Jos edellytykset ovat huonot, ennenaikaiset poistumat työelämästä saattavat lisääntyä dramaattisesti vuosituhannen alusta alkaen. (Kasvio 1994, 126-127.)

Kansallisen Ikäohjelman taustalla Suomessa on valtiovallan ja elinkeinoelämän huoli ikääntyvien alhaisesta työllisyysasteesta ja kasvavasta innokkuudesta varhaiseläkkeitä kohtaan. Kyseessä on sosiaali- ja terveysministeriön, työministeriön ja opetusministeriön sekä monien muiden tahojen laaja yhteistyöhanke, jossa myös täysin paikallinen yhteistyö korostuu. Hankkeen päävastuu lepää sosiaali- ja terveysministeriöllä – keskeinen toimeenpano kuuluu työministeriölle ja opetusministeriölle. Työvoiman kysynnässä on tapahtunut rakennemuutoksia, jotka kohottavat ikääntyvien syrjäytymisriskiä ja tuloksena voi olla huomattavia yritys- ja kansantaloudellisia kustannuksia. Taustalla on myös pelko työvoimapulasta lähivuosina, koska nuoret ikäluokat pienenevät ja samanaikaisesti yli 50-vuotiaiden työntekijöiden määrä kasvaa. Kansallisen Ikäohjelman tavoitteena onkin edistää ikääntyvien työntekijöiden työllisyyttä, ehkäistä ennenaikaiselle eläkkeelle siirtymistä, työkyvyttömyyttä ja syrjäytymistä. Ohjelmaan sisältyy tiedotusta, koulutusta, lainsäädännön ja työvoimapolitiikan uudistamista sekä työllisyyden parantamista. Ohjelma tukee myös työyhteisöjen kehittämistä, työkyvyn ylläpitämiseen tähtävää toimintaa, työsuojelua, tutkimusta ja erilaisia kokeiluja. Ikäohjelman ydintavoite on keskimääräisen eläkkeellejäämisiän kohottaminen ja

keskeisenä toimintamuotona ovat työelämän kehittämishankkeet: TYKE – Kansallinen työelämän kehittämisohjelma vahvistaa ikääntyneiden työntekijöiden asemaa ja pyrkii lisäämään eri-ikäisten keskinäistä vuorovaikutusta työpaikoilla. Myös yhteistoimintalakiin tehtiin vuonna 1997 muutos, joka ottaa huomioon ikääntyvien tarpeet yritysten henkilöstö- ja koulutussuunnitelmissa. Joustavat työaikajärjestelyt – myös vuorotteluvapaa- ja osa-aikalisäjäjärjestelyt – tähtäävät ikääntyvien osaamisen ja työkyvyn ylläpitoon. Työhallinto toteuttaa myös aktiivista tiedotuspolitiikkaa – ikääntymisen ja kokemuksen mukanaan tuomia työelämävahvuuksia nostetaan julkiseen keskusteluun. (Työministeriö 1999.)

2.5 Ikäjohtamisesta tukea työssä viihtymiseen

Ilmarisen (1998) mukaan ikäjohtaminen tarkoittaa ikääntymisen ymmärtämistä ja huomioon ottamista johtamisessa. Jotta ikäjohtaminen voi toteutua, esimies tarvitsee ikääntymiseen liittyvää tietoa ja koulutusta. Pitkittäistutkimukset ikääntymisestä ja työkyvystä osoittavat, että esimiehen asenteella ja johtamistavalla on merkittävä vaikutus työntekijän työkykyyn ja jaksamiseen. Ilmarinen esittääkin lääkkeeksi neljää ikäjohtamisen keskeistä ominaisuutta, joita työntekijät haluavat ja arvostavat. Ensimmäiseksi esimiehen asenteen omaan ikääntymiseen tulisi olla myönteisellä tavalla realistinen. Positiivinen ikäasenne tarkoittaa sitä, että yksilö kykenee tunnistamaan itsessään ikääntymisen tuomia uusia voimavaroja, kuten kykyä ratkaista yhä monimutkaisempia ongelmia. Nämä tuntemukset auttavat näkemään positiivisia muutoksia myös työtovereissa. Toinen ikäjohtamisen taito liittyy esimiehen omaksumaan yhteistyömalliin. Ikääntyvät alaiset arvostavat esimiestä, joka välttää syrjään vetäytymistä ja piiloutumista ja joka hallitsee tiimityöskentelyn. Hierarkkisesti johdetut organisaatiot johtavat iän myötä työkyvyn laskuun. Kolmas ikäjohtamisen kulmakivi on kyky suunnitella töitä yksilöllisesti. Yksilöllisyyden tarve nousee siitä, että iän myötä muutumme fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti yhä yksilöllisemmiksi. Jos 55-vuotias henkilö tekee täysin samoja työtehtäviä kuin 25-vuotias työtoverinsa, merkitsee se, että hänen 30 vuoden työkokemuksellaan ei ole ollut mitään realisoitavaa lisäarvoa. Vallalla oleva staattinen työn suunnittelu hylkää yksilön elämänkulun biologiset ja psykososiaaliset faktat. Hyvä esimies kuitenkin hakee yksilöllisempiä työnkuvia työntekijälähtöisesti. Mallissa ikääntyvät

työntekijät kehittävät omaa työtään ja osallistuvat nuorten työnopastukseen. Neljäs ikäjohtamisen taito liittyy kommunikaatioon ja erityisesti muutoksista tiedottamiseen. Ikääntymisen myötä muutoksiin sopeutumiseen tarvitaan enemmän aikaa kuin nuorempana. Avoin, varhainen tiedottaminen muutoksista keskustellen on hyvää ikäjohtamista, sillä kokenutta työntekijää ei voi pelkästään käskää muutoksen taakse. Esimieheltä edellytetään vaikeidenkin asioiden tuomista keskusteluun ja salailu nähdään heikon esimiehen ominaisuutena. (Ilmarinen 1998.)

Juuti (2001) on tutkinut ikäjohtamisen toteuttamiseen liittyviä ongelmia Suomessa. Keskeisenä tuloksena oli, että ikäjohtamisella ei juurikaan ole työpaikoilla sisältöä. Yli puolet vastaajista katsoi, ettei ikääntyviä palkata heidän työyhteisönsä, kolmasosa väitti, että ikääntyvät tulevat heidän työpaikallaan katkeriksi. Noin neljännes vastaajista näki ikääntyvillä olevan vaikeuksia suoriutua kiihtyneestä työtahdistista ja heidän joutuvan pitämään kiinni työpaikoistaan, koska heitä pidetään kustannuksena ja heitä ajetaan sen vuoksi aktiivisesti eläkkeelle. Vaikka viidesosa katsoi, ettei ikääntyviä johdeta heidän työpaikallaan asianmukaisesti, vain harvat näkivät, että johdolla olisi kielteinen asenne ikääntyviä kohtaan. (Juuti 2001, 126-128.)

Oman tutkimukseni kannalta merkittävää on, että suurimpiin ikäjohtamisen pulmallisena kokeviin ryhmiin kuuluivat sekä konttoritoimihenkilöt, että suurilla työpaikoilla työskentelevät. Vastaajilla itsellään oli kyselyn mukaan myös melko runsaasti ikääntymiseen liittyviä kielteisiä mielipiteitä, jotka koskivat mm. työssä oppimista, uuden tietotekniikan hallintaa sekä fyysistä ja psyykkistä työssä selviytymistä. Johdolla ja nuorilla oli muita useammin kielteinen kuva ikääntyvistä, mutta erityisesti nuoret miehet erottuivat potentiaalisina kielteisten ikäasenteiden kantajina. Sen sijaan ikääntyvät naiset poikkesivat selvimmin muista ryhmistä siinä, että he katsoivat, ettei työpaikalla siirretä kokemustietoa riittävästi nuorille, eikä kunnioiteta ikääntyviä ihmisiä. On huomion arvoista, että vaikka useimmat vastaajat suhtautuivat varsin myönteisesti itse ikäjohtamisen levittämiseen työpaikoille, konkreettisia toimenpiteitä, kuten ikääntyvien lisääntyvää palkkaamista vastusti jo lähes viidesosa vastaajista. Ikäjohtamisen kehittämistä työyhteisöissä vastustivat voimakkaimmin nuoret ja – mielestäni yllättäen – akateemisen koulutuksen saaneet henkilöt. (Juuti 2001, 126-128.)

Kansallisen Ikäohjelman tavoitteiden siirtäminen työelämän arkeen on siis osoittautunut ongelmalliseksi. Ikäohjelma voi vain tyytyä edistämään ikäjohtamisen

periaatteiden huomioon ottamista työelämän kehittämisessä. Työyhteisön toimintaa organisoiva johto törmää väistämättä kahteen prosessiin: toiminta uudistuu ja ihminen ikääntyy. Näiden kahden prosessin yhteensovittaminen on ikäjohtamisen perusta Kansallisessa Ikäohjelmassa. *Toiminta uudistuu* –prosessiin nähä kuuluviksi mm. uusi tietotekniikka, organisaatiouudistukset ja yksilön kasvava vastuu ja työelämän epävarmuuden lisääntyminen sekä uudet osaamisvaatimukset. *Ihminen ikääntyy* –prosessiin luetaan mm. hyvät valmiudet vastuunottoon itsestä ja muista, hyvä ristiriitojen sieto, ainutkertainen elämäkokemus, syvällinen tieto aiemmista menettelytavoista ja pitkä oppimisprosessi työelämässä. Yritystoiminnan uudistuessa olisi osattava käyttää hyödyksi ihmisten kokemukseen perustuvia vahvuuksia – samalla, kun yritys saa ikääntyvän kokemuksesta kilpailuedun vahvistetaan koko kansantalouden pärjäämisedellytyksiä tulevaisuudessa. (Työministeriö 1999.)

Ikäjohtamista ei nähä Kansallisessa Ikäohjelmassa uutena johtamisen ”isminä”, vaan kyse tulisi olla yksinkertaisesti paremmasta integroitumisesta vallitsevaan tilanteeseen. Ikäjohtamisen tavoitteiden toteutumista hankaloittavat kuitenkin esim. laatujohtamisessa ja laadun kehittämisessä (ISO 9000 –ohjeet) keskeisenä olevat näkemykset. Niissä on oleellista työntekijöiden tutkintotodistusten osoittama muodollinen pätevyys – ikääntyvien kokemustietoa ei juuri arvosteta. Tulosjohtamiseen liittyvissä ”kehittämiskeskusteluissa” kehittäminen jää ikääntyvien työntekijöiden kohdalla helposti unohduksiin, jolloin eräs työssä pysymiseen kannustava motivointikeino menetetään. (Työministeriö 1999.)

Dennis (1991) tarkastelee ikääntyvien työntekijöiden johtamiskäytäntöjä Yhdysvalloissa ja toteaa, että pelkkä sitoutuminen kriminalisoitujen ikäsyrijintäkäytäntöjen poistamiseen työelämästä ei riitä. Yritysjohdon tulisi sitoutua myös lain takana oleviin periaatteisiin ja filosofiaan. Taustafilosofiana voidaan pitää sitä, että ikääntyviä työntekijöitä (yhtä hyvin kuin nuoriakin) tulisi kohdella ja arvioida *yksilöllisten meriittien pohjalta*. Iän huomioiminen johtamisessa ei merkitse, että kaikki ikääntyvät työntekijät olisivat päteviä tai, että rekrytoinnin pitäisi painottua varttuneisiin työnhakijoihin, mutta se merkitsee sitä, että organisaatio on valmis panostamaan kyvykkäiden ihmisten koulutukseen ja urakehitykseen iästä riippumatta. Johtamisvalmennuksella on tärkeä rooli johdon ikäasenteiden muuttamisessa. Valmennuksen avulla on mahdollista parantaa tietoisuutta ikäsyrijintäkäytännöistä ja purkaa ikääntyvien työelämässä pärjäämiseen liittyviä myyttejä. Koska ikääntyminen työelämässä on väistämätöntä, tulisi ikääntymiseen

liittyvää johtamiskoulutusta päivittää jatkuvasti – koulutusta tulisi saada sekä lainsäädännön, että inhimillisten resurssien näkökulmasta. (Dennis 1991, 148-153.)

3 IKÄÄNTYVÄ NAINEN TYÖSSÄ

Vaikka ikääntyvää naistyöntekijää koskeva viranomais- ja asiantuntijapuhe rakentaa kuvaa viisaasta, elämänkokemuksensa myötä kiteytyvää älykkyyttään vahvistavasta moniosaajasta, todellisuudessa työuupumus, viihtymättömyys ja ammatillisten toiveiden toteutumattomuus synnyttävät kaipuuta ennenaikaiselle eläkkeelle. Pankkityössä taustalla ovat viime laman ja pankkikriisin fuusio- ja saneerausvaikutukset tehokkuusvaatimuksineen. Keski-iässä työelämän sukupuolisyrijintään alkaa enenevästi kietoutua ikäsyrijinnän piirteitä, eikä työntekijän fyysinen kuntokaan ole sama kuin ennen. Lisäksi jatkuva työn muutos, jonka keskeisenä dynamona on tietojärjestelmien kehittäminen, kuormittaa monissa vaikeuksissa vahvistunutta suuriin ikäluokkiin kuuluvaa pankkitoimihenkilöä.

3.1 Osaaminen varttuneen voimana

Tikkanen (1998) tiivistää osuvasti tutkimuksensa pohjalta todeten, että kypsyyttä näyttää menettäneen merkityksensä nykyisessä työelämässä. Tätä taustaa vasten ikääntyvän, neljäkymmentä ylittäneen työväestön oppimista ja koulutustakin voidaan verrata marginaalisten ryhmien (esim. naiset, vammaiset, värilliset) asemaan työelämässä ja yhteiskunnassa. Ikääntyvä työväestö on myös viimeinen ryhmä, jota elinikäistä oppimista ja koulutusta koskeva keskustelu sivuaa. Tällöinkin ryhmän koulutustarpeista keskustellaan mukauttavalla ja instrumentaalisella otteella, jonka mukaisesti ikääntyvien tulisi ennen kaikkea oppia *uutta*, jotta *he* sopeutuisivat paremmin muuttuvan työelämän tarpeisiin. Ei siis keskustella siitä, miten muut, nuoremmat työntekijät voisivat tunnistaa ja paremmin hyödyntää ikääntyvien pitkän työkokemuksen tuomaa ammatillista osaamista ja työelämän tuntemusta. Lisäksi työelämän aikuiskoulutus tyytyy tarjoamaan opetusta ”standardimenetelmin”, jotka on hiottu nuorehkojen ja hyvän pohjakoulutuksen omaavien oppijoiden tarpeisiin. Tämä käytäntö on omiaan karkottamaan ikääntyvää työväestöä elinikäisen oppimisen piiristä. (Tikkanen 1998, 81-82.)

Keski-ikäisen työntekijän oppimiskyky rakentuu erilaiseksi kuin nuoremmilla sukupolvilla – ikääntyvä oppii siinä missä nuoremmatkin, mutta yksilölliset erot

alkavat korostua. Useimmat älylliset tekijät säilyvät yksilöllä suhteellisen muuttumattomina aina 65-vuoden ikään: *kiteytynyt tai karttuva älykyys* (esim. kielenkäyttötaito), joka perustuu kulttuurin tuntemukseen, kehittyy vielä 25-ikävuoden jälkeen säilyen samana 75-80 ikävuoteen. Sen sijaan *joustava älykyys* (esim. abstraktien käsitteiden muodostaminen, suhteiden havaitseminen, päätelmien teko, ongelmanratkaisu), joka edellyttää erilaisia tiedonkäsittelytoimintoja ja suoritusnopeutta, alkaa hitaasti heiketä keski-iässä. (Ruoppila 1996, Coleman 1990.) Birrenin (Birren & Birren 1990) tutkimuksissa on selkeästi osoitettu, että mitä enemmän työssä vaaditaan suoritusnopeutta, sitä suuremmiksi ikäryhmien väliset erot muodostuvat. Vanhempien työntekijöiden vahva työmotivaatio ja suoritustarkkuus kuitenkin käytännössä usein korvaa puutteet suoritusnopeudessa. On mahdollista huomioida toimintojen hidastuminen myös työnkulun ratkaisuisissa. Myös näkö- ja kuuloaistissa ilmenee keski-iässä usein muutoksia, jotka tulisi huomioida työolojen ja työn sisällön kehittämisessä sekä ergonomisissa ratkaisuisissa. (Ruoppila 1996.)

Huhtanen, Kalimo, Lindström, Linkola ja Liukkunen (1999) näkevät ikäjohtamisen kulmakivenä yritysjohton tietämyksen ikääntyvien työntekijöiden hiljaisesta tiedosta. Pärjätäkseen yhä kiihtyvästi modernisoituvassa ja globalisoituvassa talouselämässä yrityksessä on tajuttava, mikä ero *eksplisiittisellä tiedolla* (explicit knowledge) ja *hiljaisella tiedolla* (tacit knowledge) on, ja kuinka ne molemmat saadaan optimaalisesti käyttöön työyhteisössä. Eksplisiittinen tieto on helppo ilmaista verbaalisesti, kirjallisessa muodossa. Teoreettiset käsitteet, matemaattiset käyrät ja tiedon graafiset esitykset ovat esimerkkejä sen tavanomaisista ilmenemismuodoista. Niinpä tietotekniikan hyvä hallinta on lujasti sidoksissa eksplisiittisen tiedon hallintaan. Tiedonlajin arvostus on ollut kulttuurissamme aina vankka ja nykypäivänäkin hyvä koulutustaso merkitsee käytännössä eksplisiittisen tiedon hyvää hallintaa. Kuitenkin käytännön työ liike-elämässä on aina nojannut hiljaiseen tietopäähän, jota on vaikea kuvata verbaalisesti. Hiljaista tietoa on mahdollisuus hankkia vain pitkäkestoisella henkilökohtaisella kokemuksella, käytännön työssä ja siihen liittyy huonosti artikuloitavia tekijöitä, jotka ovat sidoksissa henkilökohtaisiin uskomuksiin ja arviointeihin (Nonaka & Takeuchi 1995, Huhtasen ym. 1999, 33 mukaan). Hiljaiseen tietoon pohjautuvan päätöksen perusteluna saattaa yksinkertaisesti olla, että se 'vain tuntuu hyvältä'. Se nähdään yhä kasvavasti nimenomaan ikääntyvien

työntekijöiden vahvuutena ja se tulee työssä esiin tilanteissa, joihin ei ole olemassa formaaleja toimintaohjeita. Se näkyy ikääntyvän työntekijän riippumattomuutena, neuvokkuutena, vastuullisuutena, luovuutena ja kyynä vaistonvaraiseen riskinottoon tarvittaessa. (Huuhtanen ym. 1999, 33-35.)

Käsitys ikääntyvien nuorempia heikommasta oppimiskyvystä on vahva, vaikka tutkimustulokset eivät väitettä tuekaan. Iäkkäät oppivat, vaikka hiukan hitaammin ja ikäluokkien erot ovat osoittautuneet keskeisesti sukupolvieroiksi, sillä eri ikäluokat eroavat suuresti yleissivistävän koulutuksensa ja ammatillisen koulutuksensa osalta. Tämän eri sukupolvien koulutusvarannon eron ylittämiseksi tarvitaan runsaasti täydennyskoulutusta - sukupolvien erot kielitaidossa ja atk-taidoissa eivät ole osoittautuneet helpoiksi tasoittaa. Vaikka oppimisstrategioiden ikäeroja ei olekaan tutkittu, voidaan otaksua, että koulutustaso vakioiden keski-ikäiset pyrkivät *ymmärtävään oppimiseen*, mihin heidän runsas kokemusvarantonsa antaa oivan perustan. Lisätukena on heidän yleisesti vahva oppimismotivaationsa. Ikääntyvät ovat yrityksiinsä vahvemmin sitoutuneita kuin nuoremmat; tämä motivoi tietojen ja taitojen täydentämiseen. (Ruoppila 1996.)

Fyock (1992) tarkastelee ikääntyvien oppimisen erityispiirteitä ja esittää mahdollisuuden kasvojen säilyttämiseen olevan opiskelussa keskeistä – korjaavat huomautukset tulkitaan usein henkilökohtaisesti. Varttuneilla aikuisilla on voimakas halu soveltaa oppimaansa välittömästi käytännön työhön, joten opiskelussa olisi hyödynnettävä todellista työtilannetta muistuttavia menetelmiä. Jotta opiskelumotivaatio säilyisi vahvana, olisi kokeneen työntekijän tiedettävä, miksi uusi asia on opittava ja miten sitä voidaan käytännössä hyödyntää. Fyockin mukaan tieto tekee työntekijästä avoimen uusille ideoille. Varttunut työntekijä myös oppii parhaiten, kun uusi tieto kytketään aiempaan työkokemukseen, eikä tieto jää irralliseksi. Fyock esittää myös, että varttuneilla on nuoria rajoittuneempi kyky ottaa vastaan täysin uutta, irrallista informaatiota, joten optimaalisen oppimistuloksen saavuttamiseksi olisi tärkein tietoa esitettävä ensin ja tieto ikään kuin annosteltava pienissä erissä vastaanottajalle – informaatio on esitettävä vastaanottajalle hitaammin. Varttuneet työntekijät kokevat myös kaikkein luontevimmaksi oppimistilanteet, jossa ohjaajana toimii toinen varttunut työntekijä. (Fyock 1992, 101-108.)

Työntekijän ikääntymistä voidaan organisaation toiminnan kannalta tarkastella tärkeänä voimavarana, kun ikääntymiseen nähdään liittyvän syvällistä, pitkäaikaiseen

työkokemukseen perustuvaa tietämystä niistä menettelytavoista, joilla organisaatio on aiemmin menestynyt. Virallisten menettelytapojen lisäksi kokeneet hallitsevat ne epäviralliset käytännöt, joiden kautta toiminta työssä todellisuudessa usein toteutuu. (Juuti 1994.) Jos unohdetaan kronologinen tarkastelu, voidaan myös esittää, että yksilö tavallaan syntyy vanhana ja nuorentuu iän lisääntyessä. Usein nuori sitoutuu kaavamaisiin visioihin ja uskonvarmuuteen, jotka eivät käytännön työssä kestä. Vasta iän ja kokemuksen kautta yksilöstä sukeutuu oma persoonallinen itsensä. Kokemuksen kautta ihminen siis nuortuu kun se, mikä hänessä on perittyä, alkaa väistyä ja uusi tulee tilalle. Voidaan nähdä voimavarojen tuhlauksena se, että juuri siinä vaiheessa, jossa yksilön työuralla olisi parhaat mahdollisuudet uudistumiseen, hänen työuransa katkeaa usein työttömyyteen. (Heinonen 1998.)

Juuri henkistä kasvua voidaan pitää ikääntymisen keskeisenä vahvuutena. Strateginen ajattelu, harkitsevaisuus, viisaus ja kyky hahmottaa ja perustella kokonaisvaltaisesti ovat tyypillisiä piirteitä usein ikääntyville työntekijöille. (Ilmarinen 1998.) Baltesin ja Smithin (1990) mukaan voidaan puhua iän mukana kasvavasta viisaudesta, johon liittyvät seuraavat kriteerit: Ensinnäkin yksilöllä on hallussaan runsaasti tietoa elämänculusta, elämäntilanteista ja elämäncysymysten ratkaisustrategioista. Toiseksi yksilö ymmärtää elämänculun kontekstuaalisuuden merkityksen - elämänculku on sidoksissa historialliseen aikaan ja paikkaan. Kolmanneksi yksilö kykenee ymmärtämään ja hyväksymään arvostusten suhteellisuutta ja ihmisten välisiä eroja kyvyissä, elämäntyyleissä, motiiveissa jne. Neljänneksi hänellä on hallussaan tietoa elämän ennustamattomuudesta ja epävarmuudesta ja kykyä käsitellä tätä epävarmuutta. (Baltes & Smith 1990, Ruoppilan 1996 mukaan.)

Ikääntyvän viisauteen nähdään kuuluvan oleellisena kyky tehdä selkeitä päätöksiä tunteista riippumattomasti. Viisaudessa yhdistyvät yksilön kognitiiviset, affektiiviset ja reflektiiviset järkevän ajattelun ja ymmärryksen komponentit: se on kykyä sovittaa yhteen ristiriitaista informaatiota ja huomioida päätöksenteossa seikkoja, jotka tavanomaisesti jätettäisiin huomiotta. Tuolloin ikääntyneemmän ongelmanratkaisuehdotus saattaa olla kompleksinen - siinä huomioidaan erilaiset toimintastrategiat ja asetetaan useita päämäärävaihtoehtoja. Useiden tutkimusten mukaan aikuisuudessa yksilön yhä kehittyvämpiin kognitiivisiin toimintoihin liittyykin suhteellisen ajattelun lisääntyminen. (Coleman 1990.)

Vaikka ikääntyvillä on hallussaan kasvava elämänviisausvaranto, he tarvitsevat tehokasta henkilöstökoulutusta kuromaan kiinni koulutuskuilua nuorempiin ikäpolviin. Ilmarinen (2000) on tarkastellut työnantajan maksamaa koulutusta työkyvyn edistämiseksi EU-maissa ja toteaa, että noin 70 % yli 45-vuotiaista naisista ei ole saanut yhtään päivää tällaista koulutusta vuoden 1996 tilanteen mukaan. Suomi on kuitenkin kunnostautunut ikääntyvien naisten koulutukseen osallistumisessa muiden Pohjoismaiden tapaan. Ikääntyvät naiset saivat Pohjoismaissa jopa hieman enemmän koulutusta kuin nuoremmat naiset – ikäyrjintää ei siis näytä esiintyvän henkilöstökoulutuksessa, kun kriteerinä on 45-vuoden ikä. Yli 55-vuotiaiden tilanne ei ole tiedossa, mutta oletuksena kuitenkin on, että osallistuvien joukko supistuu iän myötä merkittävästi. Työpaikkakoulutusta olisi kuitenkin organisoitava uudella tavalla siten, että kokeneiden työntekijöiden ns. hiljaista osaamista hyödynnetään kokemattomampien opastuksessa – tietoa siirretään ajoissa uusille sukupolville. Ikääntyvät puolestaan tarvitsevat koulutusta erityisesti tietotekniikan, kielitaidon ja ryhmätyöskentelytaitojen oppimisessa. Heidän kouluttajiensa on kuitenkin tunnettava ikääntyvän oppijan erityispiirteet ja kyettävä pitäytymään oppimisen tukijan roolissa. Keskeistä on, että koulutukseen osallistuminen tulee olla iästä riippumatonta. (Ilmarinen 2000.)

Forss (2000) on tarkastellut eri toimialojen panostusta ikääntyvien työntekijöiden koulutukseen ja toteaa hyvien koulutusmahdollisuuksien yhteyden työssä pysymiseen olevan selvän. Tutkimuksessa yli 45 vuotta täyttäneiden mahdollisuudet saada ammatitaitoa kehittävää koulutusta olivat selvästi parhaat raha- ja vakuutuslaitosten piirissä. (Forss 2000.) Pankkitoimihenkilöihin kohdistuvat vahvat ammatilliset koulutuspanostukset saattavat yllättäen huonontaa työilmapiiriä, sillä koulutusmahdollisuuksien kokeminen hyvinä on yhteydessä työntekijöiden keskinäisten ristiriitojen runsaaseen esiintymiseen. Kehittymisellä on kilpailullinen kääntöpuolensa –mahdollisuuksista kehittyä joudutaan kilpailemaan henkilöstön keskuudessa. On kuitenkin huomattava, että hyvät koulutusmahdollisuudet vähentävät esimiesten ja alaisten välisiä ristiriitoja. (Kivistö & Kalimo 2000.)

Pankkityössäkkin vankan jalansijan saaneella tiimityöllä on todettu olevan yhteys työntekijän hyviin kehittymismahdollisuuksiin ja työssä oppimiseen. Oletuksena on, että tiimeissä on mahdollisuus yhtäältä tiiviimpään esimieskontaktiin ja toisaalta lisääntyviä mahdollisuuksia tunnistaa yksittäistenkin tiimin jäsenten koulutustarpeita.

Tiimimäinen työtapaa tekee arkipäivän työtilanteistakin uudella tavalla oppimistapahtumia. (Kivistö & Kalimo 2000.)

3.2 Elämänhallintaa työssä

Naisilla on usein vasta ikääntyessään uskallusta toimia omien näkemystensä mukaisesti. Ristiriita oman sisäisen vahvuuden ja kulttuuristen vanheneviin naisiin kohdistuvien mitätöivien käsitysten välillä onkin joillakin ammattialoilla edelleen hyvin voimakas. Siitä huolimatta osa naisista kokee vanhenemisen työssään myönteisenä nimenomaan elämäkokemuksen lisääntymisen kautta. Elämäkokemus merkitsee myös työelämän yllätyksellisyyden, omien vaikutusmahdollisuuksien ja niiden rajallisuuden tunnistamista – realistisuutta. Vaikka elämää ei voi kokonaan hallita, siitä voi ainakin selviytyä. (Kangas 1998, 154 ja 172.)

3.2.1 Kun eläke alkaa houkuttaa

Työelämästä poistutaan nykyisin keskimäärin selvästi aiemmin kuin edellisinä vuosikymmeninä. Lisäksi kohonnut elinikä ja suuret ikäluokat yhdessä kasvattavat eläkekustannuksia tulevaisuudessa. Yksilön eläkehakuisuutta selittävien tekijöiden kartoitus on noussut viime vuosina merkittäväksi tutkimuskohteeksi, kun on etsitty keinoja, millä voitaisiin hillitä suurten ikäluokkien kiihtyvää pakoa työelämästä. Heidän lähtönsä merkitsee paitsi huoltosuhteen heikkenemistä, myös vuosikymmeninä karttuneen osaamisen siirtymistä pois elinkeinoelämästä.

Hytti (1998) on tarkastellut tutkimuksessaan suomalaista työnjättämisen ja varhaisen eläkkeelle siirtymisen mallia elinkaariajattelun, elinkeinoelämän rakennemuutoksen ja kilpailukyvyn sekä yhteiskunnallisen työnjaon näkökulmista vuosina 1970-1995. Elinkaaritarkastelusta ilmenee, ettei eläkkeelle siirtyminen ole jatkuvasti varhentunut, vaan se on yhä selvemmin keskittynyt lähelle 65 vuoden ikää. Eläkkeelle siirtymisen intensiteetti vaihtelee yritysten kilpailutilanteen ja taloudellisten kriisien mukaan. Työnjaon näkökulmasta tarkasteltuna suomalaisten runsas varhaiseläkkeille siirtyminen ei muihin Pohjoismaihin verrattuna ole merkinnyt työvoiman vajaakäyttöä ennen 1990-luvun lamaa, sillä tuloa korvaavan

toimeentuloturvan käytössä on esiintynyt erilaisia käytäntöjä. Ruotsissa ja Norjassa vanhemmilla työntekijöillä on esiintynyt runsaasti tilapäisiä poissaoloja työstä, Tanskassa ikäluokan työttömyysturvan käyttö on ollut korkea ja vain Suomessa toimeentulo on painottunut varhaiseläkkeisiin. Suomelle on ollut tyypillistä kilpailukyvyllä alisteisen hyvinvointipolitiikan toteuttaminen, mikä on edistänyt ikääntyneen, huonosti koulutetun työvoiman markkinoilta poistumista ja nopeuttanut yhteiskunnan myöhään liikkeelle lähtenyt rakennemuutosta. Hytti toteaa kansainvälisten vertailujen osoittavan kiistatta, että ikääntyvien laajamittainen integroiminen työmarkkinoille on mahdollista vain täystyöllisyyden oloissa valtion aktiivisella myötävaikutuksella. Kun ollaan tosiasiallisesti tilanteessa, jossa suurelle osalle syrjäytymisvaarassa olevasta työvoimasta ei ole käyttöä, aletaan kuitenkin ongelmia helposti individualisoida. (Hytti 1998, 154-161.)

Hakola (2000) puolestaan toteaa, että eläkkeelle siirtymistä koskeva päätös on usean osatekijän yhteisvaikutuksen tulos - työttömyyseläkkeelle siirtymistä määrittävät luonnollisesti keskeisesti kohoavat työttömyysluvat ja työkyvyttömyyseläkkeitä työkyvyn aleneminen. Taloudellisilla kannustimilla on lähes kaikissa tapauksissa merkitystä eläkkeelle siirtymisessä, mutta vaikutuksen suuruusluokka on yllättäen alhainen. Lisäksi vaikutusmekanismi on kompleksinen – kaikki kannustinparannukset eivät myöhennä eläkkeelle siirtymistä. Naiset saavat miehiä epätodennäköisemmin varhaiseläkkeitä, etenkin työkyvyttömyyseläkettä. Tämä voi johtua naisten alhaisemmasta eläke- ja palkkatasosta tai siitä, että naisten työt ovat usein fyysisesti vähemmän kuluttavia. Pidempi koulutus pienentää ennenaikaisen eläköitymisen todennäköisyyttä odotetusti – saattaahan koulutus heijastaa yksilön yleistä työmotivaatiota, monipuolisempia työmahdollisuuksia tai työn fyysistä keveyttä. Sen sijaan työkokemusvuosilla on koulutusta selvästi pienempi vaikutus eläkkeelle siirtymisen ajoitukseen. Toimialakohtaisia eroja Hakola selvitti melko karkealla tasolla, mutta esittää kuitenkin, että rahoituksesta siirrytään teollisuutta vähemmän työttömyyseläkkeelle. (Hakola 2000, 20-25.)

Mielenkiintoisen näkökulman eläkeajan vetovoimaisuuteen tarjoaa Szinovaczin ja DeVineyn (2000) tutkimus, jossa on kartoitettu avioliiton tunnuspiirteiden yhteyttä eläkkeelle jäämistä koskevaan päätökseen. Heidän mukaansa avioliiton tunnuspiirteillä on yhteyttä puolisoitten eläkehakuisuuteen useiden mekanismien kautta: vaikuttavina mekanismeina toimivat parin taloudellinen tilanne, työtaakka ja erilaiset hoivavelvollisuudet, sukupuolirooliajattelu ja parisuhteen tyydyttävyyden

aste. Nämä mekanismit ovat lisäksi merkittäväällä tavalla sukupuolisidonnaisia. Mies toimii eläkkeelle jäämistä koskevissa ratkaisuisaan omista ja nainen parin lähtökohdista käsin. Miehen eläkkeelle jääminen nojautuu naista vahvemmin omaan työtaakkaan, ja hän tarkastelee parisuhteen tyydyttävyyttä eläkkeelle jäännin jälkeen puhtaammin omasta näkökulmastaan. Nainen puolestaan pyrkii turvaamaan palkkatyöllä parin yhteistä elintaso, pyrkii mukautumaan miehen sukupuolirooliajatteluun ja turvaamaan miehen vahvemman toimijan statuksen avioliitossa omia eläkeratkaisuja tehdessään. Tutkijoiden mukaan hyvä parisuhde saattaa motivoida eläkkeelle jäämiseen – lisääntyvällä vapaa-ajalla viihdytään yhdessä – kun taas huonoa koti-ilmapiiiriä saatetaan paeta pysyttelemällä mahdollisimman pitkään työelämässä. Tutkimus vahvisti aiempia tuloksia, joiden mukaan toisen puolison eläkkeelle jääminen yleensä motivoi toistakin eläkkeelle. Varsinkin naiset seuraavat miehiä eläkkeelle. Tällä saattaa olla yhteyttä siihen, että eläkkeellä oleva mies kokee statuksensa liian alhaiseksi verrattuna palkkatyössä pysyttelevään puolisoonsa ja puoliset pyrkivät tasapainottamaan tilannetta vaimon eläkkeelle jäämisellä. (Szinovacz & DeViney 2000.)

Juuti (2001) viittaa Huuhtaseen ja Piispaan (1999) ja toteaa, että suurimmat syyt työntekijöillä ennen aikaisen eläkkeelle siirtymisen *ajatteluun* ovat pelko terveyden menettämisestä, houkutus lisätä vapaa-aikaa ja työn sisältöön liittyvät erilaiset seikat. Työssä jaksamista parantaisivat työn määrän ja kiireen vähentäminen, kuntoutusmahdollisuudet ja työympäristön olosuhteiden parantaminen (psykkinen, fyysinen ja sosiaalinen työympäristö). Henkilöstöjohdon näkemyksenä on kuitenkin, että keskeiset syyt ovat heikko terveydentila, henkilön asenteet (vapaa-ajan arvostus, muutosten pelko) ja esimiesten ja työtovereiden suhtautuminen kyseessä olevaan työntekijään. (Juuti 2001, 9.)

Varhaiseen työn jättöön vaikuttaa usein yksilöllisten seikkojen lisäksi ratkaisevasti yrityksen harjoittama ikäpolitiikka ja, kuten –90-luvun lama opetti, taloudelliset kriisit vaikuttavat puolestaan ikäpolitiikan muodostumiseen. Ikääntyvien työssä pysymistä säätelee voimakkaasti myös työssä viihtyminen. Forssin (2000) toimialojen harjoittamaa ikäpolitiikkaa ja työviihtyvyyttä koskevan tutkimuksen mukaan raha- ja vakuutus kuuluvat rakennustoimen ohella ikääntyviä syrjiviin toimialoihin. Pankkitoiminnassa on siis käytetty runsaasti ns. työttömyysputkea henkilöstön rationalisoinnissa ja ikääntyvien työssä pysymistä edistävät toimet ovat heikot. Ristiriitaisesti kuitenkin työviihtyvyyttä edistävät ikääntyvien

koulutusmahdollisuudet olivat pankkitoiminnassa hyvät. Sen sijaan kiire oli keskeinen työssä viihtymistä heikentävä tekijä ja sitä esiintyi raha- ja vakuutuslaitoksissa keskimääräistä enemmän. Merkittävää on, että työssä viihtymistä lisäävät tekijät olivat ei-materiaalisia (itsenäisyys, mielenkiintoisuus, vaihtelevuus, aikaansaamisen ja hyödyllisyyden tunne, työpaikan ilmapiiri). Rahalaitokset olivat postin, telen, vakuutuslaitosten ja julkishallinnon kanssa toimialoja, joissa ilmapiiri oli suhteellisesti huonoin. (Forss 2000.)

3.2.2 Työhyvinvointia uhkaavia ja tukevia tekijöitä

Paitsi työssä viihtymisen, myös työssä jaksamisen ja tunteiden työn hallinnasta ja turvallisuudesta voidaan otaksua pitävän eläkeajatuksia loitolla. Työuupumusta kuvataan kolmitasoisena häiriönä, jolle on ominaista kokonaisvaltainen väsymys, kyyniseksi muuttunut asenne työhön ja heikentynyt ammatillinen itsetunto. Tapaninen viittaa vuonna 1998 valmistuneeseen Työterveyslaitoksen tutkimukseen ja toteaa pankkialan olevan murrosalana työuupumuksen kannalta erityisen riskialtis. Työntekijällä on tunne, ettei hänellä ole mahdollisuutta saada aikaan tärkeäksi koettuja tuloksia ja että työssä on kovia määrällisiä ja ajallisia tavoitteita. Lisäriskinä on töiden jatkuva muuttuminen. (Tapaninen 1998.) Työn hallintaa voidaan tarkastella vaikutusmahdollisuuksien, osallistumismahdollisuuksien, työn yksipuolisuuden tai monipuolisuuden ja saadun sosiaalisen tuen kokonaisuutena. Kun huonoon työn hallintaan yhdistyvät suuret työn vaatimukset, työuupumuksen ja muunlaisen terveyden heikentymisen riski kasvaa. (Parvikko 2000.)

Organisaatiolle työuupumuksesta on monen tyyppisiä negatiivisia seurauksia. Poissaolot lisääntyvät työyhteisössä ja työvoiman vaihtuvuus kasvaa – työpaikkaan samaistuminen ja sitoutuminen heikkenevät. Myös työn laatutaso laskee vääjäämättä ja virheet sekä onnettomuudet yleistyvät. Merkittävää on myös, että työuupumuksen seurauksena innovatiivisuus vähenee ja työilmapiiri huononee. (Moilanen 1999, 36-37.)

Työuupumusta voidaan tarkastella myös arvovääritysmien tuotoksena. Tähän nojautuen Wikström (1999) etsii vastausta ikääntyvien työntekijöiden henkiseen uupumiseen kulttuurimme vääristyneistä perusarvoista ja ihmiskuvasta. Suomalainen työelämän rakennemuutos on ollut raju – tiedollinen ja taidollinen nousumme maailman huipulle on ollut mahdollista arvostamalla kognitiivisia taitoja, nuoruutta

ja tietoa. ”Mutta olemmeko unohtaneet ihmisenä kasvun muut ulottuvuudet?” Wikström näkee suomalaisessa työelämässä aliarvostetuiksi ymmärryksen suhteessa ulkoa oppimiseen, ihmissuhdetaidot, käsillä tekemisen taidot ja sisäisen motivaation. Hänen mukaansa olemme menettämässä työn hallinnan tunteen. (Wikström 1999.)

Niemelä, Talvitie-Ryhänen, Väisänen ja Kainulainen (1996) ovat puolestaan tutkineet työelämän turvattomuuden kokemista ja työelämän ongelmien hallintatapoja. Keskeisin turvattomuutta aiheuttava tekijä työelämässä oli työttömyyden uhka. Naisille turvattomuutta aiheutti erityisesti lisäksi työn henkinen rasittavuus ja työpaikan ihmissuhdeongelmat. Ikääntymisen myötä yleistyi puolestaan tehokkuusvaatimusten, fyysisen kuormituksen ja eläkkeelle siirtymisen läheisyyden aiheuttama turvattomuus. (Niemelä ym. 1996, 128.) Ruoppilan (1996) mukaan stressireaktioiden voimakkuus lisääntyy iän myötä ja psyykinen kuormittuminen on suhteellisen pysyvää. Tavoitteena tulisikin stressitekijöiden vähentämisen lisäksi olla myös työntekijän voimavarojen lisääminen. Työympäristössä voidaan kehittää työilmapiiriä ja vaikuttaa työmäärään; yksilön voimavaroja voidaan lisätä koulutuksen, sosiaalisen tuen, esimiesten tuen, yhteistyön lisäämisen ja työnohjauksen avulla. Keskeistä on sosiaalinen tuki. (Ruoppila 1996.)

Sukupuolinäkökulma on mukana myös Perhon ja Korhosen (1999) tutkimuksessa, jonka mukaan naisten konfrontaatio on työssä miehiä tuloksellisempaa, koska naisten hanttiin laittamisessa on lähes aina kyse myönteisestä aloitteesta. Naiset ottavat rohkeasti esille ongelmia ja ilmaisevat myös työtovereidensa kannan esimiehille. Vetäytymisen tyyppitilanne naisilla on työpaikan ihmissuhteet, sillä naiset kokevat vetäytymisen olevan lähes aina hyödyllistä näissä tapauksissa. Vaikka itsehillintä näyttäisi työssä olevan yhtä yleistä miehillä ja naisilla, vain naisten kohdalla se toimii lähes aina. Naisilla itsehillintää leimaa huolenpito toisista ja toisen asemaan asettuminen. Tunteita hillitään, jotta tilannetta voitaisiin käsitellä rakentavasti tai jotta asiakkaille tai työtovereille muodostuisi kokemus kiireettömästä ja myönteisesti kiinnostuneesta kohtaamisesta. (Perho & Korhonen 1999.) Ikääntyminen näyttääkin merkitsevän ennen kaikkea kokemusta työ- ja elämänvaikeuksien hallinnassa. Yksilön selviytymiskeinojen valikoima on nyt laajempi ja hän osaa jo valita niistä ne tehokkaimmat. Voidaan jopa luopua ongelmanratkaisusta ja yrittää vain muuttaa tilanteen merkitystä: omat tavoitteet asetetaan yhä joustavammin. Tätä *akkomodoivaa, mukauttavaa suuntausta*,

voidaan pitää onnistuneen vanhenemisen keskeisenä komponenttina. Sen avulla pidetään yllä hyvinvointia vaikeissakin olosuhteissa. (Kinnunen 1994.)

Myös Niemelän ym. (1996) tutkimuksessa suurin osa tutkituista pyrki työn ongelmatilanteissa selviytymistä tukevaan toimintaan – yli 90 prosenttia pyrki vaikuttamaan työn sisältöön tai työilmapiiriin. Yleisiä toimintastrategioita olivat myös lisäkoulutuksen hankkiminen ja kuntoutukseen hakeutuminen. Kuitenkin yli kolmannes työikäisistä näytti harkitsevan työtehtävien tai työpaikan vaihtoa. Myös eläkkeelle siirtymistä käytettiin vastauksena työelämän ongelmiin erityisesti eläkeiän läheisyydessä. Hyväksi koetulla työkyvyllä oli yhteyttä aktiiviseen ongelmanratkaisutapaan – pyrittiin vaikuttamaan omaan kuntoon, työyhteisöön ja tehtäviin. Heikentyneen työkuoron omaavat suhtautuivat ongelmien ratkaisemiseen passiivisemmin. (Niemelä ym. 1996, 110-115.)

Myös perhesuhteet vaikuttavat työelämän vaikeuksista selviytymiseen. Väisänen (2000) mukaan työelämän ongelmat näyttäisivät herkemmin kasaantuvan yksineläjille, sillä perheelliset saavat enemmän sekä henkistä, että taloudellista tukea lähimmiltään. Myös yksilöiden kyvyssä hakea ja vastaanottaa sosiaalista tukea työtovereilta on eroavaisuuksia. Ihmisen tunne sisäisestä eheydestä (sense of coherence) kuvaa suhtautumista toisiin ihmisiin sekä yleensä elämän kuormitustekijöiden kohtaamiseen. Ne, joilla on voimakas koherenssin tunne, kokevat elämänsä yleensä ymmärrettäväksi ja selitettäväksi ja näkevät työyhteisön ihmissuhteet ja vaatimukset haasteiksi, joista on pyrittävä selviytymään. Koherenssia vahvistavat positiivisiksi koetut ensimmäiset työssäolovuodet ja työpaikan toimivat ihmissuhteet. Työelämän vaikeuksissa turvaututaan perheeseen, sukulaisiin ja ystäviin huomattavasti useammin kuin ammattiauttajiin. Tuen hakemiseenkin tarvitaan kuitenkin voimavaroja. Esimerkiksi ydinkeski-ikäisistä (45-54 v) työntekijöistä ne, jotka kokevat kuuluvansa kiinteästi sosiaalisiin yhteisöihin ja joiden elämänkulku on mennyt viime vuosina parempaan suuntaan, turvautuvat läheisiin useammin kuin muut. (Väisänen 2000.)

Gilbertin ja Davidsonin (1989) mukaan ovat toimivissa keski-ikäisissä kahden työuran perheissä vallitsevat suhteellisen liberaalit sukupuoliroolikäsitykset. Niissä tuetaan puolison ammatillisia pyrkimyksiä ja arvostetaan toisen vahvuuksia. Stressi on vähäisintä niissä perheissä, joissa aviomiehellä on positiivinen asenne vaimon uraponnisteluihin ja joissa mies on aktiivinen toimija sekä vanhemmuudessa että perheen arjen organisoinnissa. Miehen panos kotitöihin ja vanhemmuuteen kasvaa

sitä mukaa, kun naisen ansiotaso nousee – kotityöt jaetaan tasaisimmin niissä perheissä, joissa puolisoiden ansiotason ero on pienin. On huomattavaa, että vielä keski-ikässäkin kahden työuran perheissä puolisoiden sosiaalistuminen sukupuolirooliinsa saattaa olla keskeneräinen ja naisen työn dominanssi saattaa tuntua miehestä kiusalliselta. Monille keski-ikäisille vanhemmille tulee yllätyksenä, ettei vastuu lapsista hellitäkään pikkulapsivaiheen jälkeen siinä määrin kuin on etukäteen otaksuttu. Lasten kasvatusongelmat saattavat olla entistä suurempia, kun lapset elävät pitkään murrosiän kuohuntaa ja vanhemmat saattavat syyttää lasten ongelmista omia elämäntapavalintojaan. (Gilbert & Davidson 1989.)

Myös hyvällä fyysisellä suorituskyvyllä on yhteyttä työssä jaksamiseen. Tuomen, Eskelisen, Toikkasen, Järvisen, Ilmarisen ja Klockarsin (1991) mukaan on selvää, että yleinen elämäntyytyväisyys ja hyvä pohjakoulutus ylläpitävät työkykyä ikäännyttäessä, mutta toteavat tutkimuksensa pohjalta, että lisääntyvä liikunnan harrastaminen näyttäisi tarjoavan yllättävän laajoja mahdollisuuksia ikääntyvien työkyvyn säilyttämiseen. On selvää, että fyysiset harjoitteet ovat tärkeitä fyysiselle työkyvyille, mutta heidän tutkimuksessaan ei vaikutuksella yllättävästi voitu todeta olevan mitään yhteyttä itse työtyyppiin: liikunnan harrastaminen paransi työkykyä yhtäläillä fyysisinä ja henkisinä pidettävissä ammateissa. (Tuomi ym. 1991.)

Voidaan myös otaksua, että työstään innostunut jaksaa paremmin kiirettä ja puuduttaviakin rutiineja. Tyypillisenä murrosalana pankit tarvitsevat työntekijöitä, jotka ovat valmiita vastaamaan haasteisiin. Selvittämällä työntekijöiden samaistuvaa sitoutumista organisaatioon, on tutkittu, miten pankkitoimihenkilöt luottavat organisaatioonsa ja haluavat työskennellä sen päämäärien hyväksi. Korkea sitoutumisen aste ei ollut yhteydessä parempaan työsuoritukseen, mutta se ennusti organisaatiossa pysymistä. Sitoutuminen korreloi positiivisesti työtyytyväisyyteen ja negatiivisesti stressiin. Pitkittäistutkimuksissa pankkifuusion on todettu heikentävän organisaatioon sitoutumista. Tutkimustulokset kertovat lisäksi naisten miehiä suuremmasta sitoutuneisuudesta työhönsä – myös vanhemmat työntekijät ovat nuoria sitoutuneempia. Todennäköisesti vanhemmilla, vähemmän koulutetuilla pankkitoimihenkilöillä on nuoria vähemmän vaihtoehtoja työmarkkinoilla – suuri organisaatioon sitoutumisen aste nousee tältä pohjalta. (Harju & Huuhtanen 1993.) Tuohinen (1999) viittaa Csikszentmihalyin (1990) tutkimuksiin ihmisten ”parhaista kokemuksista” ja toteaa optimaalisen työnteon olevan syvää, mutta vaivatonta uppoutumista tehtävään. Palkitseva palaute saadaan työstä itsestään ja selviytymisen,

osaamisen ja hallinnan tunne on suuri. Tätä tunnetilaa voidaan kuvata *flow* -termillä. Flowssa arkitajunta, tietoisuus itsestä ja ajankulusta väistyvät. Vaikka Csikszentmihalyin tutkimusryhmä aloitti tutkimuksen luovan työn piiristä, flow voidaan tunnistaa mitä erilaisimmissa töissä maanviljelystä urheiluun. Kokemus on kuvattu eri kulttuureissa ja ihmisryhmissä ja flow-teoria väittääkin, että kokemus on universaali. (Tuohinen 1999.) Flow-teoria siis osaltaan valottaa sitä, mikä merkitys työn tekemisellä voi olla ajan kokemiseen – parhaimmillaan työssä unohtaa ajan kulun täysin.

3.3 Ikä- ja sukupuolisyrijintä kietoutuvat työmarkkinoilla

Suomessa ikä- ja sukupuolisyrijintä on kriminalisoitu, mutta tässä tutkimuksessani en lähesty näitä käsitteitä juridisesti, vaan näkökulmani on ennemminkin sosiologinen: olen kiinnostunut syrjinnästä *yksilön kokemuksena ja tulkintana*, eikä oleellista ole niinkään, täyttävätkö syrjintätilanteet jonkin juridisen tunnusmerkistön. Tutkimuksessani pidän ikäsyrjintänä sitä, että ikääntyvää työntekijää kohdellaan epäoikeudenmukaisesti niin, että siitä on asianomaiselle haittaa (vrt. Kouvonen 1999a, 4).

Suomalaisen työelämän sukupuolisyrijinnän juuret ovat syvällä. Suomalaisessa työelämässä eivät hierarkkiset erot naisten ja miesten välillä ole poistuneet koulutuksen ja työhön osallistumisen tasavertaistumisen myötä, vaikka näin voisi otaksua. Tasa-arvo on rakentunut vain muodolliseksi. Sukupuolijärjestelmässämme on pohjalla agraarinen köyhyys, jossa hengissä selviytymisen pakko on pienessä ja köyhässä maassa tuottanut naisten ja miesten välille työteliäisyyteen perustuvaa kumppanuutta ja riippuvuutta. Tässä työetiikkaan perustuvassa sukupuolten järjestyksessä naiseutta ovat Suomessa historiallisesti määrittäneet työ ja äitiys. Kun Suomi muuttui toisen maailmansodan jälkeen kaupungistuneeksi teollisuus- ja palveluyhteiskunnaksi, naisia tarvittiin palkkatyössä ja hyvinvointivaltion ammattilaisina - kotiäitiys ei rakentunut reaaliseksi vaihtoehdoksi vaan lähinnä ideologiseksi malliksi. Vaikka palkkatyö on tuonut naisillemme modernia itsenäisyyttä, sukupuolisopimuksemme kuuluvat myös naisten palkat ja miesvaltaiset hierarkiat - koko miesnormien varaan rakentuva yhteiskunta. (Kinnunen & Korvajärvi 1996.)

Kouvonen (1999a) jakaa työelämän ikäsyrynnän *suoraan ja epäsuoraan ikäsyryntään* siten, että suorassa ikäsyrynnässä selvästi ilmaistaan epäoikeudenmukaisen kohtelun johtuvan korkeasta iästä. Tällaisia tilanteita ovat työpaikkailmoitusten ikäraajat, työnhakutilanteessa esitetty kanta, että hakija on liian vanha ja työtovereiden taholta tullut ikään liittyvä loukkaava nimittely. Epäsuorassa ikäsyrynnässä ikäasia ei tule suoraan ilmi, vaan työntekijä tulkitsee tilanteessa ilmenevän syrjintää rivien välissä – esimerkkinä vaikkapa työpaikkailmoituksissa usein esiintyvä viittaus toivotun hakijan ”nuorekkuuteen”. (Kouvonen 1999a, 5-6.) Ikäsyrynnän ulottuvuuksia voidaan löytää ainakin viisi. Ensimmäinen dimensio on *aikainen poistuminen työelämästä*, jolle on tyypillistä vain näennäinen vapaaehtoisuus. Tässä tilanteessa esiintyvät pakonomaiset piirteet, kuten sosiaalinen painostus, ovat laajin ikäsyrynnän muoto. Toisaalta ikäsyryntää esiintyy myös *työhönotossa*, jolloin työttömäksi jääneen työhön paluu estyy. Kolmantena ulottuvuutena on *ikäntyvien työttömien unohtaminen* neuvonta- ja koulutustoimenpiteiden ulkopuolelle. (Drury 1993, Kouvosen 1999a, 6 mukaan.) Neljäntenä ikäsyrynnän ilmenemistapana voidaan pitää ikääntyvän työntekijän *sulkemista ulos työpaikan ylenemis- ja koulutusmahdollisuuksista* ja viidenneksi muodoksi jää *työtovereiden taholta tuleva ikäsyryntä*. (Kouvonen 1999a, 6.)

Kouvosen (1999b) 45-57 -vuotiaiden kaupan alan työnhakua koskevan tutkimuksen mukaan ikäsyryntä työhönotossa oli eräs työnsaantivaikeuksien takana oleva keskeinen tekijä – ikä korostui työpaikkahaastattelussa ja osalle hakijoista työnantaja ilmoitti, että hakijan ikä estää työpaikan saannin. Vielä useammin tutkittavat henkilöt itse kokivat iän olleen todellinen syy työnhaun epäonnistumiseen. Tutkijan mukaan tuloksia tulkitessa on huomioitava, että ihmisellä on taipumus selittää epäonnistumisensa parhain päin ja että ikäsyryntäpuhe julkisuudessa kenties yliherkistää työn hakijoita ikäsyrynnän kokemiselle. Kouvonen kuitenkin löysi aineistostaan viitteitä siitä, että runsaskaan työnhaku ei tuota ikääntyneimmillä samaa tulosta kuin nuoremmilla. Yli 50-vuotiaiden työpaikkahaastatteluissa ikä alkaa korostua siten, että se peittää alleen muut asiat, kuten ammattitaitoon liittyvät kysymykset. Hankalimmaksi muodostuu noin 50-vuotiaiden työmarkkina-asema, koska työnsaanti vaikeutuu tässä taitekohdassa huomattavasti ja kuitenkin eläkemahdollisuuteen on vielä vuosia. (Kouvonen 1999b, 30-32.)

Työelämän ikäsyrrjintää voidaan pitää sukupuolittuneena ilmiönä. Korvajärvi (1999) on tutkinut ikäsyrrjintäkokeuksia ja käytäntöjä työelämässä ja esittää, että kaikista suomalaisista palkansaajista useampi kuin joka kymmenes yli 45-vuotias työntekijä on havainnut ikäsyrrjintää työpaikallaan. Kaikissa ikäryhmissä naiset havaitsivat sitä useammin kuin samankäiset miehet – useimmin ilmiöön törmää yli 55-vuotias nainen. Myös arviot mahdollisuuksista siirtyä uuteen työpaikkaan eroavat sukupuolen ja iän mukaan - erityisesti naisten odotukset saada uusi työpaikka ovat heikentyneet jyrkästi koko 1990-luvun. Kyse ei ole pelkistä katteettomista mielikuvista, sillä yli 55-vuotiaiden ikäryhmässä naisia on jo työttömänä enemmän kuin miehiä ja naisten työttömyys on lisääntynyt 1990-luvulla. Yhteiskunnallinen keskustelu iän merkityksestä ja ikäsyrrjinnästä on kuitenkin sukupuolineutraalia. Valtioneuvoston asettama komitea määrittelee ikääntyväksi yli 45-vuotiaan ja ikääntyneeksi yli 55-vuotiaan työntekijän – työpoliittinen sanasto pohtii siis sitä, kuinka yli 45-vuotias *henkilö* selviää muuttuvassa työelämässä. Julkisessa keskustelussa myös uusinnetaan niitä itsestäänselvyyksiä, jotka määrittävät, millainen työssäkäynti on oikeaa ja toivottavaa eri ikäisille työntekijöille. Keskustelussa maagisena ikärajana näyttäytyy 45 vuotta, jonka jälkeen työntekijä on ikään kuin tarkkailussa, yhtäältä huolenpidon, toisaalta ikäsyrrjinnän kohteena. Vahvimpana on kuitenkin puhe iästä rasitteena ja vain harvoin voimavarana. (Korvajärvi 1999.)

Korvajärvi (1999) tarkastelee tutkimuksessaan iän ja työelämän suhdetta yhdeksällä naisvaltaisella toimihenkilötyöpaikalla. Tutkimus tukee käsitystä, jonka mukaan iän merkityksestä keskustellaan työelämässä huomattavasti enemmän kuin aiemmin ja naiset olivat alkaneet hahmottaa ikää yhä enenevästi rasitteena. Aineistossa tuli esiin huoli omasta ja muiden jaksamisesta, työnsaannin ja uralla etenemisen mahdottomuudesta ja huoli siitä, että työpaikoilta puuttuu nuoria työntekijöitä. Forssin (2000) mukaan ikääntyviin työntekijöihin kohdistuva syrjintä vaihtelee melkoisesti toimialoittain ja toteaa pankki- ja vakuutus toiminnassa (ei sosiaalivakuutus) ikäsyrrjintää esiintyvän toimialoista toiseksi eniten. Joka viides alalla työskentelevä on havainnut ikäsyrrjintää, kun keskimääräinen syrjintäprosentti on välillä 10-14. (Forss 2000.)

Organisaatioiden toiminnassa ikä alistuu sukupuolelle, eli että nuori nainen ei saa iästä välttämättä samaa etua kuin nuori mies. Vaikka ikä määrittää naisen ammatillista identiteettiä kaikissa hierarkkisissa organisaatioissa, ikää ei pidetä

henkilökohtaisena ongelmana työelämässä, vaan se on ongelma ikään kuin yhteiskunnallisena kysymyksenä. Jos organisaatioiden ja työpaikkojen toiminta perustuu johonkin muuhun kuin hierarkiaan, naisille saattaa tarjoutua mahdollisuuksia valintoihin, joissa ei enää tarvitse välittää erilaisista ikäpyykeistä, jotka sisältävät tänään kontrollia, huolenpitoa ja ennaltaehkäisyä ikääntyviä kohtaan. (Korvajärvi 1999.)

Ikä- ja sukupuolisyrijännän suomalaista tutkimusta värittää voimakas työmarkkinoiden jakautuminen nais- ja miesammatteihin. Savola (2000) on tutkinut suomalaisten naisten asemaa työmarkkinoilla 1990-luvulla. Hän tarkastelee työmarkkinoiden *segregoitumista* ja toteaa sukupuolten välisen työnjaon osoittautuneen luonteeltaan yllättävän pysyväksi ja ristiriitaiseksi ilmiöksi: Pohjoismaiden hyvinvointivaltiolliset palvelut ovat tuottaneet naisille paitsi työtilaisuuksia, myös ennätysmäisen kahtiajakautumisen naisten ja miesten töihin. Suomen työmarkkinat ovat jakautuneet vahvasti toimialan, työnantajan, ammatin ja ammattiaseman perusteella sukupuolen mukaan – vain kaksi naista kymmenestä työskentelee tasaisen sukupuolijaon tehtävissä. Segregaatiolla on negatiivisia vaikutuksia naisten työmarkkina-aseman kehitykseen, koska naisten ja miesten työt pidetään myös horisontaalisesti erillään. Mitä korkeammalle ammattihierarkiassa mennään, sitä miesvaltaisempia ovat asemat ja ammatit. Vuosina 1970-1990 on tapahtunut hienoista segregaation purkua – keskittyminen miesten ammatteihin väheni, mutta naisten ammatteihin kasvoi. Naisten ammattien sukupuolikoostumukset ovat siis miesten ammatteja pysyvämmät. Naistyövoiman vaihtuvuus miesammateissa on voimakasta ja niistä pyritään siirtymään oman sukupuolen tyypillisiin ammatteihin, kuten julkiselle sektorille tai palveluammatteihin. Poikkeuksellisen voimakas lama laski työvoiman kysyntää lähes kaikilla toimialoilla vuosina 1989-1998. Pankeissa ja vakuutuslaitoksissa vuonna 1998 työskenteli 118 000 naista ja 132 000 miestä. Yrityssaneerauksissa toimiala menetti työnsä reilut 40 000 henkilöä, joista kolme neljästä oli naisia. Naisten asema pankki- ja vakuutustoiminnassa siis heikkeni miehiä nopeammin 1990-luvulla. (Savola 2000, 6 ja 20-22.)

Aapolan ja Kankaan (1994) mukaan usein juuri naisvaltaisten alojen palkkataso on erityisen matala. Lisäksi naiset työskentelevät hierarkiassa suorittavissa tehtävissä miesten vallatessa työnjohto- ja päällikkötason tehtävät. Kokemukseen liittyvää asiantuntemusta saatetaan myös aliarvioida tai eteneminen osoittautuu hankalaksi

työuran edetessä. Kuitenkin naiseen kohdistuva syrjintä kääntyy myös työpaikan tappioksi – se näkyy organisaatiossa menetettynä työpanoksena, sivuutettuina ideoina, sairauspoissaoloina ja työviihtyvyyden laskuna. (Aapola & Kangas 1994, 125-126.) Erityisen tehokas keino naisen paikan osoittamiseksi työelämässä on ns. *tytöttely* työpaikan puheessa. Tytöttely tekee naisesta vähäisen, vaarattoman ja kokemattoman ja hänet on helppo sivuuttaa. Vaikka puhetapa viittaa niin arvostettuun nuorekkuuteen, monet kokevat sen oman arvonsa kyseenalaistamisena. (Aapola & Kangas 1994, 135.)

Tyypillinen pankkitoimihenkilönaisen työura rakentuu etenemisestä kassatoimihenkilöstä palveluneuvojaksi – jotkut työskentelevät kassatoiminnoissa eläkeikään saakka. Vain harvat etenevät päällikkötasolle saakka, vaikka työn ohessa kouluttauduttaisiinkin. Sitä vastoin pankkitoimihenkilömiehet ovat perinteisesti ottaneet kassatyöstä alkuvauhtia päällikkötasolle johtaneelle urakehitykselleen ja eteneminen esimiestehtäviin on ollut ripeää. Arkikokemus puhuisi siis jonkinlaisen lasikattoilmiön puolesta pankkiorganisaatiossa. Naisten uralla etenemistä vaikeuttavan lasikaton tutkiminen ylipäätään on kuitenkin osoittautunut käytännössä ongelmalliseksi. Baxter ja Wright (2000) ovat testanneet tutkimuksessaan laajan lasikattohypoteesin paikkansapitävyyttä ruotsalaisessa, australialaisessa ja yhdysvaltalaisessa yrityskulttuurissa. Laaja lasikattohypoteesi väittää naisten kohoamisen yrityshierarkiassa olevan vaikeampaa kuin miesten ja että naisten vastoinkäymiset uralla etenemisessä kasvavat, mitä ylempänä hierarkiassa toimitaan. Rajoittuneemmassa merkityksessä lasikatolla tarkoitetaan kriittistä, näkymätöntä tasoa hierarkiassa, jonka alapuolella naisen uralla eteneminen on yrityskulttuurissa hyväksyttyä, mutta lasikaton yläpuolelle kohoaminen on mahdotonta. He esittävät tuloksinaan, että vaikka kaikissa kolmessa tutkimusmaassa naisilla on selkeästi miehiä vähemmän määräysvaltaa työelämässä, lasikattoa ei voitu havaita yleisesti. Ruotsissa lasikatto voitiin todeta vahvimmin. Baxter ja Wright arvioivat syyksi sen, että koska pohjoismaisessa demokratiassa uhrataan runsaasti poliittista energiaa yleisen yhteiskunnallisen tasa-arvon toteuttamiseen, jää sukupuolten välinen tasa-arvokamppailu heikoksi. (Baxter & Wright 2000.)

Ferree ja Purkayastha (2000) kritisoivat Baxterin ja Wrightin (2000) tutkimusasetelmaa ja toteavat, että lasikaton testaaminen vaatii tutkimusta, jossa eri hierarkiatasoilla tapahtuvia ylennyksiä ei tarkastella toisistaan riippumattomina tapahtumina – hierarkiatasolta toiselle yleneminen on aina riippuvainen edellisellä

tasolla tapahtuneesta karsinnasta ja ylenevän henkilön perspektiivistä todennäköisyydet kumuloituvat. Lisäksi Baxter ja Wright tulkitsevat aineistossaan hierarkiassa horisontaalisesti tapahtuvan liikkumisen (yritystä vaihtaneet naiset) aina puhtaasti vapaaehtoiseksi toiminnaksi. Ferree ja Purkayastha esittävätkin, että on kyseenalaista testata lasikattohypoteesia vain työelämässä toimivista naisista kootulla datalla, koska naisten uran vaihtaminen, pienempiin yrityksiin siirtyminen tai työvoimasta poistuminen johtuu useissa tapauksissa siitä, että uralla eteneminen on mahdotonta. (Ferree & Purkayastha, 2000.)

Suomessa Lilja (1999) on tutkinut naisten ja miesten urakehityksen eroja pankissa ajalla 1990-1997 ja toteaa, että naistoimihenkilöiden todennäköisyys edetä uralla oli 70 prosenttia miesten todennäköisyydestä. Esimiestasolla tämä todennäköisyys oli enää 35 prosenttia. Lilja toteaa tulosten täyttävän lasikaton tunnusmerkit. Tyypillisistä naisten töistä ei pankkitoiminnassa edetty uralla samalla tavalla kuin tyypillisistä miesten töistä. Ikääntymisen myötä uralla eteneminen myös vaikeutui – nähtiin, että nuoret tulokkaat pystyivät vanhoja tehokkaammin panostamaan yritykseen. (Lilja 1999, 32.)

Sukupuolen, työn ja iän välinen suhde näyttää sisältävän paljon jännitteitä. Kun nyt puhutaan ikäsyrynnästä, on syytä muistaa, että nuoruus ei tee naisesta välttämättä erityisen työmarkkinakelpoista. Naiset nähdään työmarkkinoilla edelleenkin vahvasti perheeseen sidoksissa olevina äiteinä, vaimoina ja elätettävinä. Näin ollen nuorikin nainen on työnantajan silmissä riski: hänen oletetaan ennen pitkää jäävän äitiyslomalle tai hoitovapaalle. Mikäli työnantajan rekrytointimenettely rikkoo selkeästi tasa-arvolakia, asiasta on mahdollista valittaa oikeuteen. Hienovaraista syrjintää on kuitenkin vaikea näyttää toteen ja siten vastustaa. Erityisesti miesvaltaisten alojen työnantajilla esiintyy kielteisiä, kaavamaisia ennakkoluuloja naisten ominaisuuksista – työhönottohaastattelun kysymykset saattavat siten olla epäasiallisia tähdäten naisten nöyryyttämiseen ja poissulkemiseen. Tilanteessa naistyönhakijan asiallisetkin huomautukset saatetaan tulkita merkiksi yhteistyökyvyttömyydestä. (Aapola & Kangas 1994, 129-130.)

3.4 Pankkitoimihenkilön työasema

Kun puhun tutkimuksessani pankkitoimihenkilöstä, tarkoitan yleisesti työntekijää, joka työskentelee kassassa tai palveluneuvojana ja edustaa siten pankin palveluorganisaation alinta, suorittavaa hierarkiatasoa. Tämä työntekijäryhmä rakentaa tulkintani mukaan vahvimmin yrityksensä palvelumielikuvaa, koska juuri kassatoimihenkilöt ja palveluneuvojat kohtaavat henkilökohtaisesti valtaosan asiakasvirrasta.

3.4.1 Rahoitusalan rakennemuutos taustana

Pankkikriisistä johtuva liiketoimintojen sopeuttaminen muovasi rahoitustoimialaa 1990-luvulla huomattavasti. Kansallis-Osake-Pankki osti vuonna 1992 STS-pankki Oy:n liiketoiminnot ja vuotta myöhemmin valtion omistukseen ajautunut Suomen Säästöpankki Oy myytiin osuuspankeille ja kolmelle suurimmalle liikepankille. Vuonna 1995 syntyi Merita Pankki Oy, kun KOP ja Suomen Yhdyspankki Oy fuusioituivat. Toimialan uudelleenjärjestelyissä vuosina 1990-1997 pankkien lukumäärä laski 30 prosentilla, toimipaikat vähenivät 50 prosentilla ja alalta katosi liki 24 000 työpaikkaa. (Lilja 1999, 3.)

Rahoitusalan rakennemuutos vaati alalla työskenteleviltä paljon, sillä moni joutui etsimään työtä muualta. Osa joutui työpaikan säilymisestä huolimatta opettelemaan uuden tavan työskennellä, kun työnantaja vaihtui yritysjärjestelyjen vuoksi. Ajanjaksolla 1990-1997 miehillä oli suurempi alttius lähteä alalta – naisia näyttää suojelleen heidän alhaisempi hierarkkinen asemansa. Rajuinta rationalisointi oli säästöpankeissa. Ikä vaikutti molemmilla sukupuolilla samalla tavalla alalla pysymisen todennäköisyyteen – yli 45-vuotiaiden mahdollisuudet olivat selvästi heikentyneet. Varmimmin asemansa säilyttivät ne naiset, jotka työskentelivät asiakaspalvelutehtävissä, joilla oli ainakin keskiasteen tutkinto ja yli neljän vuoden pankkialan työkokemus. (Lilja 1999, 3-14.) Pankkitoimihenkilöt omasivat näkemyksensä mukaan muutosprosessissa pitkälti pankkikriisin pelinappulan statuksen. Kokemus koettiin kuitenkin yllättävästi myös karaisevana ja työpaikkansa säilyttäneet rivitoimihenkilöt nähtiin valiojoukkona, jolla on oikeutetusti aihetta ammattilypeyteen. ”SSP:n henkilökunta on kaiken pölytyksen jälkeen niin vahvaa,

että pitäisi kelvata mihin tahansa. Se on käynyt läpi sellaisen harvennuksen ja stressin, että ne jotka ovat siitä selvinneet, kestävät tämän jälkeen ihan mitä vain.” (Lemlin 1996, 252.)

3.4.2 Pankkitoimihenkilön työnkuva – muutosta ja perinteitä

Merkittävin osa pankkitoimihenkilöiden tekemästä työstä on edelleen pankkitoimen rahavastuullista perustehtävää konttorin asiakastiskillä: tilien avaamista, tilillepanoja ja nostoja, maksujen välittämistä sekä arvopaperi- ja luottoasioiden käsittelyä. Pankkitoimihenkilö yhtäältä myy pankin palveluja, jotka pyrkivät vastaamaan asiakkaan tarpeisiin, toisaalta toimii asiakkaan henkilökohtaisena opastajana. Monien osalla toimenkuva on laajentunut myös erilaisten palveluvaihtoehtojen esittelemiseen. Työtä säätelevät koulutustason noususta huolimatta yhä pitkälti pankkikohtaiset yleisohjeet – itsenäinen päätösvalta, silloin kun sitä esiintyy, rajoittuu palveluneuvojien haltuun. (Työministeriö 2001, Kortteinen 1992, 265.)

Kortteisen (1992) mukaan selvin muutos pankkityössä on ollut työtahdin kiristyminen. Tähän sodan jälkeiseen sukupolveen kuuluvat pankkitoimihenkilöt ovat reagoineet – kunniansa ja itsellisyytensä vuoksi – työskentelemällä entistä tehokkaammin ansaitakseen osoitetun luottamuksen. 1980-luvulla alkaneet uudet henkilöstöhallinnolliset pyrkimykset kuten palvelun differentaatio, asiakaskunnan segmentaatio, ryhmätyö ja monipalvelu ovat käytännössä jakaneet suorittavaa työtä tekevät pankkitoimihenkilöt kahtia. Yhtäällä ovat kassatoimihenkilöt ja toisaalla luotto-, sijoitus-, pankki- ja muuta neuvontaa antavat toimihenkilöt. Aiemmin keskijohdolle kuuluneita tehtäviä on siis siirretty tälle jälkimmäiselle ryhmälle. Ryhmä on saanut vastattavakseen myös vaativat ja pidempiaikaista asiakaskontaktia edellyttävät palvelut – kassatoimihenkilöille on jäänyt jäljelle keskimääräistä yksinkertaisemmat ja epäitsenäisemmät työt. Valikoituminen neuvojan tehtäviin on tuonut pankkityöhön keskinäistä kilpailua, kohottanut työmoraalia ja tiivistänyt yhteisön sosiaalista kontrollia. (Kortteinen 1992, 253-258.)

Vaikka pankkityön teknistymisen myötä työpöydälle on ilmaantunut näyttöpääte, toimihenkilön tärkein työväline on edelleen hänen oma persoonansa: hänellä on vastuu asiakastyytyväisyydestä ja yrityskuvasta. Työssä tarvitaan ulospäin suuntautuneisuutta, joka yhdistyy kärsivällisyyteen ja huolellisuuteen. Palveluihin kohdistuva kritiikki ja vaihelevien asiakasvirtojen tuoma ajoittain

kovakin työpaine tuovat työhön psyykkistä rasittavuutta, vaikka fyysinen työympäristö onkin yleensä ergonomisesti sopiva ja tarpeeksi rauhallinen yksilöllistä asiakaspalvelua varten. Psyykkistä kuormittavuutta keventää kuitenkin työtovereiden tuki – ryhmätyötä tehdään jonkin verran. (Työministeriö 2001.) Pankin asiakaspalvelutyö on tyypillisesti vastuun tuntemista, muistamista, sietämistä, joustamista, myötäelämistä ja henkilökohtaista sitoutumista, joka ei juuri ulkoistu tekijästään mitattavaksi ja tilastoiduksi. Mitattavissa olevan lopputuloksen puuttuminen liitetään kulttuurisesti tyypillisiin naisammattaihin, joiden sosioekonominen statuskin asettuu ”ulkoistavia” miesammattaija alemmas. (Kinnunen 2001, 146-147.)

Pankkikorttien ja maksuautomaattien lisääntymisen myötä pankkien palveluhenkilöstön määrä on laskenut ja työvoiman vähenemisen ennakoidaan jatkuvan – työllisyystilanne alalla onkin melko huono. Vaikka virallisia kelpoisuusehtoja ei pankkitoimihenkilön tehtäviin ole, uudeksi sopivaksi pohjakoulutukseksi on noussut liiketalouden ammattikorkeakoulututkinto (tradenomi), kun aiempina vuosikymmeninä pohjakoulutuksena usein oli kauppakoulu tai ylioppilastutkinto. Pohjakoulutuskoulu nuorempien ja varttuneiden työntekijöiden välillä on pankeissa siis todellisuutta, vaikka tilannetta tasaakin työntekijöille järjestettävä aktiivinen henkilöstökoulutus. (Vrt. Työministeriö 2001.)

Pankkitoimihenkilöiden palkkausjärjestelmäkin on ollut muutoksessa ja muutoksia ennakoidaan myös tyypilliseen työaikaan. Palkkaus perustuu rahoitusalan työehtosopimukseen, jossa kussakin ammattiryhmässä tehtävät on jaettu vaativuusluokituksiin. Palveluneuvojen palkkataso on selvästi kassatoimihenkilöitä korkeampi. Parempi palkkaus ja paremmat mahdollisuudet henkilöstökoulutukseen onkin herättänyt Kortteisen (1992) mukaan katkeruutta pitkän työkokemuksen omaavissa kassatoimihenkilöissä. Työaikajärjestelyissä oletetaan kiinteän viisipäiväisen työviikon tulevaisuudessa murtuvan ja ilta- ja viikonlopputyön arvellaan lisääntyvän. (Kortteinen 1992, 264 ja Työministeriö 2001.)

4 KESKI-IÄN KONSTRUKTIOT

Vanhenemista ja elämäntulkua käsittelevässä asiantuntijapuheessa yksilön keski-ikä rakentuu vaiheeksi, jossa olisi vihdoin tultava sinuksi sisimpänsä ja menneisyytensä kanssa. Tässä elämän kulminaatiopisteessä olisi saavutettava yhtäältä uudenlainen sisäinen tasapaino ja toisaalta oltava ammattiuran huipulla monenlaisten odotusten ja vaatimusten ristipaineessa. Vaativassa psyykkisessä prosessoinnissa ja työelämän haasteiden kohtaamisessa on vahvat ainekset myyttiseen keski-ikä kriisiin, josta asiantuntijanäkemykset menevät reilusti ristiin. Selvää kuitenkin on, että keski-ikä muodostuu *jonkinlaiseksi* käännekohtaksi elämäntulkussa. Ehkäpä vain reagoinnissamme muutoksiin on yksilöllisiä eroja.

4.1 Keski-ikä kronologisessa tarkastelussa

Kronologisessa tarkastelussa keski-ikää rajataan useilla eri tavoilla. Vuorinen (1998) ajoittaa keski-ikä vuosien 34/40 – 55/65. Ajoituksen pitkä liukuma selittyy yksilöllisillä eroilla. Toiset 40-vuotiaat lukeutuvat psyykkisesti vielä varhaisaikuisiin toisten kokiessa itsensä vanhaksi jo 55-vuotiaina. Seurauksena on, että keski-ikään liitetyt muutokokemukset voivat eri yksilöllillä olla jopa kymmenen vuoden päästä toisistaan. (Vuorinen 1998, 257.) Eriksonin elämäntulkuteoriassa keski-ikä ajoittuu niin ikään 35-65 ikävuoteen. Hän kuitenkin toteaa, että yksilön psykososiaalisen kehityksen vaiheet eivät ole sidottuja kronologiseen ikään. Ainoastaan kehitysvaiheiden järjestys on hänen mukaansa jokseenkin vakio. (Erikson 1985, Dunderfeltin 1997, 245 mukaan.)

Levinson puolestaan (1986) kuvaa yksilön kehitystä portaittain etenevänä ajanjaksojen sarjana. Yksilön kehityksessä erottuu hänen mukaansa noin kahden vuosikymmenen pituisia osittain päällekkäisiä vaiheita. Keski-ikä rajoittuu Levinsonin teoriassa keskiaikuisuuteen neljänkymmenen ja kuudenkymmenenviiden ikävuoden väliin jakautuen keski-ikä siirtymään (40-45 v), keski-ikä astumiseen (45-50 v), viidenkymmenen siirtymään (50-55 v) ja keski-ikä huippuun (55-60 v). Siirtymällä Levinson tarkoittaa muutosta elämäntulkussa. Elämäntulkuteoriassa puolestaan kuvaa yksilön suhdetta muihin ja ulkomaailmaan. Tätä suhdetta voidaan luodata esim. kysymällä, mikä elämässä on tärkeintä, mihin uhraan voimavarani ja

mitä elämästäni puuttuu. Siirtymissä elämänrakenne muuttuu ja kehittyy pysyen tasanvaiheissa 5-7 vuotta lähes muuttumattomana. (Levinson 1986.)

4.2 Elämänkaaresta elämänkehään – elämänkulun graafinen esitys

Sitä tapahtumakulkua, joka alkaa ihmisen syntymästä ja päättyy kuolemaan, on useiden eri tutkimustraditioiden piirissä tarkasteltu milloin elämänkaareen, milloin elämänkulkuun tai -kiertoon kuuluvana. Näistä käsitteistä elämänkaari on esiintynyt vankimmin yleismetaforana jopa niin, että se on vakiinnuttanut asemansa myös arkikieleemme. Tässä tutkimuksessa käytän elämänkulkukäsitettä, sillä se ei sisällä ajatusta eri elämänvaiheiden vertailusta – keski-ikä on yksi elämänvaihe muiden joukossa. Hylkään elämänkaarikäsitteen, sillä vaikka se korostaakin eri elämänvaiheiden yhteenkuuluvuutta, se sisältää myös kielteistä vertailua: aikuisuuden keskivaihe on elämän ”huippujakso”. (Vrt. Isohanni, Winblad & Nieminen 1990.)

Myös Kangas (1998) arvioi kriittisesti elämänkaaren näkökulmaa vanhenemiseen ja katsoo sen edustavan nimenomaan kulttuurista vanhenemiseen liittyvää käsitystä. Vanheneminen nähdään siinä jonkinlaisena laskukautena, joka luo kulttuurisia odotuksia ja vaikutuksia sekä vanhenemisen kokemuksille että vanhenemisen ympäristöille. 1980-luvulla jo Hurme on todennut, että vaikka kaarianalogia on havainnollinen, on vaarana, että siitä rakentuu itseään toteuttava käsite (Hurme 1985). Elämänkaariperspektiivi voi luoda vanhenemisestä kuvan ongelmana, joka tulisi ehkäistä. Kuitenkin vanheneminen on Kankaan mukaan myöhäismodernissa muuttuva – yhtäältä mahdollisuuksia, toisaalta eriarvoisuutta sisältävä ilmiö. Vaikka valtavirta voidaan tunnistaa vielä helposti, ikääntymisen yksilöllisyys kasvaa koko ajan. (Kangas 1998, 38.) Postmoderni vanheneminen pyrkiikin aktiivisesti muuttamaan niitä biologisesti ja fysiologisesti määräytyviä kehityksen osa-alueita, jotka vielä pitkälti noudattavat kaarimallin kulkua – persoonallisuuden kehitys, älykkyys ja muisti eivät sitä ole koskaan seuranneetkaan (Hurme 1985).

Vilkko (1994) irrottautuu näkemyksessään elämänkulusta lineaarisena ja päämääräänsä kohti kulkevana prosessina. Hän kuvaa yksilön elämänkulkua

syklisellä elämänkehän käsitteellä. Siinä aika ei kumuloidu, vaan palaa aina uudelleen samaan pisteeseen kehällä rytmien ja toistojen sarjana. Aika on myös takaisinpäin suuntautuva ja avoin käsite. (Vilkko 1994.) Ajattelun mukaan keski-ikäinen nainen on vailla menneisyyden painolastia matkalla elämänsä kehällä ilman pakottavana odottavaa päämäärää.

Kaikki eivät kuitenkaan koe kaarianalogiaa kahlitsevana. Sugarman (1995) lähestyy yksilön kehityksen tulkintatapoja kokoamalla elämänkaariteorioita yhdistäviä, myönteisiä piirteitä. Sugarmanin mukaan kehitys nähdään niissä läpi koko elämän jatkuvana, eikä kehitykseen liity tasaantumista tai laskukautta aikuisuudessa tai vanhuudessa. Elämänkaariteorioissa kehitys sisältää myös yksilöllistä vaihtelua ja sitä tapahtuu monilla alueilla (psykkiset, fyysiset ja sosiaaliset muutokset). Yksilön ja hänen ympäristönsä välillä nähdään vastavuoroista vaikuttamista ja muuttuva yksilö on osa muuttuvaa ympäristöään. (Sugarman 1995, 2-20.)

4.3 Generatiivisuutta etsivä keski-ikäinen

Erikson (1985) tarkastelee kehitystehtäveteoriassaan yksilön ja yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta ja toteaa yksilön kohtaavaan kehityksensä kuluessa erilaisia yhteiskunnallisia järjestelmiä, kuten koulutus- ja työpaikkoja, jotka vaikuttavat hänen kehitykseensä elämänsä aikana. Nämä sosiaaliset järjestelmät kasvattavat yksilöä yhteiskunnallisen kokonaisuuden osaksi. Yksilön kehitys ei Eriksonin mukaan voi edetä ilman konflikteja, mutta konfliktien päämäärä on synnyttää yksilössä kasvua – uusia kykyjä ja valmiuksia. Viimekädessä juuri ne luovat yksilön. Elämänsä aikana yksilö käy siis läpi tiettyjä sosiaalisen kehityksen vaiheita, mutta samalla hän kehittyy myös sisäisten kokemustensa kautta. Nämä kehitysvaiheet seuraavat eri yhteiskunnissa yhteistä perusmallia, vaikka ovatkin useilta tunnuspiirteiltään kulttuurisidonnaisia. On kuitenkin korostettava, että Erikson näkee yksilön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen perustuvan aikuisuudessa ensisijaisesti yksilön omiin valintoihin. (Erikson 1985, Dunderfeltin 1997, 242- 244 mukaan.)

Erikson (1982) kuvaa yksilön elämänsä elämänsä kaareen käsitteellä. Teoriassa elämänsä kaari jaetaan kahdeksaan ikäkauteen, joille kullekin on olemassa elämänsä vaiheelle tyypilliset haasteet ja ongelmansa. Näitä saavutuksia ja ongelmia

kuvataan kehitystehtävän käsitteellä. Teorian mukaan keski-ikäisen kehitystehtävänä yksilöllä on ratkaista luovuuden ja taantumisen konflikti elämässään luovuuden voitoksi, jolloin hän voi suunnata elämäänsä kohti uutta kehitystehtävää uusin voimin varustettuna. (Erikson 1982, Kankaan 1998, 36 mukaan.) Kun yksilö on ratkaissut luovuuden (tuottavuuden) ja lamaantumisen (itsekeskeisyyden) välisen konfliktin kehitykselleen edullisella tavalla, on hänellä hallussaan uusi voimavara – uudenlainen kyky huolenpitoon. On kuitenkin pantava merkille, että keski-ikäisen luovuus-lamaantuminen eivät ole vaihtoehtoja, eivätkä sulje pois toisiaan, vaan edustavat tämän elämänvaiheen keskeistä kokemuksellista ulottuvuutta. (Erikson 1985, Dunderfeltin 1997, 244 mukaan.)

Eriksonin mukaan keski-ikäisellä uuden luomisen haaste merkitsee erityisesti huolehtimista uudesta sukupolvesta. Tätä haastetta nimitetään teoreettisessa tarkastelussa generatiivisuudeksi ja se pätee yksilön kaikkeen inhimilliseen toimintaan tässä elämänvaiheessa. Ahkerointi niin työssä kuin työelämän ulkopuolellakin edustaa tätä tehtävää ja edistää paitsi yksilön, myös *yhteisön* hyvinvointia. Luovuuden haasteeseen vastatessaan yksilö rakentaa samalla minuuttaan tulevaisuuden koitoksia varten. On merkittävää, että generatiivisuus merkitsee Eriksonin tarkastelussa myös huolenpitoa itsestä. Itsensä laiminlyöminen – olipa kyse sitten työstä, terveydestä tai ihmissuhteista – ilmentää minän heikkoa elinvoimaa, kun taas hallittu luova toiminta tuottaa elämän ristiriitojen hallintaa. Itsensä kanssa tasapainossa oleva keski-ikäinen on työelämässä yhteistyökykyinen ja pyrkii sovitteluun kuluttavan kilpailun sijasta. (Erikson 1982, Vuorisen 1998, 259 mukaan.) Voidaan hyvin pohtia, miten työttömyys tai työkyvyn menetys keski-ikässä vaikuttaa elämänvaiheen kehitystehtävistä selviytymiseen. Eriksonin (1982) mukaan nimittäin yksilöä, joka jää osattomaksi elämän sykkeestä, uhkaa lamaantuminen. Yksilö ajautuu voimattomuuden tilaan, jossa tuntee itsensä tarpeettomaksi ja jossa kasvojen säilyttäminen tapahtuu kenties defensiivisesti omaa erinomaisuutta korostaen. Voimattomuus voi myös ilmetä yksinäisyyteen vetäytymisenä, minän repsahduksina (hallitsematon alkoholin käyttö, äkillinen lihominen) tai ihmissuhdeongelmina. Keski-ikäinen on kuitenkin pitkälle kykenevä työstämään ongelmiaan: hän kykenee jo tarkkailemaan itseään ja elämää ulkopuolisena. Elämänvaiheeseen liittyy siten uudenlaisen suhteellisuudentajun ja vapaudentunteen saavuttaminen. (Erikson 1982, Vuorisen 1998, 259 mukaan.)

Generatiivisuuden voimistumiselle keski-iässä on löydettävissä tukea empiirisistä tutkimuksista. Stewart ja Vandewater (1998) esittävät, että jo terveeseen varhaisaikuisuuteen kuuluu generatiivisten päämäärien ja toiveiden tunnistaminen omassa elämänsä. Vasta keski-iässä näitä toiveita ja haluja aletaan käytännössä toteuttaa ja generatiivisuus alkaa näyttäytyä yhteisön eteen toimimisena. Generatiiviset pyrkimykset yhteisön hyväksi edistävät yksilön hyvinvointia ja antavat uudenlaista mielekkyyttä työelämän kovillekin ponnisteluille. Lisäksi generatiiviset ponnistelut keski-iässä viitoittavat tietä kohti myöhempää viisautta ja oman ainutkertaisen elämänsä hyväksymistä. (Stewart & Vandewater 1998.) McAdams, Hart ja Maruna (1998) puolestaan painottavat huomattavia yksilöllisiä eroja generatiivisten piirteiden ilmenemisessä. Heidänkin tutkimuksensa vahvisti, että aikuisilla esiintyy generatiivisuuden yleisenä tunnuspiirteenä huoli seuraavista sukupolvista, jota vahvistaa usko koko ihmiskunnan olemassaolon merkitykseen. Huoli muuntuu generatiiviseksi sitoumuksiksi, jotka puolestaan ilmenevät monenlaisena luovana, ylläpitävänä ja uhrautuvana toimintana tulevien sukupolvien hyödyksi. Keski-ikäisillä esiintyi enemmän generatiivista huolehtimista ja toimintaa kuin nuorilla aikuisilla ja vanhuksilla. (McAdams, Hart & Maruna 1998.)

Tulkintani mukaan työelämän kannalta keskeistä eriksonilaisen generatiivisuuden ilmenemisessä keski-iässä on yksilössä nouseva voimakas halu olla uudella tavalla hyödyksi omalle työyhteisölleen. Eriksonin mukaan kyse onkin juuri omien elämänsäkokemusten ja taitojen asettamisesta muiden käyttöön. Jos yksilö tässä elämänsävaiheessa ajautuu liialliseen uhrautuvuuteen, niin että hänen tasapainonsa järkkyy, voidaan otaksua, että edellisissä kehitysvaiheissa olisi ilmennyt jonkinasteista häiriötä. Työn kontekstissa tämä vääristynyt generatiivisuus saattaa johtaa loppuun palamiseen, ”burn out” -ilmiöön. (Erikson 1985, Dunderfeltin 1997, 245 mukaan.)

Myös Vuorinen (1998) asettaa keski-ikänsä ajanjaksoksi, joka muodostuu useimmille yksilöille parhaimmaksi vaiheeksi työelämässä. Tehtävät hallitaan, on saavutettu kenties itseä tyydyttävä asema työpaikan hierarkiassa ja nuorempien paremmin koulutettujen työtovereiden uhka pilkottaa vasta horisontin takana. Näin työnteosta muodostuu väylä itsemääräytyvyyden tunteen ylläpitoon ja kyvystä työhön eräs mielenterveyden peruspilareista. Juuri työelämän muutospainet auttavat yksilöä pysymään henkisesti koossa: alati vaihtuvissa kuvioissa aikuinen on pakotettu muokkaamaan mielikuviaan ja säätelemään toimintaansa siten, että

kykenee lopulta saamaan riittävästi tyydytystä arkielämän haasteista ja ankeistakin rutiineista. (Vuorinen 1998, 264-265.) Vuorinen viittaa Perhon ja Korhosen (1993 ja 1995) tutkimuksiin todetessaan, että keski-ikäisen kyky työhön heijastaa minän aiempaa kehitystä. Perhon ja Korhosen aineistossa keski-ikäiset miehet pitävät latenssivaiheen koulukokemuksia itselleen merkittävinä myöhemmän työuran kannalta. Miesten uutteruus varhaisissa koulusuorituksissa ilmenee myönteisenä suhtautumisena työn asettamiin suuriakin ponnistuksia edellyttäviin vaatimuksiin. Keski-ikäisillä naisilla ei todeta vastaavanlaista yhteyttä, mutta pidetään todennäköisenä, että latenssivaiheen uutteruus vaikuttaa myös naisten kotona ja työpaikalla tekemään työhön, vaikka yhteyttä ei mielletäkään miesten tapaan tietoisesti. Tätä tukee se, että lasten kasvettua riittävästi keski-ikäiset naiset rynnistävät työelämässä. (Perho ja Korhonen 1993, Vuorisen 1998, 265 mukaan.)

Perhon ja Korhosen (1994) mukaan työn merkitys näyttää sekä miehillä, että naisilla vähentyneen verrattuna aikaisempiin sukupolviin, mutta keski-ikäisen kynnysvaiheessa naiset moniroolisempina etsivät ja löytävät tyydytystä useammilta elämänalueilta kuin miehet – kenties naisten alistettu asemakin työssä ohjaa käyttäytymistä tähän suuntaan. Keski-ikäisen kynnys on etenkin naisille positiivinen, uusia mahdollisuuksia avaava ja jopa niihin pakottava vaihe. Itseluottamus on voimistunut ja omiin oppimiskykyihin luotetaan. Kun työtä tehdään rutiinilla alistetussa asemassa, monen painopiste siirtyy harrastuksiin ja vapaa-aikaan. Erityisesti työelämä palkitsee nihkeästi naisten aktiivisia sosiaalisia ja organisointiin liittyviä taitoja. Toisaalta Perho ja Korhonen pitävät liian yksioikoisena Levinsonin tapaa tarkastella työuraa eräänlaisena ylenemistikkaiden kiipeämisenä, sillä se ei vastaa heidän tutkimushaastatteluisaan esiintyneitä työurakäsityksiä. Monet naiset kertoivat tietoisesti torjuneensa tarjotut esimiestehtävät ja sen myötä korkeamman hierarkkisen aseman, ja pitäytyneensä mieluummin entisessä, mielenkiintoisemmassa työssään. (Perho & Korhonen 1994.)

4.4 Tavoitteena henkinen yksilöityminen

Jungin näkemys ihmisen kehityksestä aikuisuudessa kumpuaa holistisesta ihmiskäsityksestä. Jungin teorian mukaan ihminen käy läpi koko elämänsä ajan itsetiedostamisen kehitystä – *individuaatiota*. (Dunderfelt 1997, 254.) Keskeisintä

Jungin ajattelussa yksilön kehityksestä onkin jakautumattomuuden idea ja vahva optimistinen luottamus ihmisen kehittymismahdollisuuksiin (Wilson 1984, 167).

Individuaatio merkitsee yhteyden syntymistä yksilön tietoisin minän ja piilotajunnan välille. Keski-ikäisen muutosvaiheessa on Jungin teoriassa kysymys nimenomaan tietoisin minuuden ja piilotajunnan välisen vuorovaikutuksen synnyttämisestä. (Junkkari 1997, 133.) Elämän peruspyrkimys on Jungin mielestä se, että ihminen pyrkii tulemaan yhä enemmän omaksi itsekseen eli Jungin termejä käyttäen: yksilön tietoinen ego, *minä (Ich)* pyrkii kohti *Itseä (Selbst)*. Individuaation merkittävä vaihe aikuisuudessa käynnistyy, kun ihminen käy läpi ”elämän käännekohdan” (*Lebenswende*), jolloin hänen tehtävänä on löytää mahdollisimman tietoinen suhde omaan sisäiseen maailmaansa ja ympäröivään todellisuuteen. Jung välttää antamasta tarkkaa aikamääritelmää tälle käännekohdalle, mutta se sijoittunee jonnekin 35.-50. ikävuoden tienoille. Silloin yksilö on valmis aloittamaan oman elämänsä tietoisin työstämisen, matkan omaan itseensä, joko terapiaprosessin avulla tai ilman. Työstämisen kautta tulevat mahdollisiksi aikuisen ihmisen vapaat eettisesti kestävä päätökset ja valinnat. Jos yksilö ei kykene luomaan yhteyttä tiedostamattomaan, on vaarana, että häntä myöhemmissä elämänvaiheissa ohjaavat tiedostamattomat voimat ja hänen yksilöllisyytensä jää vajaaksi. (Dunderfelt 1997, 256-259.)

On merkillepantavaa, että Jungin näkemys tiedostamattomasta poikkeaa perinteisen psykoanalyysin teoriasta: hänen mukaansa ihmisen tiedostamaton muodostuu kahdesta osasta, henkilökohtaisesta (persoonallisesta) ja kollektiivisesta (universaalista) tiedostamattomasta. Henkilökohtaiseen tiedostamattomaan sisältyvät kaikki ne psyykkiset asiat, jotka yksilö on unohtanut elämänsä aikana ja sellaisia aineksia, jotka eivät sovi yhteen ihmisen tietoisin asenteiden kanssa. Kollektiivisen tiedostamattoman sisältö ei kehity yksilön elämän aikana, vaan kuuluu jopa ihmiskunnalle yhteisesti ja on sisäsyntyisten universaalisten muotojen ja vaistojen tulosta. Kollektiivisessä tiedostamattomassa esiintyy voimakenttiä, arkkityyppejä, jotka ovat kaikille yksilöille yhteisiä, mutta joiden tuloksena syntyvät kokemukset ovat sisällöltään henkilökohtaisia. Jungin mukaan vasta yli 42-vuotias on todella kykenevä sisäiselle matkalle – vasta silloin yksilö on riittävän valmis luopumaan menneisyyden ajattelutavoista ja kohtaamaan kollektiivisen tiedostamattoman. Arkkityypit sijaitsevat syvällä tiedostamattoman psyykkisen toiminnan piirissä ja vaikuttavat huomiota herättävästi unissa, elämän

käännekohdissa ja kriiseissä. Jungin teoria individuaatiosta ei ole pelkkä teoreettinen rakennelma, vaan hän on dokumentoinut useita tällaisia prosesseja, joita hän on kohdannut psykoterapeuttisessa hoitotyössään. (Dunderfelt 1997, 256-259.)

Jungin teorian mukaan *persoona* on arkkityyppi, joka edustaa sitä yksilön persoonallisuuden puolta, jota ihminen näyttää ulospäin saavuttaakseen mahdollisimman hyvän sosiaalisen hyväksynnän. *Varjo* puolestaan vaatii huomiota erityisesti keski-iässä, sillä se sisältää elämätöntä elämää: tukahdutettuja, laiminlyötyjä, hävettäviä ja pelottaviakin ominaisuuksia, jotka ovat osa Itseyttä, mutta joiden tunnistaminen keski-iässä horjuttaa aluksi egoa. *Animus* sisältää naisen piilotajunnassa vaikuttavia käsityksiä miehestä ja ominaisuuksia, jotka nainen heijastaa mieheen (*anima* on vastaava miehen piilotajunnan arkkityyppi). (Junkkari 1997, 133-134.)

Junkkari (1997) on tutkinut naisen keski-ikää elämänvaiheena Jungin teoreettisen ajattelun valossa ja toteaa keski-ian muutosvaiheen merkitsevän piilotajuntaan tukahdutettujen arkkityyppien kohtaamista: egon ja Itsen kohtaamisesta kasvaa kokonaisvaltaisempi minuus ja yksilön itsekeskeisyys vähenee. Naisen ei tarvitse enää laiminlyödä tai kieltää mitään itsessään olevaa ja hän tietää olevansa kuoleva ihminen. Kaikilla Junkkarin haastattelemilla naisilla keski-ian muutosvaihe oli yksilöllinen kokemus, jossa yhdistävänä piirteenä oli se, että piilotajunnan kohtaamattomat asiat alkavat vaatia erityistä huomiota, laiminlyöty lahjakkuus ja tukahdutetut unelmat nostavat päätään ja suhde mieheen muuttuu tiedostavammaksi. Myös maailmankatsomukselliset asiat vaativat ratkaisuaan. Junkkarin mukaan nainen hakee kuitenkin muutosta elämäänsä vasta, kun on riittävän ahdistunut. Keski-iässä nainen sallii itsensä kohdata kaikki tunteet ja tarpeet häpeämättä, hylkää supernaisen vaatimuksen ja kykenee uudenlaiseen vastuuseen omasta elämästään. Vastuu merkitsee, että hän ei enää heijasta omia ongelmiaan toisiin. Yksilö huomaa, että on mahdollista elää hyvää elämää toteutumattomista toiveista huolimatta ja nykyhetki nousee kaikkein merkittävimmäksi. Mielekäs elämä ei enää rakennu siitä, että kaikki menee suunnitelmien mukaan, vaan oman sisäisen tien kulkeminen antaa tyydytystä. Keski-ian vakiintuminen ei kuitenkaan merkitse kaikkien ongelmien selvittämistä, vaan lähinnä peruslevollisuuteen pääsemistä oman elämäntarinansa kanssa. Ikävaiheeseen liittyy naisella myös oman viisauden ja elämäkokemuksen arvostaminen – itsensä rakastaminen. Myös hyväksyvän suhteen

luominen omaan vanhenevaan ruumiiseen on tärkeä keski-ikä haaste, sillä itsekkyyden alkua omaan ruumiin arvostamisesta. (Junkkari 1997, 125-129.)

Mielenkiintoisen näkökulman keski-ikäisen naisen ponnisteluihin työelämässä tarjoaa Jungin teoriassa *animuksen* vaikutus naisen tiedostamattomassa. Junkkarin (1997) mukaan useimmat miesvaltaisessa yhteiskunnassa kasvaneet naiset oppivat tukahduttamaan pätevyyttään ja voimaansa ja heijastamaan sen mieheen. Animus edustaa näitä naisen identiteetin poissuljettuja puolia – sisäistä miestä – ja alkaa vaatia huomiota juuri keski-ikässä. Naisessa vaikuttaa myös kielteinen animus – sisäistetty sortaja – joka saa hänet vähättelemään omia kykyjään ja pelkäämään omia lahjojaan. Junkkarin mukaan naisen elämä perustuu siihen, ettei hän ota selvää siitä, mitkä hänen todelliset tarpeensa ovat. Naisen on myös vaikea kestää sitä, että mies tuntee olonsa epämuovavaksi. Kielteinen animus saa naisen esiintymään heikkona, ettei mies tuntisi itseään kastroiduksi. Suhde mieheen rakentuu siten epäaidoksi. Naista siis ohjaa piilotajuinen viesti, että hänen on heikkoudellaan turvattava miehen vahvuutta yhteiskunnassa ja että hänen on tehtävä tunnettyä miehen puolesta ja suojeltava tätä kokemasta omia tunteitaan. Jollei nainen kuitenkaan keski-ikässä ala antaa huomiota väheksymilleen kyvyilleen, hän ajautuu katkeruuteen, kateuteen tai masennukseen. Junkkarin mukaan nainen tarvitsee miehen tukea voidakseen löytää sisäisen miehen itsestään ja kasvaakseen täyteen mittaansa ja toteaa menestyvän naisen takana yllättävän usein olevan rohkaisevan isän, opettajan, esimiehen tai aviomiehen. Samalla Junkkari esittää, että sisäistetty sortaja rakentuu kielteisistä kokemuksista miehistä yhdessä koko naista väheksyvän kulttuurin kanssa. Voidakseen vapautua sisäisestä sortajasta keski-ikässä, on naisen läpikäytävä kaikki tunteensa ja mielikuvansa kipeistä kokemuksista. Jos vapautuminen epäonnistuu, nainen ei kykene tuntemaan solidaarisuutta kanssaisänsänsä kohtaan – yksilö ajattelee, että kaikki naista kohtaavat eriarvoisuudet ovat ansaittuja, naisen syy tai kohtalo. (Junkkari 1997, 79-83.)

Thomas puolestaan (1992) viittaa Gutmannin (1975, 1977, 1985) tutkimustuloksiin, joiden mukaan miesten todettiin ikääntymisen myötä ilmaisevan vapaammin helliä ja hoivaavia pyrkimyksiään kuin nuorempina. Vastaavasti ikääntyvät naiset tulivat itsevarmimmiksi ja eteenpäin pyrkivämmiksi kuin mitä he nuorempina olivat olleet. Thomas näkee Gutmannin tutkimusten tukevan Jungin teoriaa animuksen ja animan vaikutusten vaihtelusta nuoruudessa ja keski-ikässä. Gutmann esittää muutosten taustalle vanhemmuudessa tapahtuvan kehityskulun:

Useimmissa yhteiskunnissa äiti on erikoistunut lasten hoivaamiseen, kun taas mies fyysisesti vahvempana vastaa perheen taloudellisesta ja fyysisestä turvallisuudesta. Näin perheen pikkulapsivaihe ikään kuin terävöittää vanhempien toiminnan sukupuolieroja. Kun lapset saavuttavat täysi-ikäisyyden ja vanhempien toimintojen erikoistumisen pakko poistuu, sukupuolten toiminnan erot alkavat haalistua. Miehet ovat nyt vapaampia toteuttamaan ”feminiinistä” minäänsä ja naiset puolestaan vapaampia ilmentämään ”maskuliinisia” attribuuttejaan. (Thomas 1992, 189.)

Gouldin (1979) näkökulma maskuliinisten piirteiden esiinnouvuun naisen keski-iässä on hieman toinen kuin Jungilla. Gouldin mukaan oman kuolevaisuuden työstämisen kautta keski-iässä nainen lopulta oivaltaa, että hän on kykenevä elämään ja toimimaan ilman suojelevaa miestä elämässään. Hän oivaltaa, että vallankäyttö on mahdollista *suoraan*, kun hän aiemmin on käyttänyt valtaansa vain miehen kautta. Kun nainen keski-iässä kykenee voittamaan pelkonsa ja toimimaan ilman miehen taustatukea, hän tuntee itsensä uudella tavalla kokonaiseksi, täydelliseksi ja todelliseksi. Suoran vallankäytön omaksuminen saattaa olla äärimmäisen vaikeaa, sillä se pakottaa naisen kohtaamaan elämän ydintrauman: me olemme kaikki peruuttamattoman erillisiä ja kuolevaisia. Kun naisella lopulta on kyky käyttää valtaansa, hänen on päätettävä, millä alueella aikoo toimia - ottaako mittaa aviomiehestä, työelämän haasteista, lannistavasta esimiehestä vai käydäkö sisäiseen kamppailuun jo lapsuudessa rakentunutta kuolemanpelkoa vastaan, jolla yhä on ote hänen aikuiselämästään? (Gould 1979, 246-248.)

Mortimer, Finch ja Maruyama (1990) ovat tutkineet sukupuolen, iän, työkokemuksen ja työtyytyväisyyden välisiä suhteita. Heidän mukaansa nuorten naisten ikäryhmässä työn autonomialla oli huomattavasti vähemmän yhteyttä työtyytyväisyyteen kuin saman ikäryhmän miehillä. Keski-ikäisten naisten ja miesten välillä ei enää yllättäen havaittukaan eroja – sekä miehillä, että naisilla työn autonomian merkitys työtyytyväisyydelle oli yhtä suuri. (Mortimer, Finch & Maruyama 1990.) Voidaan pohtia, johtuuko keski-ikäisen naisen kasvava autonomian tarve työssä kenties animuksen voimistumisesta tai uudeltaisesta uskalluksesta omaan vallankäyttöön?

Junkkari (1998) tarkastelee keski-ikäisen naisen itsensä toteuttamista – kenties vanhakantaisesti – myös kutsumuksen näkökulmasta. Kutsumus on hänen mukaansa enemmän kuin elämänura tai ammatti, se liittyy oman elämäntyyliin, luovuuden, arvojen ja niiden toteuttamismahdollisuuksien löytämiseen. Kutsumuksen

löytäminen vapauttaa ahdistuksesta, vertailusta ja yrityksestä olla kaikille kaikkea. Kutsumustyöhön liittyy omien rajojen tunnistaminen ja se edustaa työnarkomanian vastakohtaa. Se on innostava elämäntehtävä, joka usein saattaa liittyä jotenkin toisten auttamiseen, eikä yksilön elannon tarvitse tulla välttämättä siitä: työssä yksilö käyttää taitojaan mutta kutsumuksen palveluksessa kokonaista itseään. Myös työssä uupuminen tai työttömyys voi pakottaa yksilön uudella tavalla miettimään keski-iässä, mitä hän todella tarvitsee. Työelämän kilpailu, joka nuoruudessa vahvisti itsetuntoa, alkaa keski-iässä tuntua velvollisuuksien toistamiselta ja varjo alkaa muistuttaa itsestään myös työssä. Silloin on tärkeää unelmoida rohkeasti, sillä elämäntilanteessa saattaa nousta voimakas motivaatio, joka auttaa löytämään elämäntehtävän ja ottamaan vielä kiinni menetetyn ajan. Kutsumusta voi Junkkarin mukaan edustaa yksilön elämässä jokin sosiaalinen liike, harrastus, muutto (”uuden elämän aloittaminen”) tai esimerkiksi opiskelu. Se voi myös liittyä uudenlaiseen työhön, jossa omaa viisautta voi paremmin hyödyntää. Tilanteeseen liittyy sekä oma-aloitteisuutta että ulkoisia pakottavia syitä, mutta hyvin usein se edellyttää yksilöltä jonkinlaista kykyä heittäytymiseen. (Junkkari 1998, 328-333.)

4.5 Näkökulmia keski-ian kriisiin

Dunderfeltin (1997) mukaan 40 vuoden ikä esiintyy miltei poikkeuksetta elämänkulkua kuvaavissa teorioissa elämän tärkeimpänä virstanpylväänä, jossa yksilö hakee uutta suuntaa. Levinsonin (1978) klassisessa *The seasons of a man's life* -tutkimuksessa mukana olleet 35-45-vuotiaat miehet kokivat siirtymän keski-ikäen siten, että 80%:lla heistä oli vaikeita, kriiseiksi luokiteltavissa olevia siirtymäkokemuksia. Näissä kokemuksissa oli keskeisintä se, että heidän elämänrakenteensa – se, mikä elämässä oli kiinnostavaa ja arvokasta – muuttui. (Levinson 1978, Dunderfeltin 1997, 159 mukaan.) Kriisin ainekset ovat syntyneet, kun yksilöä toimintaan kannustava intohimo kääntää kasvonsa ja muuttuu ikäviksi velvollisuudeksi – ”*minä haluan*” onkin yhtäkkiä ”*minun täytyy*”. Tie, joka aiemmin oli täynnä yllätyksiä ja löytöjä, muuttuu tylsäksi ja ennustettavaksi. (Jung 1967, Biggsin 1999, 93 mukaan.)

Vuorinen (1998) katsoo keski-ian kriisin vakiintuneen jo osaksi ihmisten arki ajattelua. Kysymyksessä on kaikki elämänaalueet kattava psyykkis-fyysis-

sosiaalinen ilmiö, jossa etenkin työkyvyn näkökulmasta psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen, työhön, yhteiskunnallisiin velvollisuuksiin ja ihmissuhteisiin liittyvät häiriöt ahdistavat keski-ikäistä yksilöllisin tavoin. Jos yksilö kohtaa ongelmia useilla elämänaalueilla yhtä aikaa, hän joutuu koville. Tähän elämänvaiheeseen liittyvä ylimääräinen paine nousee siitä, että ihmisen *odotetaan* jo hallitsevan elämänsä ja kantavan siitä täyden vastuun. Keski-ikäisen valtava tieto- ja kokemusmäärä pakottaa hänet perustamaan toimintansa uudella tavalla faktoihin: on ymmärrettävä epäonnistumisen laaja-alaiset seuraukset (työttömyys, konkurssi, sairastuminen jne.) ja samanaikaisesti pyrittävä vaikuttamaan ympäristöön siten, että se vastaisi paremmin yksilön mielikuvia. Aikuinen ymmärtää olevansa usein taistelussa tuulimyllyjä vastaan ja tiedostaa olevansa kenties eriarvoisessa asemassa resurssien suhteen: rikas toimii halujensa mukaan, luova löytää jouston varaa toimintaansa, mutta vaille jäävän on löydettävä vain sopeutumiskeinonsa. Kiristynyt kilpailu työpaikoilla uhkaakin varttuneiden keski-ikäisten psyykkistä autonomiaa ja tuo ensimmäisen viestin syrjäytymisen vaarasta. Koska ammatti-identiteetti sisältää vahvan psyykkisen latauksen, jäytää työn epävarmuus yksilöä sisältä. (Vuorinen 1998, 265-268.)

Työelämässä keski-ikä merkitsee tuloa tien haaraan, josta minän kehitys voi edetä eri suuntiin. Työssä kohdatut paineet purkautuvat usein niille elämänaalueille, jotka ovat minän toimivuuden perusteita, kuten parisuhteeseen ja seksuaalisuuteen sekä perheeseen. Työ alkaa tuntua usein rutiinilta ja motivaatio-ongelmat nostavat päätään. Ongelma kärjistyy työssä, jossa on vähän mahdollisuuksia sosiaalisiin suhteisiin. Se, että jotkut jaksavat yksitoikkoisessakin työssä toisia paremmin, ei selity vain temperamenttieroilla, vaan perustuu yksilön kykyyn rakentaa psyykkisellä työllä tyydytystä tarjoava vuorovaikutusmielikuvien maailma. Toisilla keski-ikään liittyy sen sijaan *somatisoinniksi* kutsuttu ilmiö. Tämä työterveydenhuollossa tuttu vaiva merkitsee tilannetta, jossa yksilö kipuun liittyvillä mielikuvilla pyrkii sitomaan psyykkis-sosiaalisista syistä kohonnutta tensiota. Mikäli yksilö kokee työnsä optimaalisen haasteellisena, hän kykenee saamaan siitä runsaasti minää tukevaa tyydytystä. (Vuorinen 1998, 268-269.)

Gouldin (1979) mukaan keski-ikässä yksilö viimeistään lakkaa uskomasta illuusion ikuisen rauhan ja turvallisuuden mahdollisuudesta elämässään. Hänen on lisäksi vihdoin kohdattava ajatus elämän loppumisesta ja hyväksyttävä fyysinen ja psyykinen rajallisuutensa. Enää ei ole olemassa mitään maagista keinoa, jolla

maailman ja kanssaihmiset saisi sellaisiksi kuin itse haluaisi heidän olevan: *on aika luopua lopullisesti lapsuuden kaikkivoipaisuuden kuvitelmista*. Myös nuoruuden katoaminen näyttäytyy nyt väistämättömänä ja pakottavana ja yksilöllä on voimakas tunne ajan loppumisesta: oma kuolema ei enää ole kaukainen tosiasia. Yksilö yrittää hangoitella näitä tuntemuksia vastaan monin tavoin, mutta vain työskentelemällä läpi nämä kriisinkin tunnusmerkit täyttävät kamppailut, syntyy uusia yksilöllisiä voimia ja elämänviisautta. Gouldin mukaan yksilö löytää lopulta levollisuuden itsestään – yksilö kohtaa oman sisäisen ydinihmisensä - kun hän kykenee siirtymään ”minut omistetaan” –kokemuksesta sisäiseen ”minä omistan itseni” –kokemukseen. Elämän merkitys on nyt sisäinen voima, eivätkä ulkoiset kohtaloniskut pysty sitä enää poistamaan. Mikäli yksilö ei keski-ikässä kykene luomaan yhteyttä sisimpäänsä, valta ja status säilyvät hänellä inhimillisen arvokkuuden mittareina ja elämänmuutokset näyttäytyvät häviämisenä elämän taistelussa. Kun vanhenevan yksilön voimat alkavat heiketä, elämän merkityskin katoaa. (Gould 1979, 220-318.)

Myös Vuorisen (1998) mukaan keski-ikä on vakavien elämänratkaisujen yksi huippukohta ja merkitsee yleensä uudenlaista asennoitumista, joka liittyy kykyyn katsoa elämäänsä ulkopuolisen silmin. Fyysisen kunnon alkava rapistuminen herättää yksilössä ajatuksia olemassaolon mysteeristä ja johtaa elämän rajallisuuden psyykkiseen prosessointiin. Olipa valinta sitten uskonto tai ateismi, valinnan kestävyys riippuu sen defensiivisyyden luonteesta ja johtaa minän kannalta toimiviin tai toimimattomiin ratkaisuihin. Mikäli uskonto tai ateismi palvelee selkeästi psyykkisten ongelmien hallintaa, ovat seurauksena kulissimaiset rakenteet. Kuitenkin on selvää, että yksilön on käytettävä jossain määrin defensiota suojautuakseen eksistentiaaliselta perushädältä, jota fyysinen tuhoutuminen merkitsee. Muutokset työelämässä ja seksuaalisuudessa vahvistavat keski-ikäisen tunnetta siitä, että yli puolet omasta elämästä on jo takanapäin. Tähän asti yksilöä ovat kannustaneet erilaiset ideaalit ja tulevaisuudessa *odotettavissa* oleva tyydytys: työelämässä menestyminen, hyvinvointi ja vauraus. Ideaalit ovat synnyttäneet yksilössä tähän asti innostusta ja sitkeyttä, mutta nyt osa varhaisaikuisuuden ihanteista, kuten jatkuva yleneminen uralla, tuhoutuvat ja vaativat yksilöltä uusia psyykkisiä ratkaisuja. Keski-ialle tyypilliset yritykset syventää parisuhdetta ja valmistautua työelämässä viimeiselle ratakiekkokselle, omasta terveydestä huolehtiminen ja elämänkatsomuksen pohtiminen ovat osa tätä prosessia. Realiteettien hyväksymisessä on osansa myös aikuisen ajattelun siirtymisellä postformaalille

tasolle, mikä lisää kognitiivista joustavuutta. Kun yksilö on saavuttanut yli 50 vuoden iän, hän Vuorisen mukaan ymmärtää jo saavuttamansa autonomian ohimenevyyden ja häntä alkaa hallita sama sisäinen viisaus, kuin muissakin kehitysvaiheissa. Vuorinen viittaakin keski-ikäisen mahdollisuuteen aloittaa Jungin korostama *henkinen yksilöityminen* ja saavuttaa siten kestävä sisäinen eheys. Keskipäivän kriisi voi johtaa myös vanhenemisen torjumiseen ja kulissiminän rakentamiseen. Tällöin nuoruusfantasioiden romahtaminen keski-ään lopulla vaikeuttaa vanhuuden haasteiden kohtaamista. (Vuorinen 1998, 275-278.)

Esiintyy myös näkökulmia, joiden mukaan keski-ään siirtymävaiheeseen liittyy paljon ajatuksia ja mielikuvia, jotka eivät enää vastaa tutkittua totuutta. Tämä johtaa yksilön pelkäämään keski-ikää ja johtaa asiantuntijatkin havaitsemaan ikävaiheen negatiiviset ilmiöt positiivisia herkemmin. (Dunderfelt 1997, 167.) Hunterin ja Sundelin (1989) mukaan vakuuttava tutkimusaineisto viittaa siihen, että useimmille ihmisille keski-ikä on tosiasiallisesti suhteellisen rauhallinen siirtymäaika, eivätkä useimmat ihmiset koe keski-ään kriisiä. Yksilö saattaa ajautua omien saavutustensa ja pettymystensä uudelleenarviointiin, mutta tämä ei välttämättä johda sekasortoon. Jotkut yksilöt kokevat eittämättä kriisin keski-ikässä, mutta ovat Hunterin ja Sundelin mukaan erityistapauksia ja ovat todennäköisesti kriisialttiimpia myös muina elämänkaaren siirtymäaikoina. Yksilölliset erot persoonallisuudessa ja coping-valmiuksissa ohjaavat näin ollen, muodostuuko siirtymästä positiivinen haaste vai ajautuuko yksilö epätoivoon, eikä kysymyksessä ole mikään keski-ikäen elämänvaiheena liittyvä ylimääräinen riski. (Hunter & Sundel 1989.)

Osittain kriisinäkökulmaa haastamaan on noussut myös ajattelutapa, jossa keski-ikä nähdään pikemminkin elämäntyylinä kuin käännekohtana elämäntilassa. Tässä tarkastelussa tämä elämänvaihe ei ole kulminaatiopiste, vaan tasanko, jolla keski-ikäiseen elämäntyyliin vihkiytynyt *midlifestylisti* yrittää viivyttellä niin pitkään kuin ruumis, rahat ja psyyke suinkin sallivat. Yksilö on kuitenkin tietoinen siitä, että jonain päivänä tasangolta on lähdettävä – keski-ikää leimaa tasaisesti kasvava varmuus siitä, että kaikkea ei voi eikä ennätä elämässä saavuttaa. Ajan rajallisuus konkretisoituu, kun kuolema korjaa yhä enenevästi edeltävää sukupolvea. Oman kuolevaisuuden oivaltaminen lomittuu keski-ikässä koettuihin ammatillisen uran ja perhe-elämän huippuhetkiin. (Biggs 1999, 86-87.)

5 YKSILÖLLINEN JA KULTTUURINEN IKÄ

Arkitodellisuudessa elämismaailma jäsentyy ajallisesti niin vahvasti, että ajallisuutta voidaan pitää tietoisuuden perusominaisuutena. Yksilö elää *intersubjektivistista vakioaikaa* – aikaa, jonka hän jakaa toisten yksilöiden kanssa. Tämä intersubjektioivinen vakioaika voidaan ymmärtää sisäisen, kosmisen ajan ja luonnonrytmien mukaan laaditun, yhteiskunnallisesti vakiinnutetun kalenterin leikkauspisteeksi, eikä näiden eri aikatasojen välillä voi olla koskaan täydellistä vastaavuutta. Jokapäiväisen elämän aikarakenne asettuu vastaan monimutkaisena ja pakottavana: Sekä yksilön ruumis, hänen fyysinen organisminsa, että yhteiskunta, jossa hän elää, alistavat hänet ja hänen sisäisen aikansa tapahtumasarjoille, jotka pakottavat odottamaan. Elämä on vain tapahtumaketju ulkoisessa, keskeytymättömässä ajanvirrassa ja tietoisuus kuoleman väistämättömyydestä ujuttautuu levottomuutena kaikkiin pyrkimyksiin. Paitsi että jokainen päivä pitää sisällään ”työjärjestyksen”, koko hänen elämänsä asettuu aikarakenteen koordinaatistoon. Kellon ja kalenterin avulla yksilö pysyy ”ajan tasalla” ja vain tämän aikarakenteen kehystämänä arkielämä säilyttää todellisuusluonteensa. Ajantajun menettäminen koetaan jopa uhkaavana ja tunnetaan vaistonvaraista tarvetta orientoitua nopeasti uudelleen jokapäiväisen elämän aikarakenteeseen. (Berger & Luckmann 1995, 37-39.) Voidaan pohtia, mikä yhteys iän ja ajan kokemisella on yksilön elämismaailmassa. Onko iän kokeminen vain jonkinlaista intersubjektioivisen vakioajan jatkuvaa tulkintaa painopisteen vaihdellessa yksilön sisäisen, kosmisen ja yhteiskunnallisesti vakiinnutetun kalenteriajan välillä?

5.1 Monta ikää rinnakkain

Euroopassa aina 1500-luvun puoliväliin saakka *ikä* viittasi käsitteenä lähinnä inhimilliseen elämänvaiheeseen, eikä numeerisella iällä ollut mitään sosiaalista merkitystä. Vain harvat tiesivät, kuinka vanhoja he tarkasti ottaen olivat. Ikä-sanalla historiallinen merkitys heijasti sitä universaalialta otaksumaa, että elämänsä aikana *miehet* ohittivat useita toisistaan poikkeavia olemassaolon vaiheita. Kukaan ei oikeastaan epäillyt, etteivätkö naiset olisi käyneet läpi samaa kehityskulkua, mutta aina 1600-luvulle saakka kirjailijat, filosofit ja taiteilijat kuvasivat elämänvaiheita

yksinomaan miehen näkökulmasta – naiset joko sisällytettiin mieskategoriaan tai jätettiin täysin huomiotta. Ikää määrittivät kronologisen iän sijasta erilaiset siirtymäriitit, kuten syntymään, avioliittoon ja kuolemaan liittyvät rituaalit. Koska eläkkeelle jäämiselle ei ollut sijaa eurooppalaisessa kansankulttuurissa, vanhuuteen siirtymisen rituaaleja tai tapoja ei esiintynyt. Myös aliravitsemus ja sairaudet estivät suurta kansanosaa saavuttamasta vanhuusikää. Kuitenkin jo paljon ennen 1700-luvun loppua, jolloin väestö ja eliniän odotus alkoivat kasvaa, joustava ja yksilöllinen eläkkeelle vetäytymisen tapa oli ennättänyt muodostua. Demografisten muutosten ohessa syntyivät ja standardisoituivat vähitellen modernin perheen vaiheet, johon kuuluvat niin ”tyhjä pesä” kuin leskeyskin. Karkeasti ottaen vuosien 1870 ja 1970 välillä rakentui aikuisuuteen johtava sosiaalinen transitio nykymuotoonsa (koulun päättäminen, ensimmäinen työ ja avioliitto). Siirryttäessä keskiaikaisesta feodalismista moderniin kapitalismiin rakentui käsitys ajan uudenlaisesta arvokkuudesta. Max Weberin kuvaamaan protestanttiseen työetiikkaan kuului, että aika oli arvokasta - yksilön ponnistusten tuli tarkkaan keskittyä työhön ja hyvän työkuoron vaalimiseen. Katse kääntyi pois kuoleman ahdistuksesta ja yksilöön alkoivat kohdistua uudenlaiset vaatimukset: elämäntapaa ohjanneet hierarkkiset, ulkoiset pakot väistyivät ja sijaan astuivat sisäistettävät moraalinormit, itsekontrolli. Uudet ajatukset ajan taloudellisesta merkityksestä nostivat keski-ikä arvokkaimmaksi elämäntapavaiheeksi, sillä silloin mies oli kyvykkäimmillään talouselämässä. Tämä ajattelutapa paitsi vahvisti miehen valta-asemaa eurooppalaisessa avioliittomallissa myös loi taloudellisesti rationaalisen suhtautumisen ikääntymiseen. (Cole 1993, 3-24.)

Tieteellisen gerontologian varhaisvaiheissa oletettiin vahvasti, että ihmisen kronologinen ikä määräisi hänen ominaisuutensa. Esimerkiksi Birren (1959) katsoi kronologisen iän kaikkein hyödyllisimmäksi tiedoksi yksilöstä: sen avulla voitiin ennustaa hämmästyttävän paljon ihmisen anatomiasta, fysiologiasta, psykologiasta ja sosiaalisesta käyttäytymisestä (Birren 1959, Baarsin 1997 mukaan). Tämä karkean yksinkertaistuksen aika on meidän aikanamme ohi ja ikääntyminen ymmärretään monien eri prosessien kokonaisuudeksi. Kutakin prosessia voidaan tarkastella lisäksi lukuisista metodisista näkökulmista. (Baars 1997.)

Termiä *ikä* ei läheskään aina määritellä selkeästi. Iän eri määritelmistä ja niiden yhteen kietoutumisesta onkin hankalaa käydä keskustelua, koska yhteisesti hyväksytty terminologia puuttuu. Arber (1996) puhuu kronologisesta, fysiologisesta,

kognitiivisesta ja sosiaalisesta iästä. Kronologinen ikä merkitsee yksilön ikää vuosissa ja tutkimuksissa sen oletetaan olevan hyvin lähellä muita iän määritelmiä. Fysiologinen ikä on sosiaalisesti rakentunut ja se viittaa lääketieteellisesti määriteltyyn vanhenemisprosessiin. Kognitiivinen ikä tarkoittaa yksilön subjektiivista kokemusta omasta iästään. Sosiaalinen ikä on luonnollisesti sosiaalisesti rakentunut ja sillä on kaksi eri merkitystä: yhtäällä sillä viitataan jollekin tietylle kronologiselle iälle sopiviksi katsottuihin ikänormeihin, toisaalla sillä tarkoitetaan muiden ihmisten yksilölle antamaa ikää, johon vaikuttavat yksilön ulkonäkö ja käyttäytyminen. (Arber 1996.)

Hellstenkin (1998) tarkastelee ikää ja ikääntymistä moniselitteisenä käsitteenä. Kronologinen ikä merkitsee elettyjä vuosia syntymästä eteenpäin ja on siten itsessään tyhjä käsite. Ikääntyminen onkin hänen mukaansa pikemmin yhdistelmä väistämättömiä biologisia muutoksia ja elämänkaaren aikana kertyneitä kokemuksia, joissa esiintyy runsaasti yksilöllistä vaihtelua. Vanheneminen puolestaan on moniulotteinen ikääntymiseen liittyvä yksilöllinen prosessi – gerontologisen tiedon mukaan aikuisiässä ikäryhmien sisäiset erot ovat yhtä suuria kuin ikäryhmien välisetkin. Lisäksi ikä kykenee selittämään vain rajatun osan kykyjen ja intressien vaihtelusta, sillä erot ovat pikemminkin seurausta erilaisista elin- ja työoloista. Kronologisen iän lisäksi puhutaan myös biologisesta, sosiaalisesta ja psykologisesta iästä, joissa biologinen viittaa fyysisiin muutoksiin. (Hellsten 1998.)

Sosiaalinen ikä näyttäytyy yhteisöllisenä ja julkisena – sitä määrittävät perhe, ystävät, työtoverit ja yhteiskunnalliset instituutiot (Laslett 1991, Vakimon 2001, 68 mukaan). Se on myös työelämän kannalta keskeinen: sitä määrittävät ihmisen roolit ja tavat suhteessa yhteiskunnan muihin jäseniin. Se viittaa niihin yhteiskunnallisiin odotuksiin, jotka kertovat, miten kussakin kronologisessa iässä on käytädyttävä. Merkittävää on, että nämä odotukset ovat erilaisia eri aikoina ja eri kulttuureissa. (Hellsten 1998.) Sosiaalinen vanheneminen on suuressa määrin myös kokemuksellinen ja subjektiivinen asia, sillä jäsentäessään nykyhetkeä ja menneisyyttään ikääntyvät osaltaan rakentavat sosiaalista vanhenemistaan samalla kun arvioivat sitä. On todettu, että kronologisen iän lisääntyessä subjektiivisesti koettu ikä nuorentuu (Goldsmith & Heiens 1992, Koskisen 1994 mukaan), mutta ruumiillisten ja henkisten voimavarojen väheneminen lisää vanhuuden tunnetta. Subjektiivinen vanheneminen onkin hyvin yksilöllistä. Hyvän sosiaalisen

vanhenemisen edellytyksiä ovat tutkimusten mukaan hyvä terveys ja toimeentulo sekä myönteinen elämänasenne (Jyrämä 1990, Koskisen 1994 mukaan).

Psykologinen ikä tarkoittaa yksilön kykyä sopeuttaa käytöstään muuttuviin vaatimuksiin ja se viittaa muistiin, toiveisiin, älyyn, luovuuteen, tunteisiin ja motivaatioon. Kun puhutaan subjektiivisesta iästä, tarkoitetaan sitä, mihin ikäryhmään yksilö *itse* tuntee kuuluvansa ja mihin hän haluaa itsensä sijoittaa. (Hellsten 1998.) Subjektiivisen iän käsite voi viitata myös syvyyspsykologiseen oman elämän rajallisuuden ja ajattomuuden kokemiseen – se on hetkellinen kokemus, kuin valokeila, joka valaisee hetkeksi näkymän omaan elämänkulkuun (Laslett 1991 ja Tikka 1994, Vakimon 2001, 68 mukaan).

Hellstenin (1998) mukaan kronologinen ikä on merkityksetön, jollei tunneta niitä kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä, joita sille jatkuvasti annetaan. Nämä sosiaaliset merkitykset vaikuttavat asenteisiin ja käyttäytymiseen ja heijastuvat mm. informaalisissa ikänormeissa ja odotuksissa. Esimerkiksi työvoiman rekrytoinnissa esiintyy maagisia ikärajoja, joista yksi Hellstenin mukaan sijaitsee 50 vuodessa. Ikä, ikääntyminen ja vanheneminen ovat sosiaalisia ja kulttuurisia konstruktioita ja siksi muuntuvia. Yhteiskunnalliset tekijät myös rakenteistavat ikääntymisprosessia, eikä elämänsäällä ole olemassa sellaista yleispätevää mallia, joka esiintyisi kaikkialla ja kaikkina aikoina aivan samansisältöisenä. Jokainen yhteiskunta luokittelee omalla tavallaan jäseniään ryhmiin iän, toimintakyvyn tai sukupolven kuulumisen perusteella. Näistä ikäryhmät koetaan käteviksi luokiksi elämäkokemuksia ja rooleja koskevien sosiaalisten ja kulttuuristen odotusten määrittämisessä. On huomattava, että ikäryhmyksillä on merkitystä myös *yksilölle* itseidentifioinnissa ja minäkäsityksen rakentamisessa. Puhutaan formaalista ikäryhmyksestä, kun ikäjako esiintyy yhteiskunnan rakenteissa ja instituutioissa. Modernissa yhteiskunnassa kronologinen ikä rakenteistaa eksplisiittisesti monia oikeuksia ja vastuita – mm. oikeutta sosiaalipalveluihin tai sosiaalivakuutusetuksiin. (Hellsten 1998.) Kronologisen kalenteri-iän dominointia voidaan Baarsin (1997) mukaan selittääkin pitkälti poliittisin ja taloudellisin, ikääntyneisiin kohdistuvien eduin. Useat organisaatiot tarvitsevat toimintansa tueksi tietoa ikääntyneiden keskiarvoista, joiden pohjalta laaditaan vaikkapa tarkat budjettiarviot tulevaisuutta varten. (Baars 1997.)

Esimerkkeinä sosiaalisesta vanhenemisestä käyvät esimerkiksi säännökset eläkeiästä, työnjättöistä tai työvoimaan kuulumisesta. Hellstenin kannan mukaan ei

voida kuitenkin yksiselitteisesti määritellä kronologisesti sitä, kuka on ikääntynyt. Suomessa ikääntyvien työllistymisedellytyksiä selvittänyt komitea päätyi määrittelemään suomalaiset 45-vuotiaat ikääntyviksi työntekijöiksi ja 55 täyttäneet ikääntyneiksi työntekijöiksi. Virallinen vanhuuseläkeikä sijoittuu yleisimmin 65 ikävuoden tienoille, joskin siinä esiintyy maittaista ja ammattialoittaista vaihtelua. (Hellsten 1998.) Yhdysvalloissa työministeriön määritelmän mukaan ikääntyviksi työntekijöiksi lasketaan yli 40-vuotiaat (Palmore 1990, 42.)

Hoikkalan (1993) mukaan arkiviisauden näkökulmasta henkilö on sen ikäinen, kuin tuntee olevansa – ikä siis näyttäytyy ruumiillis-henkisenä tilana. Iän pohtimiseen tarvitaankin elämäkokemusta ja taitoa asettaa minänsä kertomuksen muotoon. Ikätietoisuuden vallassa terveet miettivät ja sairaat potevat iän vaikutusta, kunnes kuolema korjaa satoaan. Erilaiset murrosikä- tai muut elämänvaihemääritykset ovat kulttuurin jäsenilleen tarjoamia itsestään selviä välineitä – resursseja – joiden avulla puhuja luo kertomuksen elämänsä vaiheista. Tavanomaisesti ikä otetaan annettuna myös kyselyihin perustuvassa sosiologiassa. Se on vahva ja yksiselitteinen taustamuuttuja, johon iän biologinen, sosiaalinen, kulttuurinen ja henkilökohtainen ulottuvuus sulautuvat. (Hoikkala 1993, 15-16.)

Myös Baars (1997) lähestyy yksilön subjektiivista ajan kokemista toimintaa ja tapahtumaa kuvaavien narratiivien avulla. Hänen mukaansa inhimillinen toiminta ei ainoastaan vie aikaa, jota voidaan mitata, vaan se myös konstituoii ajan. Esimerkiksi pelin kesto voidaan mitata kronologisesti, mutta yksilön kokemuksena se merkitsee varsinaisesti ajan unohtamista. Myös ihmisen kokemus nyt-hetkestä syntyy aktiivisesta – enimmäkseen tiedostamattomasta – juuri tapahtuneen, parhaillaan tapahtumassa olevan ja oletettavasti pian tapahtuvan integroinnista. Narratiivien avulla yksilö selittää itselleen ja toisille, mitä vuodet ovat merkinneet, miltä vanheneminen on tuntunut ja mitä hänestä on tullut. (Baars 1997.)

5.2 Vanheneminen kaksiteräisenä miekkana

Kun tarkastellaan erilaisissa asiantuntijakäytännöissä syntyviä vanhenemisen kuvauksia, kaikkia keskusteluja tuntuu yhdistävän yksi piirre: *vanheneminen on ristiriitainen ilmiö*. Yhteiskunnan tasolla väestön ikääntyminen näyttäytyy ristiriitaisena siten, että yhtäältä ikääntyneet voidaan nähdä kypsän ja vauraan

yhteiskunnan tunnusmerkkinä, mutta toisaalta heitä voidaan pitää ”vapaamatkustajina”, jotka kuormittavat ”miehistöä”. Jälkimmäisessä tapauksessa tänään työtä tekevät eivät yhteiskunnallisessa keskustelussa enää olekaan huomisen hyvin päivätyönsä tehneitä eläkeläisiä, vaan asetelma on työkäiset vastaan elätettävät. (Phillipson 1998, 48.)

Yksilön ikääntymisen keskeisenä ongelmana voidaan pitää sopeutumista sisäisen nuorekkaan minän ja ikääntyvän ruumiin väliseen ristiriitaan. Vanhuuden kokemisen ytimessä on vahva tietoisuus fyysisen ikääntymisprosessin – *iän naamion* (mask of ageing) – ja sisäisen, subjektiivisen ja paradoksaalisesti nuoren ”todellisen minän” välillä kasvavasta kuilusta. Tähän tunteeseen postmoderni yksilö hakee lievitystä elämäntapavalinnoista – kulutuskulttuuri ja tekniset innovaatiot mahdollistavat ulkonäön, joka paremmin ilmentää sisäisen minän nuoruutta. (Featherstone ja Hepworth 1990 ja 1991, Biggsin 1999, 61-63 mukaan.)

Keskeinen havainto myös Kankaan (1998) vanhenemispuheen analyysissä on puheen *dissonanssi*, riitasointuisuus. Naiset tulkitsevat vanhenemistaan kaksiteräisenä prosessina, joka sisältää toisilleen vastakkaisia ja toisensa haastavia vaatimuksia ja odotuksia. Dissonanssi ilmenee useilla eri tavoilla ja tasoilla: Riitasointu havaitaan ensinnäkin yksilöllisesti koettujen ja kulttuuristen vanhenemistulkintojen välillä naisen ja yhteiskunnan välisessä suhteessa. Toiseksi se esiintyy vanhenevan ruumiin ja mielen välillä. Kolmanneksi se esiintyy vanhenevan naissubjektin ja ”naisen” kulttuurisen ideaalin välillä – ”vanhenevalla naisella” ei ole valmista paikkaa nykyisessä kulttuurisessa merkityksenannossa. Tämä paikka on naisen itse luotava ja rakennettava. Kangas siis löytää naisten vanhenemispuheesta uuden dissonanssikehikon, joka sisältää vanhenemisen myönteisiä ja kielteisiä piirteitä rinnakkain, lomittain ja keskenään vastakkaisina. Dissonanssikehikossa yksilölliset ikäkokemukset ja kulttuuriset ikämääritykset kohtaavat toisensa. Myönteisenä seikkana vanhenemisessä nousee elämäkokemuksen tuoma kypsyys ja kielteisenä kulttuuriset stereotypiat vanhenevista naisista: naiset lokeroidaan turhiksi ja kyvyttömiksi, ilman, että he itse määrittelevät itseään siten. Sisäinen kypsyyskokemus ja ulkoisten havaintojen ero luo traagisen tilanteen. Vanhenemispuhe kertoo siitä, että keski-ikäinen nainen voi toimia yhteiskunnassa enää rajoitetusti. Vanheneva mies todetaan kulttuurisesti hyväksytyimmäksi kuin vanheneva nainen. Ikäsorto näyttäytyy siten Kankaan tutkimuksessa yleisenä

käytäntönä, jonka kulttuuriset ja sosiaaliset merkitykset vaihtelevat sukupuolen mukaan. (Kangas 1998, 139-145.)

Hoikkala (1993) viittaa Martin Kohliin (1986) ja toteaa nykyaikaisena kulttuurisena piirteenä olevan, että heti lapsuudesta asti ihmiset haluavat olla iäkkäämpiä tai ainakin kokeneempia kuin ovat ja ylitettyään tietyn taianomaisen iän alkavat vastustaa usein ikäluokittelua. Ikäluokituksesta kieltäytymisen lisäksi muita uusia kulttuuripiirteitä ovat esim. puhe siitä, että keski-ikäiset ja vanhat ottavat niskalenkkiä nuorista ikäluokista asunto-, työmarkkina-, eläke- ja sosiaalipoliittisesti. Tämä ei kuitenkaan pysty kumoamaan sitä, että aikuisuutta arvioidaan nuoruuteen liitettävien ominaisuuksien (vitaalisuus, kimmoisuus, kauneus, eheys, rehellisyys, kokemuksellisuus, henkinen etsintä, ei-jämähdyt) nojalla ainakin hyväosaisten parissa. Ajattelu on johtanut aikuisuuden idean himmenemiseen, sillä nuoret ovat nyt varhaisaikuisia, vanhat harmaita panttereita ja ihmiset niiden välissä toisen tai kolmannen elämänsä entisiä nuoria. Nuoruudesta on tullut kaikkien elämänvaiheiden normi. (Hoikkala 1993, 16-19.)

Myös aikuisuus tulkitaan kaksijakoisesti yhtäältä itsenäistymiseksi ja toisaalta jämähtämiseksi. Aikuistuminen voi siten olla myönteistä oman tahdon etsimistä ja löytämistä. Silloin, kun aikuistuminen käsitetään kangistumiseksi ja katkeroitumiseksi, se liitetään iän kokemiseen naisessa. Iän lisääntyminen ei yksinään pysty kriisiyttämään ihmistä, vaan tarvitaan jokin kielteinen minäkokemus muistuttamaan kuolevaisuudesta. Ikään liittyvän tilityksen voi siten laukaista yhtäältä kivut ja sairaudet, toisaalta jokin ongelma ihmissuhteissa, kuten parisuhteen katkeaminen, ero. Aikuisuuden ja ikääntymisen välistä suhdetta voidaankin luonnehtia kutakuinkin hämäräksi. Itsenäisyys ja aikuisuus ovat tulosta minän työskentelystä ja ilmentävät siten vahvaa egoa. Minä on työskennellyt todellisuudessa vasta vuosien saatossa itsensä vapaaksi ja riippumattomaksi, kyvykkääksi kypsiin suhteisiin. Median haastattelupuheessa naisen nuorekas ulkonäkö yhdistyy kuitenkin epäloogisesti vahvaan egoon. ”Vanha” alkaa merkitä rapistuneen ruumiin ominaisuuksia, lihavuutta, rumuutta, ryppyisyyttä, lehmämäisyyttä, dementoitumista ja tyhmyyttä. Sana tarkoittaa eksistentialisesti loppua. Elämä onkin elämisen arvoista vain nuorena ja maailmassa vallitsee vahvan egon ideaan kiinnittyvän aikuisuuden kriisi. (Hoikkala 1993, 68-73.) Todellisuudessa yksilössä yhdistyvät vahva ego ja vanha ruumis, kun taas media luo ristiriitaisesti

mielikuvan nuoreen, kimmoiseen vartaloon yhdistyvistä vahvasta egosta ja esittää vanhan naisruumiin tylsän lehmän ruumiina.

Hoikkala (1993) toteaa tavanomaisten elämänkulkukäsitysten sisältävän arvoasteikon, jossa aikuisuus on lapsuutta ja nuoruutta korkeammalla ja se on kulttuurisesti arvostetumpaa kuin lapsuus tai nuoruus. Voidaan puhua *ikäsovimuksen yhteiskunnasta*, jossa vanhat määrittelevät asioiden prioriteetit. Naiset kuitenkin Hoikkalan tutkimuksen mukaan tietävät, että nuoruus ja sen sosiaalipsykologinen euforia ovatkin nyt aikuisuuden normi, sillä kun ikääntyminen merkitsee jämähdystä, kääntyvät arvostukset pääläelleen. Aikuinen elämänote merkitsee vireästä ja kiinnostavasta elämästä luopumista. (Hoikkala 1993, 86.)

Nikander (1999) kuitenkin väittää, että ikään ja elämänkulkuun liitettävät merkitykset ja mielikuvat – ikään sidotut aikataulutukset – olisivat nyt murtumassa. Muutoksen syyt ovat yhteiskunnallisia, kuten eliniän piteneminen, lääketieteen kehitys, suurten ikäluokkien keski-ikäistyminen, työelämän muutokset uusine koulutusvaatimuksineen, uudet perherakenteet ja uudet eläkejärjestelyt. Selkeiden rajojen vetäminen nuoruuden, aikuisuuden ja vanhuuden välille on vaikeutunut ja jälkimodernissa kulttuurissa siirrytään kohti *yhdenikäisyyden kulttuuria*, jossa kronologisen iän sijasta ihmisen identiteettiä määrittävät elämäntyyli, kulutustottumukset ja harrastukset. Koulutuksen muutos muuttaa iän kokemista työssä: nuoruuden pitkä kouluttautumiskausi ja elinikäisen oppimisen yleistymisen myötä voidaan puhua nuoruuden pidentymisestä ja opiskeluelämäntavan laajenemisesta. Myös laaja työttömyys, pätkä- ja osa-aikatyöt vaikeuttavat työn käyttämistä ikäkriteerinä. Yhdenikäisyyden kulttuurilla on myös kriittikkonsa: ikäleikkelyn teemaa on mahdollista tarkastella naisen alistamisen näkökulmasta ja kysyä, onko keski-ikäinen nainen vapaa, kun hän on vapaa käyttäytymään, pukeutumaan ja kuluttamaan nuoren naisen tavoin. Yhdenikäisyys on myös jo käsitteenä omiaan tukemaan ajatusta ostoelämäntyyleistä, jotka mahdollistavat vain osalle ihmisiä lisää elämäntavallista joustoa. ”Tule muuttamaan” –leikki ja nuorekkaan ostoruumiin hankkiminen on vahvasti sidoksissa yksilön taloudelliseen asemaan ja kulttuuriseen kompetenssiin. Yhtäkkiä ei olekaan kyse vapaasta leikkelystä ikäidentiteeteillä, vaan pelkästään varakkaan keskiluokan ikäimagosta ja ikuisen nuorekkuuden imperatiivista. Jatkuva melu keskinuorekkuudesta peittää puheen epätasa-arvosta ja ikäsorrosta. (Nikander 1999a.) Kun postmodernista ikääntymisestä näyttää tulevan yhä enenevästi kulutuksellinen valinta, ovat

ikäidentiteetitkin muovautuvia ja nopeasti vaihdettavissa – vauras, kypsä aikuinen voi ostaa itsensä irti ikästereotypian kahleista. (Biggs 1999, 61-62.)

5.3 Naisen ikääntymisen kulttuurinen rakentuminen – vanheneva ruumis erityisenä ongelmana

Keskeinen muutostekijä naisen vanhenemisen kulttuuristen käsitysten rakentumisessa on tulkintani mukaan aikamme voimakas visuaalisuus ja esittävien kuvien runsaus. Ilman sanallistakin viestiä nuorten, anorektisten naisruumiiden kuvakavalkadi on pakottavana edessämme päivittäin muovaten käsitystämme naisen vartalon ja vanhenemisen ideaalista.

Kuten muunlainenkin kulttuurinen kategorisointi, myös keskustelu vanhuudesta ja ikääntymisestä on stereotypisoivaa – määrättyjä piirteitä korostetaan ja toisia häivytetään. *Ageismillä* tarkoitettiin alun perin yleisiä julkisuudessa esiintyviä käsityksiä, joissa vanhuus nähtiin köyhyyden, eristyneisyyden ja sairauden ajanjaksona. On vahvaa tutkimuksellista näyttöä siitä, että vanhaa naista syrjivä ageismi on erityisen voimakasta. (Vakimo 2001, 40.) Palmoren (1990) mukaan *ageismi* –termin otti ensimmäisenä käyttöön Butler (1969) tarkoittaen sillä ikään perustuvaa diskriminointia, jota voidaan ideologiana verrata hyvin rasismiin tai seksismiin. Voidaan puhua myös positiivisesta ageismista, jolla viitataan positiivisiin stereotyyppisiin käsityksiin ikääntyneistä. (Palmore 1990, 1-4.) Yhteiskunnassa, joka arvostaa korkealle nuoruuden, vitalisuuden ja fyysisen viehättävyyden, on ikääntyvillä taipumuksena muuttua näkymättömiksi. Viimeaikainen kehityskulku on kuitenkin alkanut kyseenalaistaa tätä ilmiötä, sillä ikääntyvän väestön määrällinen lisääntyminen on tuonut sille lisää poliittista vaikutusvaltaa: USA:ssa ja Britanniassa ageismi on synnyttänyt toimintaryhmiä, jotka pyrkivät ikääntymiseen liitettyjen positiivisten asenteiden vahvistamiseen. (Giddens 1992, 600.) Puhuminen ikääntyvistä yhtenäisenä ryhmänä on jo sinällään leimaavaa, koska tällöin sivuutetaan yksilölliset fyysiset, sosiaaliset, ammatilliset ja elämäkokemukselliset erot (Koskinen 1994).

Ikääntymisen kulttuuriset merkitykset kietoutuvat kuolemaan, vaikka suoranaisten kuolemanpelon sijasta nykyaikaa leimaakin vanhenemisen pelko. Maallistuneena aikanamme vanhuus ja sen lopussa kuolema edustavat kaiken

loppumista – ei enää porttia tuonpuoleiseen. (Kangas & Nikander 1999, 11.) Baumanin (1992) mukaan kuolema kyseenalaistaa järjen voiton ja ihmisen kyvyn ratkaista eteen tulevat ongelmat. Ikääntyminen pyritäänkin lääketieteessä pilkkomaan pienempiin, mahdollisesti parannettaviin osatekijöihin. Ihmelääkkeet ja hoitoteknologiat toimivat nykyaikaisena kuoleman manausriittinä – modernina magian muotona. Kuolema ja ikääntyminen ovat muuttuneet haasteiksi, joiden ratkaisu vaatii aktiivista, rationaalista toimintaa. Samalla kuoleman läsnäolo on alkanut vaikuttaa elämäämme tavoilla, joista emme ole aina tietoisia: välttämällä elintapoja, joiden tiedän edesauttavan tautien todennäköisyyttä, saatan siirtää kuolemaani loputtomiin. Toimimalla terveyttä edistävästi unohdan hetkellisesti kuoleman väistämättömyyden ja toimintani järjettömyyden. Baumanin mukaan kuolema ei enää ole elämän lopussa läsnä oleva mestaaaja, vaan arjessa aina läsnä oleva vanginvartija. (Bauman 1992, Nikanderin 1999b mukaan.)

Kuoleman kesyttäminen alkaa yhä varhemmin. Jo nuorena tarkkailemme painoamme, ruokavaliotamme ja käyttämiämme kosmeettisia tuotteita. Siedämme ikääntymistä, kun se näyttäytyy meille mediassa tyylikkäänä ja huoliteltuna – ruumiin kulumisesta kertovat kuvat aiheuttavat väistö- tai vihareaktioita. Kuoleman lähestymisen hyväksymisestä on yhä vaikeampaa löytää esimerkkejä nykykulttuurista, mutta yksittäisen ihmisen arvomaailman tasolla kasvun ja kuoleman rinnakkaisuus saatetaan hyväksyä. Kulutusyhteiskunta tulee jatkossakin keskittymään ikääntymisen merkkien peittämiseen, sillä ikääntymisen hyväksynnällä ei helposti myydä mitään. (Nikander 1999b.)

Yksilön vanhenemisprosessiin liittyy kolme keskeistä ulottuvuutta: ensinnäkin fysiologiseen vanhenemisprosessiin liittyvät muutokset, toiseksi psyykkisen vanhenemisen vaikutukset ja kolmanneksi *sosiaalinen ja kulttuurinen vanheneminen*. Sosiaalinen vanheneminen on prosessi, jossa yksilö joko siirtyy tai siirretään vanhenevan yksilön ja lopulta vanhuksen yhteiskunnalliseen asemaan. Sosiaalinen vanheneminen pitää sisällään mm. ne muutokset, jotka fysiologinen ja psykologinen vanheneminen saavat aikaan yksilön ja yhteiskunnan välisissä suhteissa. Kulttuurisilla vanhenemiseen liittyvillä käsityksillä – vaikkapa elämänkaari-käsitteellä – vanheneminen määritellään laskukaudeksi ja tuotetaan odotuksia, vaikutuksia ja seurauksia vanhenemisen kokemuksille, vanhenevien sosiaaliselle todellisuudelle ja vanhenemisen ympäristöille. Kangas viittaa Sontagin (1972) klassikoksi muodostuneeseen lehtiartikkeliin ja toteaa vanhenevan naisen olevan

kaksinkertaisen syrjäytymisen kohteena – häneen kohdistuvat sekä ikääntymiseen että sukupuoleen liittyvät stereotypiat ja ennakkoluulot. Puhutaan naisten *vanhenemisen kaksoisstandardista*. Fyysisen vanhenemisen merkit ovat naiselle sosiaalisesti ja kulttuurisesti vahingollisempia ja naisten vanheneminen alkaa aiemmin kuin miesten. (Kangas 1998, 40-41 ja Vakimo 1998.) Nainen tulee länsimaisessa kulttuurissa miestä voimakkaammin identifioiduksi juuri kasvojensa perusteella, samalla, kun naisen ulkonäön ideaalia edustavat nuoret, virheettömät kasvot. Vain miehen kasvoissa arvet ja uurteet ovat hyväksyttäviä. (Sontag 1997.)

Tilanteessa on paradoksaalista se, että ikääntynyt väestö on sitä naisvaltaisempaa, mitä vanhempaa ikäryhmää tarkastellaan. Myöhäisvanhuuden kokemus on mitä suuremmassa määrin naisen kokemus. Vanhat naiset ovat kuitenkin marginaalissa yhteiskuntaelämässä. Beauvoirin (1986) mukaan selityksenä saattaa olla, että nuoremmilla sukupolvilla on vaikeuksia mieltää itseään vanhana ja näin vanhuus määrittyy jatkuvasti ei-minua-koskevaksi toiseudeksi. (Beauvoir 1986, Vakimon 1998 mukaan.)

Miehet ovat perinteisesti määrittäneet ja kontrolloineet naisen ruumista länsimaisissa valtakursseissa, joissa erityisesti naisvartalon vanhenemisen merkit ovat rakentuneet vastenmielisiksi. Vanheneminen on naiselle nykyisessä patriarkaalisessa kulttuurissamme synty – puhutaan *ageismin, hoikkuuden ja hyvännäköisyyden järjestelmästä*. (Vakimo 2001, 48.) Myöhäismodernissa yhteiskunnassa ruumiista on tullut myös yksilön viestittämisen ja itseilmaisun väline (Kangas 1998, 149).

Aapola ja Kangas (1994) tarkastelevat ikääntyvän naisruumiin ja yhteiskunnan välistä suhdetta ja näkevät ruumiin osaltaan naisten alistamisen välineenä. Näkökulma perustuu siihen, että ruumiintoimintojen osalta mies on länsimaisessa kulttuurissa nähty pitkään perusnormina, josta nainen poikkeaa. Näin nainen kantaa ikään kuin yhteiskuntaa ruumiissaan. Lisäksi länsimainen kulttuuri on ottanut oikeudekseen tuottaa kuvaa naisesta korostuneen ruumiillisena ja seksuaalisena olentona. Jo lapsuudesta saakka naisia arvotetaan ja kilpailutetaan viehättävyyden perusteella tarkastelun kriteerien rakentuessa pitkälti tiedotusvälineissä käytävässä keskustelussa. Kuitenkin Aapolan ja Kankaan haastattelututkimuksessa naiset mielsivät ulkonäön henkilökohtaiseksi asiakseen, jonka kommentointi koetaan tunkeilevaksi, loukkaavaksi ja jopa pelottavaksi. (Aapola & Kangas 1994, 58-59.)

Vaikka naiset tiedostavatkin mediassa rakentuvan täydellisen kauneusihanteen saavuttamattomuuden, useat heistä ovat sisäistäneen halun pyrkiä siihen. Ulkonäköön keskittyminen vie naisten aikaa ja energiaa muilta elämäalueilta ja ulkonäön vertailu median ideaaliin aiheuttaa tyytymättömyyttä ja masennusta. (Aapola & Kangas 1994, 63-64.) Ulkonäön hoitamisessa keskeisintä on terveen ruumiin kuvan tuottaminen ja terveydestä lähetetään viestejä näyttämällä nuorekkailta. Olisi siis kyettävä säilyttämään ruumiillisia ominaisuuksia, joihin ikääntyminen tuo vääjäämättä muutoksia. Tämä pakottaa yksilön turvautumaan erilaisiin ruumiinmuokkausteknologioihin. On merkille pantavaa, että ruumis tuottaa sosiaalisia suhteita: ilman ehjää ja toimivaa ruumista ei yksilö ole välttämättä täysivaltainen yhteiskunnan jäsen. Vanheneva naisruumis siis vaikuttaa keski-ikäisten naisten sosiaalisiin suhteisiin ja vähentää heidän arvoaan. (Kangas 1998, 146-150.)

Ollila (1998) esittää hätkähdyttävästi, että biologisesti katsoen naisen voidaan kaikesta nuorekkuusponnistelusta huolimatta nähdä olevan vanha jo 40-vuotiaana. Ihminen biologisena organismina on soveltunut elämään 40 vuotta ja siinä eteenpäin hän on jatkoajalla – lajinsa kannalta katsoen jo kuollut. Evolutionaarisesti kuolleena nainen on nyt vapaa elämään omaa kulttuurista elämäänsä ja hänen elämänsä mielekkyys on kiinni omista kyvyistä, taidoista ja hankituista luonteenpiirteistä. Kuitenkin roolit, joita kulttuuri arvostaa, osoittavat yksilölle paikan yhteiskunnassa. Samalla hänen tekemisiään alkaa sävyttää terveyden menetyksen uhka. (Ollila 1998.)

Karppinen (1999) on tutkimuksessaan haastatellut yhden tai useamman kauneusleikkauksen läpikäyneitä naisia ja toteaa, että naisen suhde ulkomuotoonsa ja ulkonäön merkitys vuorovaikutuksessa riippuu elämäntilanteesta ja sosiaalisesta ympäristöstä. Tutkimushenkilöitä yhdistävänä tekijänä oli halu salata kauneusleikkausta, joka viittaa epävarmuuteen plastiikkakirurgian sosiaalisesta hyväksyttävyydestä. Ajassamme ulkomuoto ei ole enää kuitenkaan pelkästään luokan, rodun, iän tai sukupuolen merkki, vaan kertoo henkilökohtaisesta tasapainosta tai sen puutteesta. Ylipainoinen ei voi olla onnellinen – todennäköisesti hän on emotionaalisesti tasapainoton ja moraalisesti heikko. Hoikalla ja nuorekkaalla on sitä vastoin itsekuria. Kiinteä, rypytön ulkonäkö on voiton merkki. Karppisen haastateltavat pyrkivät leikkauksella eroon piirteestä, joka on eniten hankaloittanut elämää. Puheessa ulkomuoto näyttäytyy projektina, joka on jatkuvasti kesken tai jopa kierteenä, josta ei tunnu olevan ulospääsyä. Yhdysvalloissa

esiintyykin jo riippuvuutta kauneusleikkauksista (*plastic surgery junkies*). Mahdollisuus ulkonäön ostamiseen näkyy mainonnassa, joka osoittaa ja luo puutteita. Se ruokkii yksilön itse-epäilyä ja synnyttää ikääntyville naisille ”tarpeita” hakeutua kauneusleikkauksiin. Tietokoneohjelmalla on mahdollista simuloida kuluttajalle etukäteen hänen kasvojensa leikkauksen tulos. Puhe ruumiin ulkomuodosta muokattavana projektina on Karppisen mukaan kuitenkin osittain liioiteltua, sillä kauneusleikkaus keinotekoisena toimenpiteenä on ongelma useille. Naisen päätöstä hakeutua leikkaukseen edeltää vaihtelevan pituinen moraalinen monologi, jossa hän käyttää mitä moninaisimpia perusteluja. Karppisen haastateltavat nojautuivat mm. Raamattuun, henkisen hyvinvointinsa edistämiseen, muihin jo hyväksytyihin kauneudenhoitotoimenpiteisiin ja koko luonnollisuuskäsitteen arvon kyseenalaistamiseen. Plastiikkakirurgien puhe liittyy leikkaukset myönteisten psykologisten muutosten edesauttamiseen: kasvojen rypyt ovat ikään kuin ristiriidassa energisen sisäisen minän kanssa. Tällä Karppisen mukaan oikeutetaan samalla toimenpiteet moraalisesti. Ikääntymisen ei odoteta enää merkittävää henkistä hiipumista, vaan se on aktiivisempaa ja elinvoimaisempaa kuin ennen. Kauneusleikkauksella ulkomuotoikä ja sisäinen ikä alkavat vastata toisiaan – nuorekas sielu on nyt nuorekkaassa ruumiissa. (Karppinen 1999.)

Öberg ja Tornstam (1999) kuitenkin esittävät, että naisten tyytymättömyys omaan ikääntymiseensä ei välttämättä seuraa valtakursseja. Heidän mukaansa ruotsalaisten naisten tyytyväisyys omaan ruumiiseensa vahvistui iän myötä, vaikka ulkonäöllisillä seikoilla oli naisille suurempi merkitys kuin miehille kaikissa tutkituissa ikäluokissa. (Öberg & Tornstam 1999, Vakimon 2001, 48 mukaan.)

Wolf (1996) pitää modernia länsimaista kauneuden ideologiaa viimeisenä jäljellä olevana naiseuteen liittyvänä ideologiana. Ainoastaan se pystyy vielä kontrolloimaan naisia, kun äitiyden, kotielämän, siveyden ja passiivisuuden myytteihin liittynyt sosiaalinen pakkovalta on hellittänyt otettaan. Nykykulttuuri sensuroi mediassa todellisia, luonnollisesti ikääntyviä naisten kasvoja ja vartaloita ja muuntaa naiskuvan massavalmisteisen ”kauniiksi”. Median naiskuva on ankara, julma ja kaunistelevasti maalattu ja se sisältää ajatuksen siitä, kuinka naiset elävät ja kuinka he eivät elä. Wolf kutsuu kuvaa rautaneidoksi. Kun naiset todellisuudessa muuntuvat ja ikääntyvät yksilöllisesti, myyttinen ”kauneus” on pysyvää, ajatonta ja yleistä. Tämä myytti on yhteisön jakama tuhoisa illuusio, elämänvalhe, jonka avulla talouselämä muuntaa naisten henkilökohtaisen vanhenemisen ja rumuuden pelon

rahaksi. Wolfin mukaan laihdutusteollisuus, kosmeettinen teollisuus, plastiikkakirurgiaan liittyvä liiketoiminta ja pornoteollisuus ovat teollisuuden haaroja, joiden synty perustuu tiedostamattomien pelkojen avulla kerättyihin pääomiin. (Wolf 1996, 9 ja 18-19.)

Voisiko nuorten naiskuvien vyöry mediassa selittyä osittain naisen muuntuvuudella ja ”helppokäyttöisyydellä” mainonnassa? Petrell (1998) toteaa mainonnan nais- ja mieskuvia koskevassa tarkastelussaan, että naisten esiintymiselle mainonnassa on tyypillistä metaforisuus: nainen voidaan liittää mihin tuotteeseen hyvänsä makeisista tietokoneisiin. Mainonta toimii mielikuvatasolla vahvistaen narsistista kulttuuria – naiskatsojalle suunnatussa viestissä sanotaan, että ulkonäöstä on huolehdittava, tunnekokemuksia on tarkkailtava ja tehostettava ja nautinnolliseen elämäntapaan on pyrittävä. Mainonnan miesroolin viimeaikainen monipuolistuminen saattaa olla tasa-arvon kannalta askel hyvään suuntaan: kenties lisääntyvien hyvännäköisten, nuorten ja lihaksikkaiden miesten kuvien kautta miehetkin alkavat pohtia, onko kauniin ja rypyttömän ulkomuodon saavuttaminen ja ylläpitäminen niitä arvoja, joita yhteiskunnassa tulisi edistää. Näin tasa-arvoasia lakkaisi olemasta vain ”naisten juttu” ja siitä tulisi kaikkien hyvinvointia edistävä. (Petrell 1998.)

Suomessa naisten vanhenemista muotoutuvan historiallisen kuvan jatkuvuutta ovat tutkineet Kangas, Oittinen ja Topo (1990). Tutkimus käsittää ajallisesti kattavan ajanjakson 1800-luvulta 1980-luvulle ja piirtää kuvaa melko pysyvistä naisen vanhenemiseen liittyvistä käsityksistä. Aineistona olleet naisten terveyden ja kauneuden hoitoon suunnatut mainos- ja opastekstit kuvaavat ihannenaista, jonka on pyrittävä säilyttämään nuorekkuutensa – niissä hyödynnetään selkeästi yleistä vanhenemisen pelkoa. Viehättävyyden menetykseen liitetään miesten suosion, jopa oman elämänhalun menettäminen. (Kangas ym. 1990.)

Zitan (1997) mukaan vaihdevuosiä koskeva pitkälle medikalisoitunut diskurssi on keskeinen tekijä, kun rakennetaan kulttuurista kuvaa ikääntyvästä ”naisesta”. Mikäli aiotaan muuttaa ”naisen” normeja siten, että turvataan hänelle oikeus ikääntyä arvokkaasti koko elämänkaarensa ajan ja kunnioitetaan hänen iän myötä kasvavaa viisauttaan, on muutettava radikaalisti menopaussiin liitettyjä merkityksiä. On purettava kokonaan monoliittinen, kulttuurisesti rakentunut sukukypsyyden ohittanut naisruumis. (Zita 1997.)

Suomessa Kangas (1998) on kartoittanut naisten vaihdevuosien ja vanhenemiseen liittyviä tulkintoja. Hän erottaa tutkimuksessaan keski-ikäisten

naisten vaihdevuosipuheesta viisi tulkintakehikkoa, joiden mukaisesti vaihdevuosista puhutaan: *fatalistisen, kriittisen, pragmaattisen, medikaalisen ja holistisen* tulkintakehikon. Tulkintakehikot ovat tutkijan luomia ideaalityyppejä, jotka puheessa esiintyvät sekoittuneina. Fatalistisessa tulkinnassa vaihdevuodet ovat väistämätön naisen vanhenemiseen kuuluva ilmiö, johon ei haluta puuttua. Kriittinen tulkinta vaihdevuosista on lähellä feminististä ideologiaa. Sen mukaan naisella on oikeus määrätä itse se tapa, jolla hän eri ikävaiheet kohtaa. Kriittisessä tulkinnassa naisen vanheneva ruumis nähdään lääketieteen alistukselle alttiina ja tätä alistusta pyritään vastustamaan hankkimalla valvutuneesti tietoa ja seuraamalla keskustelua, joka koskee vaihdevuosien lääketieteellistä hoitoa. Pragmaattisessa tulkintakehikossa näkyvä naisruumis on nimenomaan toimijan ruumis: se on väline, jonka avulla on mahdollista nauttia elämästä ja vasta siinä vaiheessa, kun ruumis häiritsee, siitä aletaan huolehtia. Medikaalinen tarina vanhenevasta naisruumiista kertoo sairastavasta koneesta, joka vaatii säännöllistä hoitoa. Suhde ruumiiseen on läheisempi kuin pragmaattisessa tulkinnassa, jossa vaivaton ruumis pyritään unohtamaan. Medikaalisessa tulkintakehikossa ruumista voidaan muokata – se on manipuloitavana esineellistynyt ja muuttunut projektiksi. Holistisessa puheessa vaihdevuosista puhutaan kokonaisvaltaisena elämänvaiheena, jonka oletetaan merkitsevän muutosta tai edellyttävän jonkinlaista kasvua. Suurin osa Kankaan tutkimista naisista puhui vaihdevuosista pragmaattisen tulkinnan mukaisesti: jos haittaavia oireita ilmaantui, ne hoidettiin pois joko hormonein tai jonkin vaihtoehto- ja lääkkeen avulla. (Kangas 1998, 110-117.) Naisten puhe vanhenemisestä poikkeaa vaihdevuosipuheesta siten, että medikaalinen tulkintakehikko siirtyy taustalle, mutta muut tulkintakehikot säilyvät. Kankaan tutkimuksen mukaan vanheneminen ei siten arjessa näyttäytyä terveysongelmana. (Kangas 1998, 137.)

On edelleen epäselvää, kuka lopulta saa lausua totuuden naisen keski-ikäisen fysiologisista muutoksista. Dan ja Bernhard (1989) toteavat vaihdevuosien kuvan olevan varsinainen ”myyttien myytti”: menneinä vuosikymmeninä menopausseista nähtiin länsimaisessa kulttuurissa pitkään kauheana kokemuksena. Sitten myytti muuttui ja vaihdevuodet olivatkin yhtäkkiä helppoja – ne vain tapahtuivat, eikä naisella ollut mitään oireita saatikka ongelmia. Todellisuus lienee jossain näiden myyttien välimaastossa ja tärkeintä olisi, että tiedostettaisiin lopulta vaihdevuosikokemusten koko laaja kirjo – tietämys terveen naisen

vaihdevuosikokemuksista on todellisuudessa edelleen puutteellinen. (Dan & Bernhard 1989.)

Naisten työelämän arjessa heidän ulkonäköään käytetään syynä seksistiseen lähestymiseen: olemukseen liittyvien kommenttien ja odotusten torjuminen on useimmille jokapäiväistä. Työelämän kontekstissa naisen ulkonäköön kiinnittyvä huomio kertoo, että hän on aina ensisijaisesti sukupuoliolento, riippumatta siitä missä ammatissa hän työskentelee ja miten pätevä hän on työssään. Ulkonäöstä tehdään myös päätelmiä persoonallisuudesta ja älykkyydestä – kauniit naiset luokitellaan stereotyyppisesti tyhmiksi ja ns. rumat saavat vuorostaan kuunnella huomautuksia puutteistaan. Koska ruumis ja sen asento ovat työelämässä tärkeä viesti, naiset joutuvat kontrolloimaan pukeutumistaan ja eleitään. Heidän on oltava myös jatkuvasti tietoisia ruumiinsa mitoista. Naiseen liitetyt nuoruuden ja hoikkuuden kauneusarvot koetaan alistaviksi ja vanheneminen usein ongelmalliseksi. Keski-ikäisillä naisilla on kokemuksia, että miehet kohtelevat heitä välinpitämättömämmin kuin nuorena. Heitä ei aina arvosteta, vaikka heillä onkin elämäkokemuksen mukanaan tuomaa näkemystä. (Aapola & Kangas 1994, 63-66.)

Äitiys ja hoivaaminen ovat myös keskeisiä naisstereotyyppiöissä. Niinpä lasten aikuistuttua ja lähdettyä naisten uskotaan olevan turhautuneita ja yksinäisiä. Kuitenkin naiset elävät monipuolista elämää ydinperheen ulkopuolellakin ja työelämä tarjoaa heille mahdollisuuksia toteuttaa vihdoin itseään. Perheen ohella ystävät ja kollegat koetaan tärkeiksi. (Aapola & Kangas 1994, 97 ja 114.)

Kankaan (1998) tutkimuksessa keski-ikäiset naiset toteavat useilla eri tavoilla kokevansa itsensä vihdoin psyykkisesti kypsiksi ja varmoiksi toimijoiksi. Sivulauseessa tulevat kuitenkin ilmi vaikeudet toteuttaa itseään käytännössä: Juuri, kun nainen on vahva ja viisas, hän putoaa tyhjään. Sosiaalinen ympäristö leimaa hänet vanhaksi ja hyödyttömäksi, työmarkkinat hyljeksivät, partnerit kaikkoavat ja kuukautisten poistumisen myötä häviää merkitys naisena. Hedelmällisyyden päättyessä hän menettää kulttuurisesti keskeisenä pidetyn lisääntymisen ulottuvuuden omasta reproduktioroolistaan. Osa naisista pelkää ja inhoaa vanhenemista - statuksen ja autonomian menetystä ikääntyessään. Vanheneville naisille muodostuu kuitenkin keskivertotapauksessa omanlaisensa naisidentiteetti, joka poikkeaa nuorten naisten identiteetistä. Vanhenemispuheen kerronnan luonne on lopulta yleensä neutraali tai progressiivinen, sillä naisten sosiaaliset verkostot – ystävät, perhe ja harrastukset - helpottavat sopeutumista ikääntymiseen. (Kangas 1998, 152-153.)

5.4 Foucault’lainen lähestymistapa ikääntymisen normeihin

Foucault (1926 – 1984) keskittyi 1970-luvulla tutkimaan nimenomaan feminismille keskeisiä teemoja: valtaa, ruumista ja seksuaalisuutta sekä niiden suhdetta toisiinsa modernissa yhteiskunnassa. Sekä *Tarkkailla ja rangaista*, että *Seksuaalisuuden historian* ensimmäinen osa *Tiedontahto* ovat tutkimuksia näistä aiheista. Foucault’n tapaa käsitellä valtasuhteita on pidetty uudenaikaisena ja omaperäisenä, sillä hän kritisoi perinteistä käsitystä vallasta, jota hän kutsuu *juridis-diskursiiviseksi*. Tämän käsityksen mukaan valta on negatiivista. Juridis-diskursiivinen valta kieltää ja rajoittaa: se on lakeja, määräyksiä ja rangaistuksia niille, jotka eivät lakia noudata. Tämä valta on kaikkialla samanlaisena. Se toimii samojen mekanismien avulla ylhäältä alas kaikilla tasoilla. Foucault’n mukaan valta sen sijaan pitää ymmärtää tuottavana ja hän on kiinnostunut niistä vallan muodoista, jotka tekevät yksilöstä subjektin: valta toimii luokittelemalla yksilöt ja liittämällä heihin identiteetin. Se pyrkii sisäänrakentamaan yksilöön tiettyjä käyttäytymismalleja ja tavoitteita. (Oksala 1997.) Foucault’n ajattelun valossa on mielestäni mahdollista tarkastella niitä ikääntymiseen liittyviä käyttäytymismalleja ja tavoitteita, joita haastateltavien ikäpuheessa ilmenee ja joiden voidaan otaksua olevan kulttuurissamme yksilöön sisäänrakennettuina.

Kun Foucault lähestyy valtaa uudella tavalla, hän ottaa käyttöön uuden *biovalta* -käsitteen. Biovalta ei perinteisen rajoittavan vallankäytön tapaan pelkästään rajoita, vaan ilmenee näennäisen hyvää tarkoittavana ja suojelevana. Kuitenkin se on itse asiassa tehokas ja syvälle tunkeutuva sosiaalisen kontrollin muoto. Biovallan kehittyminen kulttuurissa merkitsee sitä, että *normien* merkitys kasvaa lakien kustannuksella. Valta ei enää toimikaan ulkopuolelta asetettuina lakeina, vaan alkaa sisältyä kaikkiin sosiaalisiin suhteisiin. Nyt valta rakentuu yhteiskuntaan normeiksi ja terveiksi käyttäytymismalleiksi. Biovalta toimii yhteiskunnassa yksilön ruumiin kautta siten, että ruumis on objekti, jota voidaan manipuloida – ruumista on tullut keskeinen valtasuhteiden komponentti modernissa yhteiskunnassa. Siinä yksittäiset,

pienet sosiaaliset käytännöt yhdistyvät suurisuuntaisiin valtapyrkimyksiin ja toteuttavat niitä. (Oksala 1997.)

Foucault näkee biovallan kurina ja valvontana, jotka kietoutuvat tieteellisesti neutraaleihin toimenpiteisiin ja käytäntöihin. Yksilön oma kokemus ikääntymisestä ja vanhenemisesta katoavat vaikkapa lääketieteen piiristä, koska lääketieteen diskursseissa tuotetaan näkyvyyttä, objektiivisuutta ja kirkkautta. Yksilön kokemuksena vanheneminen on sekavaa ja hämää. Terveystieteet ja hallitukset kaikissa maanosissa hyödyntävät jatkuvasti kansanterveydellisiä, erityisesti terveisiin väestöihin kohdistuvia seulontatutkimuksia ja panevat toimeen erilaisia terveyden ja ikääntymismuutosten kontrolliin liittyviä kansallisia toimia. (Honkasalo 2000.) Biovallassa on kyse siitä, kuinka ulkoisen hallinnan tekniikat käännetään itsen hallinnan tekniikoiksi. Pakko ei enää liitykään johonkin tiettyyn sisältöön, vaan se irrottautuu sisällöstä ja kiinnittyy suoraan yksilön subjektiviteettiin ohjaavaksi normiksi, eikä moderni hallinta tarvitse enää mitään suvereenia politiikan instanssia. Suvereenin poliittisen tahon käsky käyttäytymistä säätelevänä normina ikään kuin sulatetaan subjektin omaan toimintaan – hallitsijan ja hallitun välisestä suhteesta tuleekin subjektin sisäinen suhde. (Vähämäki 1998.) Tämä moderni normalisoiva valtiovalta on yksilöivää: se eristää yksilöt toisistaan ja kiinnittää heihin identiteetin, joka heidän täytyy tunnustaa. Se on myös totalisoivaa, sillä se kieltää ainutlaatuisuuden, erilaisuuden ja käsittämättömän. Moderni valtio tuottaa ja suojelee siis *tarkkojen normien säätelemää yksilöllisyyttä*. (Oksala 2001.)

Helénin (1994) mukaan Foucault hylkää ne käsitykset, jotka perinteisesti ymmärtävät vallan hierarkkiseksi, pysyväksi rakenteeksi tai institutionaaliseksi järjestykseksi. Modernissa yhteiskunnassa alistaminen ja estäminen eivät enää ole vallan ensisijaisia aspekteja, eikä valta enää ole kenenkään hallussa. Valta on toiminnallista: se on toimijoiden eli subjektien välinen toiminta- ja vaikutussuhde. Siksi se on luonteeltaan taktista ja strategista. Foucault'n *strategisesti integroiva valta* muodostuu taktiikoista, mekanismeista ja suhteista, jotka luovat itseään hallitsevan ja muokkaavan subjektin. Tälle subjektille normit eivät enää ole ulkoisia pakotteita, ne ovat sisäsyntyisiä ja viittaavat joko subjektin muodostumiseen, subjektien välisiin sosiaalisiin suhteisiin tai erityisiin käytäntöihin ja pyrkimyksiin. On huomattavaa, että normit eivät ole mitään ihanteita – ne ovat hyvin käytännöllisiä ja strategisia ja mahdollistavat tarkkailun ja säätelyn. Koska normit ja käytännöt ovat liimautuneet toisiinsa, ne muuttavat toisiaan vastavuoroisesti. (Helén 1994.)

Modernin valtatekniikan muovautumisen juuret ovat foucault'laisen ajattelun mukaan kristillisessä ripissä, joka keskiajalla oli rajattu selkeästi rippituoliin ja osaksi kidutusta. Uskonpuhdistuksen ja vastauskonpuhdistuksen aikana tunnustamisen painopiste siirtyi teoista ”himokkuuteen”: tunnustus ryhtyi jäljittämään yksilön motiiveja, ajatuksia ja sisäistä elämää. Samalla myös kirjallinen tunnustaminen muistelmien ja päiväkirjojen muodossa lisääntyi. Tunnustava puhe oli tunnustuksen tieteille (esim. pedagogiikka, psykiatria) väylä tutkia ihmisyksilön ja ihmisyyden salaisuutta. Oli mahdollista vihdoinkin yksilöidä ihmisiä tapauksina – havaita, määritellä ja ottaa muokattaviksi ihmisiä biologisina, psyykkisinä ja sosiaalisina tapauksina. Keskeistä on, että syntyvät tieto/valta –verkostot avasivat yksilölle uudella tavalla itsemäärittelyksen mahdollisuuksia. Ihminen saattaa tutkistella ja muovata omaa yksilöllisyyttään. (Helèn 1994.)

Foucault'n valta-analyysin keskeinen teema on modernin yksilöitymisen ja yksilöllisyyden synty ja muovautuminen. Valta on ensisijaisesti tuottavaa, sillä se tuottaa yksilösubjektin, joka hallitsee ja *normalisoi* itse itseään. Moderni yksilöinti tapahtuu valvontamuotojen kautta, jotka sisältävät huomioiden tekemistä ja vertailua normiin. Se on poikkeamien etsintää. Foucault'lle normi ei tarkoita oikeusnormia, eikä hän myöskään ymmärrä sitä sosiologien tapaan sosiaalista toimintaa ja järjestystä oleellisesti määrääväksi ja velvoittavaksi elementiksi. Käsite ei hänen kohdallaan myöskään viittaa ensisijaisesti sosiaalisten toimijoiden sisäistämiin malleihin tai käyttäytymissäntöihin, joita tukevat erilaiset sanktiot tai palkkiot. Foucault'lla normi liittyy erottamattomasti ajatukseen *normaalista* ja viittaa erityisesti vallan ja tiedon kietoutumiseen toisiinsa. Siten biovallan ”normiin perustuminen” viittaa siihen, että vallanharjoitus on historian kuluessa tieteellistynyt ja diskursivoitunut – tiede ja tieteellinen diskurssi määrittelee, mikä on, sanokaamme, normaalia vanhenemista ja kuinka se *normaalisti* koetaan. (Helèn 1994.) Foucault puhuu myös ”jaottelevista käytännöistä”, joissa esimerkiksi sairas ja terve tai rikollinen ja kunnan kansalainen jakautuu sisäisesti ja erottautuu suhteissa muihin. Modernissa vallankäytön regiimissä valta toimii sosiaalisen yhteisön sisäpuolella koskettaen yksilöiden ruumiita, asettuen heidän toimintaansa, asenteisiinsa, diskursseihinsa, oppimisprosesseihinsa ja jokapäiväiseen elämäänsä. (Foucault 1983.)

Foucault'lainen normi viittaa prosessiin, jossa oleellisinta ei ole vallan kohteen – esimerkiksi ikääntyvän naisen – pakottaminen jonkin mallin mukaiseksi, vaan

kriteerien eli normien etsiminen, määrittäminen ja tarkentaminen. Tämä on normalisoinnin keskeinen ja perustava menettelytapa. Kyse on käyttäytymisen ja toiminnan mittapuista, kriteereistä ja standardeista, jotka rakentuvat tieto- ja valtakäytäntöjen keskellä, siinä sosiaalisessa todellisuudessa, jossa elämme. Näin sosiaalisella normilla ei ole muuta perustetta tai viittauskohtaa, kuin sosiaalinen todellisuus, sen jakaumat ja ”lait”. Normi ei siten ole ennalta annettu ja muuttumaton, vaan se muuttuu normaalin muuttuessa. Kun puhutaan todellisuuden normalisoinnista, ei kyse ole pelkästään mikrotason hallitsemisteknologiasta. Ihmistä koskevan tiedon ja hallitsemisen kriteerien jatkuva etsintä ja täsmentäminen integroivat eri ihmistieteelliset diskurssit, hallitsemistekniikat ja –käytännöt toisiinsa. Normi yhdistää alun perin erillään olevat valta/tieto –muodostumat yhteiskunnallisiksi valtamekanismeiksi. (Helén 1994.)

Foucault kutsuu *minuustekniikoiksi* niitä kulttuurissa rakentuvia toimintatapoja, joilla yksilö muodostaa jonkinlaisen suhteen omaan itseensä ja muokkaa itsestään moraalisen toimijan. Niiden avulla itsesuhdetta luodaan ja kehitetään. Ne ovat itsereflektion ja –tietoisuuden malleja ja tienviittoja itsen muuttamiseen. Yksilö, halun subjekti, elää sosiaalisessa todellisuudessa, jossa erilaiset diskurssit pyrkivät ohjaamaan, muovaamaan, arvioimaan ja problematisoimaan moraalista toimintaa. Minuustekniikat saavat sisältönsä näistä diskursseista, joissa toimivat monet ulosrajaamisen säännöt. Minuustekniikat voivat pyrkiä konkreettiseen itsensä työstämiseen, kuten ruokavalion noudattamiseen, paastoon tai muunlaiseen asketismiin. Ne voivat pyrkiä myös eettiseen päämäärään, *telokseen*. Päämääränä voi olla harmoninen elämä tai vaikkapa seksuaalinen vapautuminen. Minuustekniikoissa kohtaavat yhteiskunnallinen hallitseminen ja itsehallinta, yksilöivä valta ja yksilöllinen vapaus, politiikka ja etiikka. (Helén 1994.) On huomattava, että käytännöt, joilla subjekti muovaa itseään, ovat kyllä subjektin valitsemia ja yksilöllisesti toteuttamia, mutta eivät hänen keksintöään. Ne ovat aina kulttuurisesti jaettuina ja siten ymmärrettäviä käyttäytymismalleja, jotka subjekti omaksuu ympäristöstään. (Oksala 2001.) Näin keski-ikäisen pankkitoimihenkilönkin vanhenemisen hallintaan pyrkivät käyttäytymismallit ovat kyllä hänen valitsemiaan ja hänellä on mahdollisuus toteuttaa niitä yksilöllisesti. Kuitenkaan ne eivät ole hänen omia tuotoksiaan, vaan jo valmiiksi tietovarannoksi rakentuneet sisälle siihen kulttuuriin jossa hän vanhenee ja tekee työtä.

6 TUTKIMUKSEN KULKU

Olen edellä kuvannut niitä tutkimustuloksia ja asiantuntijakannanottoja, jotka otaksumani mukaan piirtävät rajoja keski-ikäisen pankkitoimihenkilön iän kokemiselle työssä. Tässä luvussa tarkastelen oman, iän kokemista työssä kuvaavan empiirisen tutkimuksen toteuttamiseen liittyviä etukäteisvalintoja ja lopullisia käytännön järjestelyjä.

6.1 Tutkimusote

Iän kokemista työssä tarkasteleva tutkimusprosessini sai alkunsa jo vuonna 1999, jolloin tein aiheesta proseminarityön Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitokselle. Siitä alkoi ”tutkimusmatkani”, jolla olen etsinyt uusia näkökulmia ja teoreettisia lähestymistapoja naisen vanhenemisen subjektiivisiin ja kulttuurisiin aspekteihin. Tämän tutkimuksen kuluessa olen kuunnellut vanhoja haastattelunauhoja ja palannut vanhoihin teksteihini, lähteisiin ja tekemiini tulkintoihin. Tätä voidaan kutsua *refleksiiviseksi tutkimusotteeksi* – olen yrittänyt tutkimusprosessin kuluessa yhtäältä etäännyttää, toisaalta lähentää itseäni suhteessa aiempaan hapuilevaan tutkimukseeni (esim. Vakimo 2001, 51).

Tutkimukseni on metodologisesti ankkuroitunut sekä sosiaaliseen konstruktivismiin että etnometodologiaan. *Sosiaalisesta konstruktivismista* on peräisin idea tarkastella litteroimaani haastattelupuhetta kielellisenä, sosiaalista todellisuutta rakentavana prosessina. Tarkastelutavan mukaan emme puhuessamme tyydy vain kuvaamaan kielen ulkopuolista maailmaa, vaan rakennamme aktiivisesti erilaisia versioita tuosta maailmasta. (Juhila & Pösö 2000.) Sosiaalisen konstruktivismiin pohjalta on mahdollisuus tarkastella haastateltavien ikäpuhetta toimintana, joka kykenee luomaan todellisuutta – ei ajatella, että haastattelupuhe heijastaa joitakin faktoina pidettäviä työelämän ikäkokemuksia, vaan korostetaan näiden määrittymistä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Lähtökohtana on, että meillä ei ole mahdollisuutta kohdata tutkittavaa todellisuutta ’puhtaana’, vaan aina jostakin näkökulmasta merkityksellistettynä. Ilmiöiden tai asioiden nimeämisen tavat ovat tulosta pitkän historian omaavasta ihmisten välisestä kanssakäymisestä ja nykyhetkenäkin merkityksellistämisessä on käynnissä kaksi vastakkaista tendenssiä:

Yhtäältä pyrimme vakiinnuttamaan merkityksiä, jotta kykenemme suunnistamaan arkipäivässämme. Toisaalta samanaikaisesti on käynnissä prosessi, jossa merkitykset pyrkivät muuntumaan ja uusia merkityksellistämisen tapoja nousee esiin. (Jokinen ym. 1999, 39-40.)

Etnometodologia – tutkimukseni toinen metodologinen alkuperä – tarjoaa mahdollisuuden arkisten käytäntöjen tutkimiseen. Etnometodologia on kiinnostunut siitä, miten ihmiset jokapäiväisessä elämässään kuvaavat ja selittävät asiointiloja ja samalla ylläpitävät sitä, ”minkä me kaikki jo tiedämme”. Se on niiden ajatuskulkujen tutkimista, joilla tavalliset yhteiskunnan jäsenet ymmärtävät elinolojaan, toimivat niissä ja vaikuttavat niihin. (Juhila & Pösö 2000, Heritage 1996.) Ikäpuheen tutkimukseen sovellettuna kiinnostukseni on keski-ikäisten pankkitoimihenkilöiden naiseuden, työn ja iän arkisissa suhteissa ja niiden näkyväksi tekemisessä. Suhteeni aineistoon on lähellä *analyytikon* tutkijapositiona. Analyytikko viittaa tutkijatyyppiin, jonka osallisuus analysoitavaan aineistoon pyrkii olemaan mahdollisimman pieni ja kontrolloitu – tutkija analysoi tiettyjä metodeja käyttäen ihmisten kielellistä toimintaa tärkeimpänä ohjenuoranaan pitäytyminen puhujien itsensä relevanteiksi tekemisissä raameissa. Tutkimuksen kohteena ja tuloksina ovat siis haastateltavien omat kuvaukset ja selonteot, eivät tutkijan tuottamat epäilykset siitä, mitä missäkin kielellisessä toiminnassa tapahtuu. Analyytikko katsoo aineistoaan kurinalaisesti, ei-motivoiduin silmin. Tämän tyyppinen kielellisten toimijoiden oman orientaation (participants’ orientation) ottaminen tutkimuskohteeksi liittyy läheisesti etnometodologiseen tutkimusperinteeseen. (Juhila 1999.) Diskurssianalyysi on se metodinen väline, jolla erittelen haastateltavien ikäpuhetta. Myös diskurssianalyysin juuret ovat etnometodologisessa traditiossa (Juhila & Pösö 2000). Analyytikko tai ei, diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tutkijan ja aineiston suhde nähdään aina luonteeltaan myös konstruktivistisena: tutkija paitsi kuvaa tulostensa kautta sosiaalista todellisuutta, samalla myös luo sitä (Jokinen ym. 1999, 41).

6.2 Tutkimustehtävät

Tutkimuksen tavoitteena on kuvata keski-ikäisten, suuriin ikäluokkiin kuuluvien naisten ikään liittyviä kokemuksia työelämässä ja sitä kautta kuvata naisen, työn ja iän välistä suhdetta. Erityisesti kiinnitän huomiota subjektiiviseen ja kulttuuriseen iän

kokemiseen ja niiden väliseen ristiriitaan. Kiinnostuksen kohteena on myös, mitä suuriin ikäluokkiin kuulumisen merkitsee työn ja ikääntymisen kannalta tarkasteltuna.

Lähestyn työelämän ikäkokemuksia tutkimuksessani diskurssianalyttisesti. Käytän *diskurssianalyysi* –käsitettä paitsi haastatteluaineiston analyysimenetelmänä, myös tapana tarkastella tutkimuksen kohteena olevia ilmiöitä. Se on teoreettinen viitekehys, jonka mukaan kieli ja sosiaalinen todellisuus ovat vastavuoroisessa suhteessa – kieli konstruoi sosiaalista todellisuutta, samalla kun kieli konstruoituu sosiaalisissa käytännöissä. (Potter & Wetherell 1987, Orasen 1996, 6-7 mukaan.) Pidän tutkimuksessani kieltä ja keskustelua inhimillisen toiminnan alueena, joka rakentaa ja uusintaa kulttuurista ikäkäsitystä ja johon yksilön on omasta subjektiivisesta ikäkäsityksestään käsin säilytettävä riittävä kuulumisen suhde (Nikander 1995a).

Yksilöidysti voidaan esittää, että tarkoituksenani on tutkia:

- Millaisia ikään liittyviä kokemuksia keski-ikäisillä, suuriin ikäluokkiin kuuluvilla pankkitoimihenkilöillä on työelämästä.
- Millaisia tulkintarepertuaareja on identifioitavissa heidän iän ja työelämän suhteen kuvauksistaan.
- Millaisia tulkintarepertuaareja vastaavia identiteettejä he rakentavat.
- Mitä nämä identiteetit kertovat naisen, työn ja iän välisestä suhteesta.
- Millaisia naisen ikääntymiseen liittyviä normeja on identifioitavissa keski-ikäisten pankkitoimihenkilöiden ikäpuheesta.

Tulkintarepertuaarilla tarkoitan puheessa esiintyvää melko eheää ja säännönmukaista merkityssuhteiden systeemiä, joka on rakentunut sosiaalisissa käytännöissä ja joka samalla itsekin on luomassa sosiaalista todellisuutta (Jokinen ym. 1993, 27). *Identiteetillä* tarkoitan niitä erilaisia ominaisuuksia, velvollisuuksia ja oikeuksia, joita kertoja olettaa itselleen ja toisille kuuluviksi. Yksilöllä voi olla useita identiteettejä, sillä erilaisissa tulkintarepertuaareissa voivat identiteetitkin rakentua eri tavoin. (Suoninen 1992, 9.) *Normilla* tarkoitan Foucault'a mukaillen tervettä käyttäytymismallia, joka rakentuu puheessa esiintyvistä normaalin toiminnan kuvauksista (Helén 1994).

6.3 Aineiston hankinta ja kuvaus

Tutkimuksen aineisto koostui kymmenen keski-ikäisen pankkitoimihenkilön litteroiduista teemahaastatteluista. Kaikki haastatellut olivat naisia. Alun perin pyrin rajaamaan tutkimuksen kohderyhmän vuosina 1946-1953 syntyneisiin, mutta loppuaineistossa oli mukana yksi 1945 syntynyt henkilö.

Esioletuksena oli, että nämä suuriin ikäluokkiin kuuluvat naiset edustavat tyypillisesti koulutusekspansion, maaltamuuton ja aiemmin sangen vakaan työuran kokenutta sukupolvea - siksi 1990-luvun alusta saakka jatkunut pankkisektorin rationalisointi olisi heidän keskuudessaan koettu mahdollisesti erityisen raskaasti. Valitsin haastateltavat voimakkaalta murrosalalta lähtökohtanani se, että kiristyvällä kilpailulla hupenevista työpaikoista saattaisi olla vaikutusta iän kokemiseen työssä. Kaikki haastateltavat olivat keski-ikäisiä naisia, joiden haastattelupuheesta aikaisemman tutkimustiedon valossa voitiin mahdollisesti löytää sekä ikääntymiseen, että naiseuteen liittyviä kulttuurisia syrjäytymiskokemuksia. Subjektiiivinen vanheneminen vuorostaan on näyttäytynyt aiemmin ristiriitaisena menetyksen tunteen ja voimavarojen kasvun vuorotteluna. Pankkitoimihenkilöiden haastattelupuhe näyttäytyi etukäteisoletuksissani jonkinlaisena suomalaisen rakennemuutoksen, vanhenevan naisen kaksoisstandardin (Sontag 1997) ja vanhenemisen dissonanssin (Kangas 1998) kudelmaksi, jonka avulla olisi mahdollista kuvata naisen, työn ja iän välistä suhdetta.

Aineistoon otetut haastateltavat edustivat kolmea eteläsavolaisessa pikkukaupungissa kilpailevista pankkiryhmittymistä ja heidän ammattiasemansa vaihteli kassatoimihenkilöstä päällikkötasolle saakka. Haastateltavat valikoituivat seuraavasti: Valinnassa oli apuna yhdyshenkilö, joka toimitti avoimissa kirjekuorissa olevat haastattelukutsut (liite 1) pankkeihin. Yhdyshenkilö ohjeisti satunnaista vastaanottajaa jakamaan kirjeitä työyhteisössään arviolta vuosina 1946-1953 syntyneille pankkitoimihenkilöille. Halukkaat ilmoittautuivat haastatteluun puhelimitse tai sähköpostitse. Sähköpostiin viestin jättäneille soitin ja sovin tapaamisajan. Jokunen pankkitoimihenkilö tuli mukaan työtoverinsa houkuttamana – jo haastattelussa ollut halusi tukea opinnäytetyötäni hankkimalla uuden haastateltavan. Nauhoitettuja tapaamisia oli kaikkiaan viisitoista, joista kolmea pidin

selkeästi esihaastatteluina – mitään muutoksia haastattelurunkoon ei kuitenkaan kokemusten perusteella ollut tarpeen tehdä. Esihaastattelut puolsivat paikkaansa, sillä ne on nähty teemahaastattelun välttämättömänä ja tärkeänä osana erityisesti, kun tutkittava joukko poikkeaa tutkijan omasta maailmasta (Hirsjärvi & Hurme 2000, 72-73). Varsinaisia tutkimushaastatteluja oli kaksitoista, joista kaksi niukimmaksi katsomaani pudotin vielä pois. Rajasin aineiston kymmeneen litteroituun haastatteluun, koska diskurssianalyysissä analysointi on erityisen työlästä. Rajattu aineisto on tässä tutkimuksessa riittävä, koska jo siitä oli löydettävissä suuri joukko analyysin kannalta hedelmällisiä kielellisiä malleja (Potter & Wetherell 1987, 161-162.) Tulosten yleistettävyyttä tällä aineistolla määräytyy puolestaan siitä, miten lukija arvioi kuvatun ilmiön välttämättömyyttä ja kiinnostavuutta suhteessa sosiaaliseen elämään (Suoninen 1992, 11).

Se, mistä tilanteesta haastattelu on peräisin, on eittämättä aineiston olennainen ominaisuus (Suoninen 1992, 11). Nauhoitetut haastattelut tehtiin kesällä 2001 iltaisin siten, että valtaosaa haastateltiin kaupungin keskustassa erään kiinteistövälitysliikkeen rauhallisessa neuvotteluhuoneessa toimiston ollessa jo tyhjillään. Muutama haastattelu tapahtui työpaikalla niin, että tapaamisaika oli täysin rauhoitettu työtehtäviltä. Vain yksi nauhoitus tehtiin pankkitoimihenkilön kotona. Jokaisessa tapaamisessa olin siis haastateltavan kanssa kahden rauhallisessa ympäristössä.

Haastattelija on nauhoitustilanteessa samalla sekä osallistuva, että tutkiva persoona (Hirsjärvi & Hurme 2000, 97). Vaikka etukäteen olin tehnyt selväksi itselleni, että pyrin oman osuuteni minimointiin, neutraaliin lähestymiseen ja eihämmästelyyn, koin kuitenkin olevani ihmisenä osallinen keski-ikäisen naisen vanhenemisen tunnoissa. Vanhenemisen subjektiivinen kokemukseni ohjasi kysymysten asettelua, vastausten tulkintaa ja jatkokysymysten valintaa halusinpa sitä tai en. Teemahaastattelun voidaan nähdä olevan usein lähellä syvähaastattelua – haastattelija ei ole pelkkä mittausväline, vaan kokeva ja tunteva ihminen. Riittävänä voidaan pitää, että haastattelija tasapainoilee ammattiroolinsa kahden keskeisen näkökulman välillä: yhtäältä hän hankkii informaatiota ja toisaalta hän helpottaa kommunikaatiota. Conversen ja Schumanin (1974) mukaan näiden keskeisten tehtävien hoitaminen merkitsee haastattelijalle rooliristiriitaa, jossa informaatiota kokoava *teknikko* kamppailee haastateltavaa auttavan *ihmisen* kanssa. Haastattelijan tulisi valita näiden kahden roolin välinen *diplomaatin* tie. (Converse & Schuman

1974, Hirsjärven & Hurmeen 2000, 97-98 mukaan.) Itse koin haastatteluissa onnistuneeni diplomaatin roolissa – pyrin esittämään vaikeiltakin tuntuvat kysymykset ystävällisellä ja sensitiivisellä otteella. Vaikka haastattelurunko oli kaikissa haastatteluissa sama, kysymysten järjestys ja johdantokeskustelut vaihtelivat haastateltavan mukaan. Kukin haastateltava sai yksilöllisen ajan ja rytmin vastausten työstämiseen ja pohdintaan.

Päädyin nauhoitettuun, sanatarkasti litteroituun teemahaastatteluun aineistonkeruumenetelmänä kolmesta syystä. Ensinnäkin pyrkimyksenä oli välttää strukturoidulle haastattelulle luonteenomaista kysymysten tarkkaa muotoa ja järjestystä. Haastattelut perustuivat aihealueisiin (liite 2), jotka toimivat haastattelijan muistilistana ja keskustelua ohjaavina kiintopisteinä. Aihealueet operationaalistettiin vasta haastattelutilanteessa kysymyksillä. Teemahaastatteluun kuuluu, että myös tutkittava toimii operationaalistajana. Miten ilmiö – iän kokeminen työssä – konkretisoituu haastateltavan maailmassa ja ajattelussa, riippuu juuri tutkittavasta ja hänen elämäntilanteestaan. Väljät aihealueet turvaavat sen, että tutkittavan ilmiön rikkaus paljastuu mahdollisimman hyvin. (Hirsjärvi & Hurme 1991, 36 ja 41-42.) Koska teemahaastattelu etenee yksityiskohtaisten kysymysten sijasta tiettyjen keskeisten teemojen varassa, se tuo tutkittavien äänen kuuluviin. Menetelmä ottaa huomioon sen, että ihmisten tulkinnat asioista ja heidän asioille antamat merkitykset ovat keskeisiä. Se huomioi myös, että merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 48.)

Toiseksi halusin haastattelulle avointa haastattelua tiukemmat rajat. Vaikka teemahaastattelu antaa strukturoitua haastattelua laajemmat mahdollisuudet yksilöllisten tulkintojen esittämiseen, teemahaastattelurunko takaa sen, että jokaisen haastateltavan kanssa puhutaan edes jossain määrin samoista asioista. Haastattelurunko toimii myös valmiina keinona jatkossa tarkastella litteroitua aineistoa jäsentyneesti. (Eskola & Suoranta 1998, 87-89.)

Kolmanneksi teemahaastattelulla kerätty aineisto soveltuu hyvin diskurssianalyysiin. Nauhoitettu puhe antaa vastaajalle tilaa pitkiin, vapaamuotoisiin selityksiin ja tuo samalla esille kielen elävän käytännön. Kieli on sosiaalista todellisuutta itseään ja kietoutunut samalla muuhun sosiaaliseen todellisuuteen. Diskurssianalyysi on kiinnostunut kielestä juuri tältä kannalta. (Suoninen 1992.) Koska diskurssianalyysissä lähteenä olevan tekstiaineiston status on hyvin korkea, on sen oltava tutkimuskohdetta itseään, eikä siitä kertovaa kuvausta. Aineiston korkea

status merkitsee, että puhe on tallennettava tarkasti tekstin yksityiskohtaista erittelyä varten. Tutkimusraportissa puheen pelkistämättömillä näytteillä on tarkoitus antaa lukijalle mahdollisuus seurata analyysin kulkua. (Potter & Wetherell 1987, 172-173.)

6.4 Aineiston analyysin kuvailu

Litteroidun haastatteluaineiston analysointi perustuu tässä tutkimuksessa Potterin ja Wetherellin (1987) esittämään diskurssianalyysin väljään teoreettiseen viitekehykseen, jonka mukaan on mahdollista tehdä analyysiä erilaisin tarkastelun painopistein ja menetelmällisin sovellutuksin. Diskurssianalyysitapoja käsittelevässä monimuotoisessa kirjallisuudessa tätä lähestymistapaa on nimitetty yhtäältä eikriittiseksi diskurssianalyysiksi (Fairclough 1992), toisaalta myös Loughboroughin koulukunnaksi (Nikander 1995b). Potter ja Wetherell määrittävät diskurssin laajasti tarkoittamaan kaikkea käytettyä kieltä, puhetta ja kirjoitusta. Lähtökohtana analyysissä on kielikäsitys, jossa kieli ei ole vain sosiaalisen todellisuuden heijastaja, vaan kieli on myös sosiaalisen todellisuuden tuote ja tuottaja. Pyrkiessään eri päämääriin puhuja myös käyttää kieltä eri tavoin. Puhe ei näin ollen tyydy vain kuvaamaan kohdettaan, vaan pyrkii aktiivisesti muodostamaan asioista tietyn version. Puhuja käyttää kieltä tehdäkseen asioita ja kielellä on erilaisia tehtäviä, funktioita, puhujan rakentaessa erilaisia versioita ympäröivästä todellisuudesta. (Potter & Wetherell 1987, 6 ja 32-34.)

Tutkimukseni analyysi on aineistolähtöistä, joten merkitykset eivät muotoudu ja jäseny ennalta muotoillun teorian pohjalta, vaan ne nousevat itse analysoitavasta tekstistä. Poikkean tiukasta aineistolähtöisyydestä kuitenkin siten, että tutkimukseni taustaosioissa ja diskussiossa tulkintojeni tukena olen käyttänyt aiempaa tutkimuskirjallisuutta. Tämä lienee ainoa keino tarkastella sitä, miten oma työni ja muut tutkimukset kohtaavat, vai kohtaavatko. Tätä muuhun tutkimuskirjallisuuteen viittaamista diskurssianalyysissä voidaan pitää eräänlaisena *spekulatiivisuutena*, samoin kuin sitä, että tutkija käyttää jossakin tutkimuksen vaiheessa tulkinnan apuna omaa kulttuurista pääomaansa. Analyysiä ei kuitenkaan ole mahdollista tehdä tyhjiössä, sillä intertekstuaalisuus on kaiken tutkimuksen ja muunkin diskurssiivisen maailman alati läsnä oleva ominaisuus. (Jokinen ym.1993, 229-230.)

Diskurssianalyysissä vältytään perinteisen tutkimuksen ongelmalta, joka syntyy vastaajan tavasta ajatella yhdellä tavalla ja vastata toisella. Analyysitavassa ei olla kiinnostuneita puheen totuudenmukaisuudesta, sillä myös vähemmän totuudenmukainen puhe vaikuttaa sosiaaliseen todellisuuteen. (Eskola & Suoranta 1998, 142 ja 197.) Keskeistä lähestymistavalle on myös se, että keskenään vaikeasti yhteen sovitettavia havaintoja ei yhdistetä väkivalloin. Samanlaisuutta ei etsitä puheesta pakonomaisesti, vaan erilaisuus nähdään rikkautena ja samanlaisuutta korostavana. Potter-wetherelliläinen diskurssianalyysitapa pitääytyy itse diskurssissa ja siinä, mitä sillä tehdään. Puhe ei siten ole tie puheen takana oleviin ilmiöihin. (Eskola & Suoranta 1998, 197-199.) Diskurssianalyttiset tulkinnat eivät ole 'idioottivarmoja', vaan metodin teoreettiseen perusluonteeseen kuuluu, ettei etsitäkään yhtä oikeaa tulkintaa, vaan *mahdollisimman hedelmällistä ja perusteltua tulkintaa* monien, usein yhtä oikeiden tulkintojen seasta. Analysoinnin aikana ei ole tarkkaa tietoa siitä, mihin prosessi johtaa, sillä analysoinnin tuloksien annetaan vetää tutkimusprosessia yllättäviinkin suuntiin. (Jokinen ym. 1993, 231.)

Pyrittäessä kielenkäytön seurausten erittelyyn, ei tutkijalla diskurssianalyysissä ole valmiita sisällöllisiä jäsennyksiä, ellei oteta lukuun teemahaastattelurungon antamaa viitoitusta, eikä se anna mekaanista menettelytapaa edetä aineistosta tuloksiin. Lukemalla aineistoa useita kertoja etsitään tekstistä eroja ja yhtäläisyyksiä ja tehdään oletuksia puheen funktioista ja vaikutuksista. Näin pyritään tunnistamaan erilaisia kielellisiä *tulkintarepertuaareja* ja niiden tunnuspiirteitä. Repertuaari on keskeinen diskurssianalyysin työväline, jota käytetään arvioimaan toimintoja, tapahtumia tai asioita (Potter & Wetherell 1994). Se on suhteellisen ristiriidaton kielellinen resurssi sisältäen rajatun määrän puhujien tulkitsevia ilmaisuja ja sanastoa. Se voi näin olla sanontatapa, käsite- tai asiakokonaisuus, jonka ilmaukset sopivat sisällöllisesti hyvin yhteen. (Eskola & Suoranta 1998, 199.) Puheessa esiintyvät kielenkäytön ristiriitaisuudet ovat eroja sisäisesti sängen ristiriidattomien tulkinnallisten repertuaarien välillä (Potter & Wetherell 1987, 149). Tulkintarepertuaari-, samoin kuin sille rinnakkaisesti käytössä oleva diskurssikäsite, voidaan lukea merkityssystemien kattokäsitteen alle. Merkityssystemin idea on peräisin Ferdinand de Saussurelta (1983, kootut luennot 1910-luvulta), joka tarkasteli kieltä erottelujen systeeminä, jossa sanojen merkitykset rakentuvat suhteessa toisiinsa. Tähän määritelmään diskurssianalyysi on lisännyt ajatuksen systeemien moninaisuudesta ja toiminnallisuudesta. Diskurssianalyysin mukaan ei ole vain yhtä

kielisyysteemiä, vaan monia, kielenkäytössä jatkuvasti uusiutuvia ja rakentuvia merkityssysteemejä, joita tässä työssä kutsun tulkintarepertuaareiksi Potterin ja Wetherellin (1987) tapaan. (Jokinen ym. 1999, 67.)

Funktion käsite viittaa repertuaarin rajaamaan kielenkäytön toimintaorientaatioon. Ihmiset tekevät puheellaan – kysyvät, syyttävät, oikeuttavat jne. Puheella saattaa olla myös tarkoituksettomia seurauksia, joita puhuja ei välttämättä itse havaitse. Tutkimukseni potter-wetherelliläinen funktiokäsite sisältää sekä tarkoituksettomia, että tarkoituksellisia seurauksia. Diskurssianalyysi tunnustaa, että sama funktio voidaan tuottaa usealla eri puhetoiminnalla, eikä funktion toteutuminen ole välttämätöntä, jotta analyysi olisi pätevä. Oleellisinta sen sijaan on, millaisia asiantiloja haastateltava tekee tai tulee tehneeksi puheellaan mahdolliseksi. Koska kielenkäyttö on suuntautunut erilaisiin funktioihin, puhujan ilmaisutavat vaihtelevat funktioiden mukaan. Puheen variaatiot ovat vihjeinä, mihin funktioihin kielenkäyttö kulloinkin liittyy. (Suoninen 1992, 20-21.) Kielen kyky tehdä asioita perustuu siihen, että yksilöt jakavat keskenään konstitutiiviset säännöt, jotka luovat toimintaa ja jotka sallivat puhujien luokitella ilmauksia tietynlaisiksi toimiksi. Nämä säännöt ovat osa kielellistä kompetenssia pitäen sisällään tiedon maailmasta. Tähän tietoon lukeutuvat erilaiset sosiaaliset faktat, kuten tietoa sosiaalisista velvollisuuksista tai instituutioista. On huomattavaa, että ilmaukset voivat merkitä myös erilaista toimintaa olosuhteista riippuen ja että yksittäinen ilmaus voi sisältää useamman funktion yhdellä kertaa. (Schiffrin 1994, 60-61.) Tekstissä ei siten ole kyse vain merkkijoukosta, vaan kielellisistä käytännöistä, jotka systemaattisesti muovaavat niitä kohteita, joista ne itse puhuvat. Tässä mielessä tulkintarepertuaari on pikemmin jotain, joka tuottaa jotain muuta, kuin jotain, joka on siinä itsessään ja analysoitavissa eristyksissä. Tulkintarepertuaareja voidaan tunnistaa, koska mielipiteet, käsitteet ja ajattelutavat syntyvät systemaattisesti tietyissä konteksteissa ja tuottavat tietyn vaikutuksen. (Mills 1997, 17.)

Repertuaarien kirjo kuvaa hyvin puhujan sosiaalisen todellisuuden jakaantumista useisiin keskenään ristiriitaisiin osiin. Vastaavasti ei kannata olettaa repertuaarien käyttäjää, haastateltavaa toimijaa, yhtenäiseksi ja ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi. (Suoninen 1992, 40.) Kussakin repertuaarissa puhuja rakentaa itselleen *identiteetin*, joka voidaan määritellä tarkoittamaan niitä oikeuksia, velvollisuuksia ja ominaisuuksia, joita hän olettaa itselleen tai toisille tai toiset olettavat hänelle. Erilaiset puheesta tunnistetut repertuaarit tähtäävät eri toimintojen

esiin tulemiseen ja muotoilevat repertuaarille omanlaisensa identiteetin, joka muuntuu joustavasti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kun yksilölle rakentuu eri merkityssysteemeissä erilaisia minuuksia, voi esimerkiksi veistä kädessä pitävä ihminen määrittyä murhaajaksi, kirurgiksi tai keittäjäksi kontekstista riippuen. (Jokinen ym. 1993, 38-39.) Vaikka puhujan toiminta kunkin identiteetin sisällä on melko rajoitettua, toimintaan tuo väljyyttä se, että puhuja voi vaihdella eri merkityssysteemejä – erilaiset identiteetit ovat tällöin käyttäjänsä resursseja, joita hän pystyy muuntelemaan (Fairclough 1992, 45). Sama puhuja voi tuottaa itsensä eri tulkintarepertuaareissa työilleen täysin omistautuneeksi, sitä pakon edessä tekeväksi tai vapaa-aikaorientoituneeksi (Jokinen ym. 1993, 40).

Valitsin analyysin avuksi potter-wetherelliläisen diskurssianalyysin saadakseni esiin ne kielen käytön variaatiot, joita pankkitoimihenkilöt käyttivät kuvatessaan iän kokemista työelämässä. Keskeistä analyysissä oli, että selvitin aineistosta, mistä puhutaan, kun puhutaan iän kokemisesta työssä, miten iästä puhutaan ja miten ikään liittyviä merkityksiä tuotetaan. Aloitin analyysin purkamalla äänitetyt haastattelunauhat sanasta sanaan. Nauhojen purkaminen on kielenkäytön tutkimuksessa nähty paitsi varsinaisena analyysin esivaiheena, myös tarpeellisena tutkijan etäisyydenottona aineistoonsa ja puhutun kielen itsestään selvään luonteeseen, sillä kirjallinen versio saattaa paljastaa puheesta puolia, joita ei muuten havaitse (Nikander 1995a).

Seurustelin aineiston kanssa pitkään ja etsin haastattelupuheesta tulkintarepertuaareja, jotka kuvaisivat erilaista iän kokemista työelämän kontekstissa. Kiinnitin huomion sananvalintoihin, minkälaisia sanamuotoja haastateltavat käyttivät, miten he puhuivat itsestään ja ilmenikö irtisanoutumista. Näin repertuaarien tunnuspiirteet nousivat tekstistä.

Seuraavassa vaiheessa pyrin määrittelemään repertuaarien funktiot. Mitä seurauksia, tahallisia tai tahattomia, repertuaariin liittyi, mitä toimintaa se tuotti ja mihin se pyrki? Siitä miten repertuaarissa näkyi puhujan pyrkimys ottaa oikeus tai velvollisuus tehdä tai sanoa jotakin, muodostin identiteetin kullekin repertuaarille. Lopuksi mietin, miten saadut identiteetit kykenivät kuvaamaan naisen, työn ja iän välistä suhdetta.

Analyysin jälkivaiheen muodosti kaikkien tulkintarepertuaarien uudelleen luenta siten, että kokosin kunkin repertuaarin ikäpuheen katkelmista naisen normaalia ikääntymistä kuvaavat ilmaukset ja käsitykset. Jännevöittäökseni analyysiä jaottelin

keräämäni ikääntymiskäsitykset fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen vanhenemisen kategorioihin niissä esiintyvien painotuksien mukaan. Näin pyrin kokoamaan yhteen eri tulkintarepertuaareja läpäisevät normaalin ikääntymisen käsitykset, jotka Foucault'n integroivaa valtaa koskevan teorian mukaan olisivat yhteydessä ikääntymisen normien rakentumiseen yhteiskunnassa. Tunnuspiirteinä normaalia ikääntymistä koskeville ilmauksille pidin erilaisia vanhenemisen tapojen luonnollistamiseen liittyviä haastattelutekstin ilmauksia, kuten *luonnollisesti, tietysti, ainahan sitä, sehän on/ei ole normaalia* jne. Esioletuksenani oli, että ikääntymisen hallinta ja siihen liittyvät valinnat koettaisiin yksilön omiksi ratkaisuuksi. Pystyäkseen jäljittämään foucault'laisen strategisesti integroivan vallan käden jälkeä yksilön ajattelutavassa, etsin haastateltavien hyvän vanhenemisen kuvauksista yhdistäviä piirteitä. Etsin sitä, mikä ”jokaisen omaa asiaa” yhdistää. Tunnuspiirteiden pohjalta kokosin lopulta aineistossa rakentuvat *naisen ikääntymisen normit*.

6.5 Tutkimuksen luotettavuuden arviointia

Tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa on huomioitava, että haastatellun kerrontaa on ohjannut se, minkä hän tapaamishetkellämme yhtäältä on muistiinsa tavoittanut, toisaalta se, minkä puhuja on kulloinkin arvioinut merkitykselliseksi ja kerronnan arvoiseksi. Ikäkokemusten kuvaaminen on siis ollut kontekstiherkkää ja valikoivaa, vaikka pyrin toteuttamaan haastattelut järjestelyjen ja ennakkoinformaation osalta mahdollisimman vakioidusti. Kerrottavaksi seuloutuvat väkisinkin tietyt asiat tietyllä tavalla esitettyinä (Huotelin 1996, 31).

Tutkimuksen raportoinnissa olen autenttisilla tekstinäytteillä pyrkinyt ensinnäkin paljastamaan lukijalle kielenkäytön rikkauden kaikessa ristiriitaisuudessaan. Toiseksi olen suorien lainausten avulla pyrkinyt kuvaamaan analyysin toteutusta mahdollisimman tarkasti – tarjoan lukijalle nähtäväksi päättelypolkujani. Kolmanneksi tarjoan lukijalle mahdollisuuden tehdä omiakin johtopäätöksiä aineistosta, kuten pohtia eri tulkintarepertuaarien välistä ristiriitaisuutta tai hierarkkisuutta. Tekstinäytteiden valintaan liittyy kuitenkin aina tutkijan vallankäyttöä – kiusauksena on nostaa esille repertuaarin tunnuspiirteitä vahvimmin ja värityneimmin sisältävät katkelmat.

Aineiston analysoinnissa eivät ”oikeat” tulkinnat mitenkään itsestään selvästi nouse esiin, eikä merkityksiä voi sellaisenaan palauttaa aineiston ominaisuuksiksi. Diskurssianalyysissä viimekädessä tutkija päättää, mitkä merkityspotentiaalit hän haluaa herättää henkiin (käytyään ensin vuoropuhelua aineiston kanssa). Tulkinnassa on siten pakko yksinkertaistaa ja lyödä lukkoon merkityksiä. (Jokinen ym. 1993, 106-107.) Erityisesti keski-ikäisen naisen ikääntymisnormien muodostaminen aineistosta oli prosessi, jossa vaarana on kadottaa jotain oleellista aineiston moninaisuudesta – etsitäänhän siinä yksioikoisesti vain aineiston hegemonisimpia ”oikean” vanhenemisen tulkintoja. Tekemäni päätelmät perustuvat kuitenkin huolelliseen aineiston analyysiin, joten ne ovat muutakin kuin tulkintoja tulkintojen joukossa.

6.6 Tutkimuseettisiä huomioita

Tutkimuseettiset pohdintani ovat voimistuneet työprosessin kuluessa voimakkaasti. Alun alkaen eettisyyden toteutumisen keskiössä oli se, että pyrin noudattamaan tyylipuhtaasti *informoidun vapaaehtoisen sopimuksen* laadinnan periaatteita haastattelemieni pankkitoimihenkilöiden kanssa. Vaikka kaikki haastateltavat olivat saaneet kutsukirjeessä etukäteisinformaatiota siitä, mihin haastatteluun suostuessaan tulivat sitoutuneiksi, olen joka haastattelun alussa vielä käynyt läpi kirjeen pääkohdat. Jo tutkimuksen alusta alkaen lähtökohtanani on ollut tehdä aineistonkeruu ja tutkimuksen raportointi keski-ikäisen pankkitoimihenkilön arvokkuutta ja autonomisuutta kunnioittaen – empaattisesti moniäänistä ihmistä kuunnellen.

Tutkimukseni ankkuroituminen sosiaaliseen konstruktionismiin on tuonut vääjäämättä esille sen, että tutkimusta raportoidessani olen tuottamassa keski-ikäisen, suuriin ikäluokkiin kuuluvan naisen representaatiota. Olen siis vastuussa toimistani paitsi kymmenelle haastateltavalleni, myös muille samanikäisille työelämässä kamppaileville naisille siitä, millaista kuvaa heistä rakennetaan. Vasta naisten ikääntymistä koskevia aiempia tutkimuksia lukiessani olen ymmärtänyt, miten vahvasti naisen vanhenemista ajetaan kulttuurissamme marginaaliin. Miten minun olisi tehtävä tutkimukseni, jotta en olisi osaltani pönkittämässä näitä ageistisia mielikuvia? Tästä näkökulmasta erityisen eettisen pohdinnan kohteeksi joutui naisen vanhenemisen erityispiirteitä koskeva haastatteluteema – ovatko hormonihoidot tai

kauneuskirurgia vaimeinkin tutkimusteemoina jotenkin sensaatiohakuksia? Perustelen niiden mukaan ottamista sillä, että ne mielestäni edustavat naisen ikääntymisen tulevaisuuden uhkakuvia ja siten sopivat emansipaation sävyttämään linjaukseeni. Halusin yhtäältä kerätä informaatiota haastateltavieni näitä ilmiöitä koskettavista kokemuksista ja toisaalta herättää heitä pohtimaan niitä muutoinkin kuin tutkimukseeni liittyen.

Tutkimusetiikan kannalta koen mielenkiintoiseksi sen, että edustan haastateltavieni kanssa samaa, keski-ikäisten naisten ryhmää – muutamaa vuotta nuorempana tosin. Sosiaaligerontologiassa yleiseksi eettiseksi ongelmaksi rakentuva *kulttuurinen toiseus* ei siten tutkimuksessani rakennukaan yksioikoisesti. Kulttuurisella toiseudella tarkoitetaan tilannetta, jossa tutkija kartoittaa elämänvaihetta, jota ei itse ole kokenut tai johon siirtymistä ei osaa edes kuvitella. Näin tutkija on usein vääjäämättä tukemassa käsitystä, jossa vanhuus on kulttuurissa etäistetty jonnekin muualle ja toisia koskevaksi. (Vakimo 2001, 54.) Onko siis oma ikäni nyt voimavara, vai tarkastelenko haastateltavien ikäpuhetta omien ensimmäisten syrjäytäkokemusteni suodattamana? Toiseusproblematiikkaa ei nähdäkseni koskaan voi tutkimuksesta kuitenkaan täysin poistaa – omassa tutkimuksessanikin suuriin ikäluokkiin kuulumisen erityisyys ja pankkitoimihenkilön rooliin sosiaalistuminen piirtyvät omasta tutkijapositionistani käsin kulttuurisena toiseutena. Molemmat ovat kokemuksia, joihin kosketuspintani rakentuu ulkopuolisena tarinan kuuntelijana.

7 PANKKITOIMIHENKILÖIDEN PUHEEN TULKINTAREPERTUAARIT

Aineistossa esiintyvien pankkitoimihenkilöiden ikäkokemusten kuvauksista nouseva repertuaarien kirjo osoittautui niin rikkaaksi, että päätin keskittyä niihin tulkintarepertuaareihin, jotka olivat identifioitavissa kaikista kymmenestä haastattelusta. Valitut repertuaarit edustavat siis haastatteluja *yhdistäviä merkityssysteemejä*. Nimesin repertuaarit *ilon ja kasvun, iän kauhistuksen, elämän väijäämättömyyden, työteliäisyyden, pakkotahtisuuden ja itsemääräämisen tulkintarepertuaareiksi*.

7.1 Kymmenen pankkitoimihenkilöä ryhmäkuvassa

Nopea vilkaisu haastateltujen ryhmäkuvaan näyttää kymmenen nuorekasta ja hyvinhoidettua naista. Ryhmän ulkonäkö tukee käsitystä perinteisestä jakkupukuisesta ja tyylikkäästi laitetusta pankkineidistä, joka tiedostaa vastuunsa suuren palveluyrityksen käyntikorttina. Äkkiä katsoen kuvassa on ryhmä työelämän selviytyjiä, jotka osaavat pelisäännöt – he sitoutuvat yrityksen visioihin, mutta ymmärtävät säästää myös itseään.

Kuvaan seuloutuneet kymmenen pankkitoimihenkilöä osoittautuvat lähemmässä tarkastelussa elämäntilanteiltaan monessa suhteessa melko homogeeniseksi ryhmäksi. Kaikki ovat iältään 49-56-vuotiaita syntymävuosien jakaantuessa ajanjaksolle hyvin tasaisesti. Yhtä lukuun ottamatta kaikki elävät parisuhteessa ja jokaisella on kokemus äitiydestä – valtaosalla lapset ovat jo aikuistuneita. Valtaosan puoliset sinnittelevät vielä työelämässä, mutta heitäkin eläkkeelle jääminen koskettaa tavalla tai toisella: joko odotetaan päivärahalta työttömyyseläkettä, harkitaan kiivaasta työtahdista johtuen varhaiseläkejärjestelyjä tai pätkätöitä tehden odotellaan iän karttumista. Mahdollinen miehen eläkkeelle pääsy koetaan resurssina omaa jaksamista ajatellen – mielessä on, että eläkkeellä oleva mies helpottaisi kotitöiden tuomaa taakkaa ja vapauttaisi omia voimavaroja työhön. Monet kuvassa olijoista ovat jo isoäitejä. Isovanhemmuus on ennen kaikkea taustatukijuutta: Tiedostetaan nuorten perheiden ongelmat ja halutaan lapsenlapsia sitten, kun lapsien ja heidän

puolisoidensa elämäntilanne on riittävän vakiintunut. Ryhmän jäsenet eivät halua puuttua nuorten perheiden elämään, mutta tahtovat olla kuitenkin lähellä, käytettävissä lastenhoidon ja arjen organisoinnissa.

Koulutukseen ja työhön liittyvät taustatekijät ovat ryhmäkuvassa yllättävän yhteneväiset. Koulutusratkaisut ovat lähes kaikilla tähdänneet jo nuoresta liike-elämään ja asiakaspalveluun, vaikka pankkityöhön tulo näyttäytyy vahvasti sattumana tai ajautumisena. Näin ammatillisissa koulutusvalinnoissa korostuvat kauppakoulu ja merkonomin tutkinto. Yleissivistävänä koulutuksena esiintyy tasaisesti joko kansa- ja kansalaiskoulu tai keskikoulu. Vain yhdellä on ollut ylioppilastutkinto ennen pankkiuraa. Oman alan löytymistä edeltävä etsintä on kaikilla ollut – kenties tuolle ajalle tyypillisesti – hyvin lyhyt ja pankkityö on aloitettu jo nuorena. Kaikki kuvaavat työuraa ja koulutusuraa rinnakkaisina, sillä pankkityöhön kuuluvaa jatkuvaa henkilöstökoulutusta on täydennetty aktiivisella omaehtoisella kouluttautumisella. Omaehtoinen kouluttautuminenkin on tukenut vahvasti pankkityötä: iltalukiosta on haettu kielitaitoa asiakaspalveluun ja kohennettu yleisiä opiskelutaitoja, tradenomiopintoja halutaan hyödyntää urakehityksessä.

Pankkiuralle päätymiseen näytetään olevan tyytyväisiä ja työtä pidetään viihtyisänä ja hyvin palkattunakin omasta mielestä vaatimattomaan koulutustaustaan nähden. Uralla on myös pysytty sinnikkäästi, sillä katkoksia ovat tuoneet vain lastenhoitoon uhratut muutamat vuodet. Niinpä ryhmän työurien pituus vaihtelee kahdestakymmenestä yli kolmeenkymmeneen työvuoteen. Kaikilla on toiveena pysyä nykyisessä työyhteisössä eläkeikään saakka, mutta vaihtelua on siinä, miten halukkaita ollaan uusiin haasteisiin työyhteisön sisällä.

Ryhmän jäsenten työsuhteet ovat toistaiseksi pysyviä ja kokoaikaisia. Ryhmästä suurin osa työskentelee työtehtävissä, jotka sisältävät runsaasti syvennettyä palveluneuvontaa. Työ näyttäytyy ristiriitaisesti melko itsenäisenä, mutta kuitenkin selviä toimintaohjeita noudattavana. Kassatoimihenkilönä työskentelevä kokee työnantajan koulutustarjonnan ammattiryhmälleen epäoikeudenmukaisen heikoksi. Vain yksi kuvassa oleva työskentelee esimiestehtävissä, vaikka muutamalla muullakin on niistä kokemusta pitkän työuran varrelta. Pankkisektorin muutoksissa työurat eivät ole aina edenneet vertikaalisesti.

Ryhmäkuvan taustalla häämöttää Suomi, jossa nykyiset keski-ikäiset kansalaiset ovat eläneet työteliään elämän sodanjälkeisestä jälleenrakennuksesta tähän päivään. Kuvassa olijat ovat kasvaneet aikana, jolloin hyvinvointivaltiota vasta alettiin

rakentaa ja jolloin Suomi kävi läpi suuren rakennemuutoksen agraariyhteiskunnasta tietoyhteiskunnaksi. (Karisto, Takala & Haapola 1997, 212.) Suurten ikäluokkien vakaita työuria horjutti 1990-luvun alussa syvä talouslama, jonka myötä pankkitoimihenkilöiden kuviin ilmestyivät pankkikriisi ja työn voimakas rationalisointi. Laman varjo näkyy yhä kuvassa seisovien katseessa. Se saattaa kertoa kiristyneestä työtahdistasta, toimialan heikosta työllisyyskehityksestä kotipaikkakunnalla tai vaikkapa uupumuksesta jatkuvien työn muutosten puristuksessa.

7.2 Ilon ja kasvun tulkintarepertuaari

Sen haastattelupuheen merkityssuhteiden systeemin, jossa ikääntyminen työssä ja työn ulkopuolella rakentuu yksilön sisäiseksi lujittumiseksi, olen nimennyt ilon ja kasvun tulkintarepertuaariksi. Puheelle ovat tyypillisiä sisäistä tasapainoa, itsetuntemusta ja itsearvostusta kuvaavat ilmaukset. Pitkä työkokemus on tuonut varmuutta omasta selviytymisestä - *minä kyllä pystyn jo, oon tullu varmemmaks, enkä semmosista pienistä enää säpsähdä*. Puhuja haastaa kirjaviisaat konstruoimalla kuvaa käytännön työssä rakentuneesta osaamisesta: *on monipuolisuutta tehdä asioita ja osaa laskee hirveen paljon asioita maalaisjärjellä*.

Elämäntulkintaan liittyneet kielteiset, usein turvattomuudenkin sävyttämät kokemukset ovat muokanneet elämänarvoja uusiksi. Vaikka työ on ikäpolvelle edelleen *tietyl lailla tärkeä*, sen asema aletaan jo kyseenalaistaa – *se on siel sivumpana*. Ihmissuhteet ja terveys rakentuvat repertuaarissa hyvinvoinnin edellytyksiksi uudella tavalla – *kyllä mä enemmänkin terveyttä ajattelen, kuin että ei ois työelämässä yyteetä*. Yksilö ottaa itselleen oikeuden valita elämänsä tärkeimmät asiat ja pysyä niissä: *ihan toisarvoset asiat jää sit sivummalle ja osaa nauttia siitä, mikä on*. Puhujalla on jo voimaa pysähtyä elämässään, sillä tässä iässä *ei enää koko ajan halua jotain*. Ikääntyminen on rentoutumista ja elämäntulkinnan parantumista.

Puhe rakentaa kuvaa yhteisöllisyyden arvon oivaltaneesta yksilöstä – *se on kaikki itelle, kun aattelee toista*. Merkittävää on, että yhteisöllisyyttä korostetaan sekä perheen ja suvun, että työympäristön kuvauksissa. Työyhteisön ideaaliksi rakentuu se, *että oltaisiin semmonen kokonaisuus*. Oivalletaan, että hyvä ilmapiiri lähtee

itsestä, *että niillä ihmisillä ois ainakin minun ympärillä hyvä olla*. Puhe konstruoi kuvaa merkittävästä sisäisestä muutoksesta *ennen – nyt/nykyään –ilmaisuuilla*.

E: mutta arvostamaan mä oon ruvennu entistä enemmän perhettä ja totta kai sitä, että on hyvässä kunnossa, terveyttä, sille on tullu ihan erilainen paino, kun joskus nuorempana ja minusta keski-ikä on tosi hyvä vaihe, on tullu rohkeutta, se on semmoinen vahvuus, että ei enää pelota oikeestaan, että ei tuu enää semmosia tilanteita, että tarttis miettiä, että uskallanks mä sanoo sitä tai tätä, että uskallanks mä olla tällanen tai toisaalta uskaltaa sanoo jos jotakin ei halua tai jotakin taas haluaa, niin uskaltaa sen kysyä, silleen oma tahto, mut en mä tarkota sillä omalla tahdolla sitä, että pitää olla aina niin ku esillä, minusta sekin on omaa tahtoo, että joskus miettii, mitä muut tekee ja ajattelee, että mitenhän minä olisin tässä, että tällä yhteisöllä olis hyvä, koska mä koen niin, että sellanen oma tahto, että joka vie vaan niin, että kun minä nyt uskallan sanoa näin ikkään, jos se sitten on täysin vastoin muiden ja yhteisön hyvää, niin se ei vie mihinkää

Tulkintarepertuaarissa ikääntyminen on keskeisesti myös joustavuutta, suvaitsevuutta ja näkökulman avartumista. Nuorena *maailma oli vasikannahan kokoinen*, mutta nyt kun *asioita kattoo vähän syvällisemmin*, maailma on lakannut olemasta *mustaa ja valkosta*. Puhujassa on häivähdys monia sateita nähnyttä tietäjää, joka ymmärtää ihmisen vaikeuksia ja voimavarojen rajallisuutta eri elämänvaiheissa. Puhetavassa suvaitsevaisuus ja kriittisyys eivät rakennu toisiaan pois sulkeviksi elementeiksi, sillä kritiikissä on analyttinen, tarkkaileva aspekti: *ei ihan ensimmäiseksi hönkäse joka uuden mutkan perään*. Tulkitaanko työelämässä seniorin punnitseva asenne virheellisesti usein vain muutosten peloksi?

N: niin, ehkä tulee semmoinen elämäkokemus, on nähny paljon, se on kai just se suvaitsevaisuus erilaisuutta ja erilaisia ihmisiä kohtaan, ettei kato niin kapea-alaisesti tätä maailmaa, et oppinu siihen, on naisena kokemus lapsista ja nuorista ja vanhuksista, siitä saa koko elämän kirjon siihen sitten, niin se opettaa silleen, ettei oo yhtä totuutta, vaan sitä on monenlaista, harvemmin sanoo, että ei koskaan, ei mitään

U: ei, ei, en mä ainakaan elä semmosta vaihetta, et mä oisin tämmönen vanha ja mua pitäis arvostaa erityisesti, mä oon ihan semmoinen, musta tuntuu, et mul on vielä kasvamista monta, monta metriä, no, oon mä kasvanuki sillä tavalla, et ennen mä saatoin jostaki olla hirmu pelokas, mut nyt mulle tulee tunne, et mä oon tän ikänen ja mulla on jo sen verran elämänviisautta, että mä voin aatella, että tää on nyt se oikee mielipide ja minä pidän, et mä en lähe poukkoileen joittenkin mukaan, vaan tää on mun näkökanta asiasta, et mulle on tullu sellasta vahvuutta, et mä pystyn kattoon asioita ja pitää ne itelläni sillä tavalla, et ei mua käännetä hetkessä

Ikääntyminen rakentuu puhetavassa oppimista monella tavalla tukevaksi. Vaikka loppupäätelmänä on, että nuori ja ikääntyvä saavuttavat samat tiedot ja taidot, prosessien ero tiedostetaan: ikääntyvä liittyy uuden aiemmin opittuun, eikä yhteensovitus ole aivan tuskaton. Vanha tietovaranto koetaan kuitenkin vahvemmin voimavarana kuin kangistavana tekijänä.

U: se nuoren oppiminen ja vanhemman oppiminen on erilaista, vanhemmalla on painolastina se, että hänellä on sitä entistä tietoa, jota sen täytyy karistella pois, mutta ei siinä oppimisessa mitään sillä tavalla hankaluutta ole, että kyllä sinne se oppi menee ja sit siellä on sitä vanhaa, joka jo auttaakin sitä, pikemminkin siellä on jo sitä apuakin siellä omassa tiedostossa ennestään, että sitä on vaan vähän ronkelimpi ottamaan sitä vastaan ehkä ja sitä analysoi enemmän, kun nuori ottaa sen niin estottomasti vastaan, että kyllä vanha oppii siinä missä nuorikin

Repertuaarille tunnusomainen ikääntymisen ilon puhe piirtää kuvaa elämästään nauttivasta, sisäisesti iättömästä naisesta, joka pyrkii yksilöllisen vanhenemisen normalisointiin. Puhuja ottaa oikeuden vanheta omaan tahtiinsa ja näyttää vapaasti ikäiseltään – *mä saan rupsahtaa rauhassa. On hieno homma, että ihminen ikääntyy ja isovanhemman roolia rakennetaan aktiivisesti arvokkaaksi: mummot on hyviä ihmisiä, joita tarvii kaikki.* Sisäinen ikä on usein sellanen iätön tunne. Varmaa on, että puhuja ei oo sisältä mikään vanha nainen, sillä hän tuntee itsensä samaks kakaraks kun ennenkin. Suhde aikuisiin lapsiin rakentuu uudella tavalla tasavertaiseksi ja kasvatustietoisuuden syylistäminä tunnustetaan, että lasten kanssa harrastetaan, hupsutellaan ja ollaan kavereita, vaikka ei tietysti pitäs.

R: kyl mul on mieliala, et mä heittäydyn kyl joskus ihan hullutteluun mun tyttöjen kanssa ja niiden ehdoilla, mennään ja nautitaan ja hullutellaan ja pietään hauskaa, et must on ihana kun mul on mieli tämmönen nuorekas, mut en mä pelkää silti, et mä vanhenen, jos mulle tulee ryppyjä, en mä oo koskaan käyttäny ryppyvoiteita, en käyny kosmetologilla, mä en pelkää sitä, jos mulle tulee ryppyjä, mä oikeen ettimällä etin, et ai ku ihanaa, et näkyskö mulla harmaita hiuksia, mä oisin kauheen onnellinen, kun mulla näkys harmaita, must on aivan ihana sanoo, et mä oon mummo, ylpeenä puhun, et mä oon mummo

Ilon ja kasvun repertuaarissa ikä koetaan työssä yhteisöllisyyden kaipuuna ja hyvää työilmapiiriä korostetaan uudella tavalla. Vaikka työ on yhä tärkeä, sille ei enää haluta uhrautua, vaan elämään haetaan tasapainoa perheen yhdessäolosta. Terveys nähdään työkykyä laajempänä – se on pikemminkin mahdollisuus nauttia elämästä. Haastateltavat ovat tietoisia siitä, että vanhetessaan he ovat saaneet haltuunsa merkittäviä uusia voimavaroja kohdata työ- ja perhe-elämän haasteita. He ovat matkalla kohti entistä parempaa sisäistä tasapainoa. Repertuaarissa rakentuukin eheytyvän yksilön identiteetti.

7.3 Iän kauhistuksen tulkintarepertuaari

Ikäpuheen, jossa usein välähdyksenomaisesti ilmenee hallitsematonta pelkoa ja kapinamieltä vanhenemista kohtaan, olen nimennyt iän kauhistuksen repertuaariksi. Ikä konkretisoituu työssä äkillisesti puhujan omakohtaisissa tapahtumissa ja kokemuksissa - vaivat haittaavatkin yllättäen työntekoa. Vanhenemisen pelko valtaa vain hetkeksi puhujan ja pian hänen rationaalinen suhtautumistapansa alkaa hallita uudelleen. Repertuaarin ikäpuheelle ovat tunnusomaisia säikähtäneet huudahdukset – ikääntyminen on *hirveetä* tai *kauheeta* – jotka rakentavat kuvaa valmistautumattomasta ja vastaan hangoittelevasta yksilöstä. *Hyvä ihme, oonks mä nyt sen ikänen?*

T: mut **hirveelle se tuntu**, ku ykskii sano, et **kauhee**, hän ei ollu vielä syntynykkää, kun siä oot tullut tänne pankkiin, **siinä ite tajus**, että aikuinen ihminen tossa, et **voiks se olla totta**, et tosiaan siinä minä aattelin, et **ohoh**, on se kolkyt vuotta pitkä aika, se on menny niin **äkkiä**, et **hups vaan**

J: kuitenkin on kasvanu sen iän mukana, mut sitä aattelee, et minä vielä ja **sit hätkähtää, et minähän oon, mua huuellaan mummoks** ja niin pois päin, et kyllä se sillä lailla unohtuu, et mikä se on se todellinen ikä ja tulihan se työssäki näkyviin, kun siellä on pientä pranttiä ja sitä ei nähny lukea, niin **se oli ihan pakko havahtua, että mä tarviin apuvälineitä** siihen, tietysti sitten ulkonäköhän on totta kai se, et sitä rupee kattelemaan, että kun **valokuvia kattelee taikka kattelee itseään, että kyl sitä kuiteskin on muutosta tapahtunu**

R: mä en voinu kuvitella, et mulle vois tulla, niin mullon vaihdevuodet, mulle tuli tosi voimakkaana ne, **sillon mulle tuli, et hetkinen nyt, eihän nää tuu kellekään kaks tai kolmekymppiselle, täytyyhän mulla olla ikää, kun mulle tuli se mummotauti**, kun mua hiotti ja pölyytti joka puolelta... koska mulla oli **kauheen vaikeeta**, mä menin lääkäriin ja sain pillereitä ja mä mietin, et jos mä työelämässä oon, niin kyl saattaa, et mä lopun elämäni joudun niit käyttämään, se oli **tosi tuskallista** olla työssä silloin, en mä tykäny siitä olotilasta yhtään, se oli **tosi ikävää**

Repertuaarin toisena tunnuspiirteenä on oman ja toisten terveydentilan ja ulkonäön tarkkailua kuvaava puhe. Vaikka olo tuntuu terveeltä, kronologiseen ikään liitetään puheessa riski terveyden menettämisestä, jopa fyysisestä tuhoutumisesta. Puhuja ottaa oikeuden määrittellä luvalliset tavat taistella fyysistä ikääntymistä vastaan: Hyväksyttävintä on turvautumien liikuntaan ja laihduttamiseen ruokavalion avulla. Kauneuskirurgiaan turvautuminen on vain periaatteessa *jokaisen oma asia*, johon turvautumista kuvataan työyhteisössä tuomittavana – *naurettavana* ja *hulluutena*. Työnantajalle ei anneta oikeutta esittää puhujalle nuorekkuusvaatimuksia – puhuja haluaa hallita vastaanhangoitteluaan yksin.

E: et mun täytyy sanoa, et mul ei oo kremppoja, et mä en oo niitä kokenu, et mul tuota, päinvastoin, mul on liikuntaharrastukset lisääntyneet siitä, mitä ne on ollu nuorena, et en mä niin säännöllisesti oo pyöräilly, kun nyt ajan työvälit ja talvella hiihdän ja kävelen ja hoidan ihan eri tavalla itteeni, kun mitä oon nuorempana tehny, ei mua pakota eikä mua säre mistään ja ehkä se on siinä, et mä en niin ku koe sitä, joku sanoo, et ihminen hidastuu, mut kaikki mä oon kerenny tehä samalla tavalla kun ennenkii

N: kyllä sitä tietysti alkaa tässä iässä tulemaan, kun heittää vaatteet päältä ja kattoo peiliin, niin kyllähän sitä aattelee, että ehkä tuota liikuntaa vois enemmän harrastaa, et ruppeis pysymään paikat kunnossa, paino nousee hyvin helposti ja et semmosee pitäs enemmän tässä iässä satsata, kun nuorempana, sanotaanko, et vähä rupee rupsahtamaan

Vanhuus ja ikääntyminen tapahtuu toisaalla ja toisille, itse mielletään toistuvasti keskimääräistä nuorekkaammaksi. Oma ikääntyminen rakentuu puheessa yllätyksenä – *miten näin nuorella voi noin ryppynen kaula jo olla?*

O: en mä ainakaan niin vanhaks tunne itteeni, kun mä oon, et kyl mä joku tämmönen nelikymppinen voisin olla, ei mulle tulis mieleenkään, että voisin olla viiskymppinen, kun aattelee omaa äitiä huivi päässä viiskymppisenä, niin ei, sitä kun on tällanen karjalais-savolainen syntyperä, niin sitä on tällanen ilonen ja pirtee aina, et ei sitä ossaa oikein sellanen mörtti olla... tässä työssä tietysti tulee mieleen, kun näkee jonkun, joka on syntyny joskus –62 tai silleen, niin aattelee, et onpas tuollekin ikää karttunu ja sitten kun tulee joitain, jotka on vielä vanhempii kun ite, niin aattelee, et osaaks niitten kansa enää oikeen puhua, et minusta tuntuu, et minun on itteeni vanhemmille vielä vaikeempi puhua

N: se just, että vertaa itseään jonkun toisen tietoihin, kyl sekin on, että onpas ne vanhoja, että esimerkiksi mun ikäset miehethän on hyvin vanhoja, jos minä nyt suoraan sanon, joo, mut on naisetkin, emmä tiedä, ehkä se ei oo ihmisen niin kun välttämättä ulkonäössä, se on kai pukeutuminen, joku ulkoinen olemus, mä sanoin, että vanhoja, joku siinä tulee (tauko) jostakin ihmisestä sanotaan, et se on kolmeviis, niin se on jo vanhan tuntuinen, se on sellanen vaikutelma, mikä ihmisestä tulee, että hupsuhan voi olla vaikk ois viis-kuuskymppinenkin ihminen, joku voi olla kaheksankymppisenäkin hyvin nuorekas silleen ajatukseltaan, mä tarkoitan ajatuksia, mistä se puhuu ja mistä on kiinnostunut ja yleensä semmonen, että on avoin kaikille asioille

Puheessa iän kokeminen rakentuu jatkuvaksi vertailuksi. Vanhaksi määrittäminen liittyy yhtäältä rapistuneeseen ulkonäköön, toisaalta luutuneeseen elämänasenteeseen, joiden pohjalta rakentuu vaikutelma yksilön iästä. Puhuja ikään kuin haluaa pidättää itsellään oikeuden määrätä, kumpaa määrittelykategoriaa itsen tai toiseen kulloinkin haluaa soveltaa.

Koska iän kauhistuksen repertuaarin keskeisiksi teemoiksi nousivat terveyden ja työkyvyn ylläpitäminen ja kamppailu ikääntymistä vastaan, rakentui puheessa luontevasti *vastaanhangoitteijan identiteetti*.

7.4 Elämän vääjäämättömyyden tulkintarepertuaari

Se haastateltavien merkityssuhteiden systeemi, joka rakentaa ikääntymistä työelämässä jonkinlaisena korkeampien voimien temmellyskenttänä, on tutkimuksessani nimetty elämän vääjäämättömyyden tulkintarepertuaariksi. Puhe rakentaa kuvaa kohtalon käsiin jättyvästä yksilöstä, jonka elämä tapahtuu omalakisesti ikään kuin jatkoajalla. Puhe konstruoi kuvaa kolmesta ylivertaisesta ilmiöstä tai prosessista, joihin iän ja kokemuksen karttuminen työelämässä ei tuo voimia tarttua. Ikääntyvän naisen työelämän mahdottomuuksiksi rakentuvat miehen ylivalta, vanhenemisen vääjäämättömyys ja voittoa tavoittelevat kasvottomat markkinavoimat. Puhujat ilmaisevat repertuaarissa toimintansa rajallisuutta monin tavoin mm. puhujaidentiteettiä häivyttäen. Kohtalo koskettaa paitsi puhujaa, myös muita omanikäisiä naisia – ollaan samassa veneessä tuuliin luottaen.

E: sillen mä koin totaalista stressiä, ennen kun mä niin ku tajusin, et mikä tän homman nimi ja miten tästä mennään eteenpäin, ja totta kai se oli vaikeeta, kun **paljon ihmisiä joutu pois**, ja sitä **samaa tahtia jatku joka vuosi, joka vuosi, joka vuosi, joka vuosi tuli se, että olenko mä tässä joukossa**, mutta siitä stressistä mä pääsin, se on aika naurettavaa, mut **sen ratkas mulle yks uni** ja mä näin sellasen unen, ja sen jälkeen mä ajattelin näin ikkään, että mä tiesin, kun oli se ensimmäinen juttu, niin mä tiesin, kun mä olin sen unen nähny, et mä en oo siinä joukossa, **mä luotin siihen uneen täysin** ja sen jälkeen mä aattelin, että tätä hommaa ei kannata stressata...**ethän sä tiedä huomista päivää muutenkaan**, elikkä elämä on opettanu sen, että on turha huomista sillä tavalla huolehtia, **se voi muuttuu hetkessä aivan erilaiseks, eikä niitä pysty yhtään hallitsemaan**, että suunnitella voi, kaikkee ei voi hallita ja siitä **mennään niin ikkään eteenpäin, kun päästään**

Työelämässä dominoivat markkinavoimat tehokkuutta ja kilpailukykyä korostaen. Ne rakentuvat puheessa kasvottomaksi kohtaloksi, jonka tulevia toimia on vaikea ennustaa. Irtisanominen *rysähtää* tai *jos se on tullakseen, se tulee*, eikä sitä koskaan *tiedä, minä päivänä se on*. Puhuja tietää varmasti vain sen, että *meillä ei oo eläkepaikkaa tänä päivänä*, mutta tilanteeseen on jotenkin turtunut – *sen on sitte tai enää ei välitä*. Myös irtisanomisen jälkeinen uudelleen työllistyminen rakentuu johdatukseksi – se on *sattumaa, säkää* tai jopa *teoriaa*. Kaikista työ- ja elämäntaidoista huolimatta ikääntyvä on työmarkkinoilla jumalten keinussa, jossa olemista ei uskalleta kyseenalaistaa. Ikääntyvä työntekijä rakentuu puhettavassa rationalisoinnin kohteeksi, joka pyrkii tilanteen sietämiseen realismilla, koska paraskaan osaaminen ei turvaa asemia. Irtisanomisten logiikka on hävinnyt ajat sitten, koska kaikki ikäryhmässä ovat valikoituja moni- ja syväosaajia.

O: en mä usko, et osaaminen nousee mihinkään, kyl se on, et ikää katotaan, ainakin naishenkilöllä katotaan valitettavasti ikää...kyl sitä tietysti joskus miettii, kun minulle tulee ens keväänä kolkyt vuotta pankissa, et mihin mulla on menny se aika, et mitä minä nyt sitten, kun en mä usko, että täällä työelämässä tulee mitään saavutettua, et ainoo, jos sä opiskelet jotain lisää, niin sä saat sieltä jotain meriittiä, niin kun opiskelun kautta, meillähän on yleensä se, et naisilla menee kehittyminen tähän suuntaan, et meillähän on tälläkin hetkellä koko johto miehiä, mikä on valitettavaa, niin on monessa muussakin pankissa, esimerkiks tossa naapurissa, et joku kumma juttu tässä on, et naiset, vaikka haluisin päästä ylöspäin, niin me ei päästä

Puhuja tietää vuoren varmasti, että *nainen tarvii kaksinkertaiset opit* ja naisen iän myötä karttuva osaamispääoma pankkityössä harvoin realisoituu ylennykseksi tai palkankorotukseksi. Puheessa miehen yliveraisuus ilmenee lähes biologisen sukupuolen kaltaisena annettuna ominaisuutena – jos mies on tiskissä, *eihän se oo luontevaa*. Luonnollista sen sijaan on ihmetellä, että *kauanko se tuossa istuu*. Repertuaarissa naistyöpaikalla työtä tekevä mies kuvataan poislähtevänä vierailijana, joka tarjoaa naiskollegoille *vaihtelua* ja *piristystä* ollessaan hakemassa alkuvauhtia urakehitykseensä. Ikääntyvän pankkitoimihenkilön paikalleen jämättämisen syyksi rakentuu yksilön heikkous, *ei oo ollu ainesta*, ja traditio, *niitä vanhoja jäämiä*.

R: miehet on aina tuolla johtoportaan tähän asti ollu ja myö muut tehhään sit näitä töitä täällä, et miks ei ois voinu olla niin, et siihen oiskin pistetty mies tekeen, mut en mä tiää, se on tää naisten ajattelutapa, et *meijät on luotu tommoseen työhön, ihmisiä lähestymään, et miehet on enemmän semmosia kovia*, totta kai sieltä löytyy niissäki erilaisia, mut ehkä ne on tämmösiä johtajatyyppejä enemmän ja johtavassa asemassa olevia, nyt niin ku oman työn, tässä pankkityössä lähinnä, *toisissa tapauksissa on ihan eri asia, mut meijän työssä miehiä on ollu vaan tämmösissä kesähommissa* aina niin ku melkein kesäajan, *ne tuo älyttömän ihanaa tunnelmaa tähän meijän naislaumaan ja niitä pitäs enemmän vaan hyödyntää, koska tosi ihana minusta, ne on ihan kivoja, ihmiset tykkää*

Myös suhde biologisiin ikääntymismuutoksiin rakentuu tässä puhettavassa kohtaloon tyytymisenä. Kohtaloon tyytyjän kuvaa konstruoidaan sopeutumaan kehottavin elämänohjein ja ”*sanankuoin*” – *se kuuluu elämään ja täytyy elää sen mukana missä ollaan*. Vanheneminen on *luonnollista*, siksi *se pitäs hyväksyä*, mutta kuitenkin *siihen on kasvamista*. Koska biologinen vanheneminen on vääjäämätöntä, rationaalisinta olisi *hyväksyä se ilman paineita*. Puheessa hyvä terveys, nuorekas ulkonäkö ja työkyky ovat annettuja ominaisuuksia, joista on oltava koko ajan valmis luopumaan pala palalta.

T: kaikki arvojärjestys, et sitä ei pidä kaikkee itsestään selvänä, niin kun ennen piti, et nyt minä tuon ja nyt minä tuon teen, *elämä sen verran kolauttelee, niin sitten osaa arvostaa tätä päivää, oivaltaa niin kun sen ajan rajallisuuden, et ei täällä ikuisesti olla*, se on varmaan kun tulee jotain sairauksia, mä luulen et se niin kun, tai ainakin mut se sai ajattelemaan, *että ei se oo itestään selvää, että kaikki jatkuu samanlaisena...niin ku oppiminenki*, koska meille tulee niitä, nehän on siellä koneessa kaikki uudet ohjeet, niin minun vieressä istuu semmonen alle neljäkymmentä se on justinsa, niin se kun lukee siitä, mut yleensä minä tulostan ensinnäkkii paperille, että saa rauhassa kattoo, se kun vaan lukee siitä, se on itestään selvää kohta, että pim

pom, mut meikäläisen pittää niin ku kattoo ja lukkee ja sit se vasta kolahtaa, että **kyllä se muuttuu elämä iän myötä, se omaksuminen**

U: mut mä suhtaudun vaihdevuosien hoitamiseen ihan järkevästi, se on joillekin ihan hyvä homma, kenelle se antaa sitä apua ja kuka sitten pärjää ihan ilman, niin totta kai se on hirveen hieno asia...et tärkein siinä minusta on, et on sinut oman ittensä kassa, sen muuttumisensa kanssa mikä siinä on, et hyväksyy vanhenemisen, ei niillä rypyilläkään oo mitään merkitystä, rypyt on vaan elämän, elämän kuva siinä, et miten on menty eteenpäin, ihminen on Luojan luoma ja sen pitää kelvata semmosenaan

K: kyllä minä oon sitä mieltä, että ihmisen pitää hyväksyä sekin, että me vanhetaan me ollaan pieniä, sitten meillä on nuoruusikä ja aikuisikä, sitten meillä on keski-ikä ja sitten meistä tulee vanhoja, minusta ei oo, jos vanhoilla on veetty niin, että ei suu kunnolla kiinni mee, niin ei se oo minusta enää luonnollista

Puhuja antaa vanhenemisensa korkeampien voimien käsiin. On tyydyttävä kulloiseenkin asemaansa elämänkaarella nurkumatta ja lupa vastaanhangoittelevaan toimintaan annetaan vain vaihdevuosioireiden kohdalla. Ilman lääketieteen apua selviytyminen rakentuu kuitenkin tavoittelevammaksi päämääräksi. Rypyt ikääntyvissä kasvoissa ovat puhetavassa melkeinpä sankarillisia – elämäntaistelussa syntyneitä arpia.

Näissä aihepiireiltään äkkiä lukien hyvinkin kaukana olevissa vanhenemisen, markkinavoimien ja miehisen valta-aseman puheissa iän kokeminen rakentuu tilanteeseen tyytymisenä. Repertuaarissa kiteytyykin siten *kohtaloon taipujan identiteetti*.

7.5 Työteliäisyyden tulkintarepertuaari

U: meil on kesätöissä vielä nuorempia, lapsia tällä hetkellä, niin kyllä siellä aika paljon tarmoakin on ja tämmöstä sanotaanko kilpailuhenkisyyttä esimerkiksi, mutta tuota jossain mielessä he, jotkut suhtautuu hyvin voimakkaasti, mutta sitten on taas semmosia, joille se työ ei merkitse sillä tavalla, että he eivät ota sellasta vastuuta, kun mejän ikänen nainen ottaa, mä oon ollu varmaan aika tavalla semmonen pikkutarkka aina, että suoraan sanottuna minulle ei oo se minuutti tai kakskaan merkinny silleen, niin kun jollekin merkitsee, et mä lähden just ja kaikki jääköön siihen, mä oon voinu tehdä sen työn loppuun ja vielä kantanu vastuun, et se on oikein, et nuoret ottaa sen vähän kevyemmin, he eivät kanno niin paljon vastuuta siitä työstä ja siitä, että sillä jotakin saadaan

Neljäs haastattelupuheesta rajaamani kielellisten merkityssuhteiden systeemi rakentaa puhujasta ja hänen ikäpolvestaan työtä pelkäämättömän, sitoutuneen ja sitkeän kuvan. Puheessa on paljon sekä omaa työntekoa, että työtä kuvaavia myönteisiä adjektiiveja ja ilmaisuja. Elämä on ollut vahvasti *työn ympärillä pyörimistä*, pahimmillaan joku *on uhrannut elämänsä pankille*. Työ on *tärkeetä* ja sitä tehdään *perusteellisesti*. Työtä myös arvostetaan – *se ei oo itsestään selvyys* – ja

arvostusta lisää käsitys uudelleen työllistymisen vaikeudesta. Työ ei näyttäyty diskurssissa pelkkänä ponnisteluna, vaan useissa puheenvuoroissa on puhdasta työn iloa kuvaavaa puhetta, työ tuntuu *aina vaan ihanammalle*, ollaan edelleen *toiveammattissa* ja *tykätään*. Itsensä elättäminen rakentuu puhetavassa vahvasti tavoiteltavaksi ja jaksamaan auttaa pelkästään tietoisuus siitä, että *joka kuukaus kilahtaa tilille rahaa*. Puhetapa kuvaa keski-ikäisten työteliäisyyden juuria maalla, josta ahkeran lapsuuden jälkeen oli kiire kaupunkiin *hankkimaan*. Täydennyskoulutus ei näyttäyty työn tapaan elämänsisältönä, vaikka sinne *suorastaan tuppaudutaan*. Koulutus on välineellisesti *terveellinen haaste*, jolla turvataan asemia työelämässä – *että oisin kilpailukykyinen*. Koulutukseen ja työn muutokseen positiivisesti suhtautuva puhe rakentaa kuvan työnteosta ja saavutuksista nauttivasta selviytyjäsubjektista.

E: tosta viikko takaperin johtaja kysy multa, että **millon viimeks oon ollut koulutuksessa ja tarviitko mitä koulutusta lisää**, nyt oon ens viikon lomalla ja sit kun maanantaina tulen, niin **lähen just koulutukseen**, et en oo osannu ajatella sillä tavalla, **ettenkö mä sais sitä, mitä mä haluaisin**, ainakin mä oon kokenu, et mä saan tarpeeks koulutusta, toki mä oon sitte taas, jos on mitä vapaaehtosta ollu, esimerkiks ATK-ajokortti, niin kun tarjottiin, niin mä sanoin, että **ilman muuta mä lähen vaikka se on niin kun vapaa-aikaa...** se on mulle hirmu tärkeätä, **että mä opin sen koneen...** se on mulle niin kun **haaste**, musta on **hirmu hienoo**, **että mä pärjään...** et **mä en otakaan semmosii mahdollisuuksia**, **että no en mä nyt osaa**, **tehkööt nuo nuoret**, kun ne osaa, **must on ihan tosi haastavaa jo omalta kohdalta**, et mä näen ja opiskelen

Kuvaa omasta työteliäisyydestä ja pärjäämisestä rakennetaan myös siten, että puhuja ottaa itselleen vastuunkantajana oikeuden asettua sekä nuoren, että miehen yläpuolelle. Nuorista rakentuu puhetavassa puhujan ikäpolvea ahneempi ja lyhytjännitteisempi kuva. Nuoret ovat vähäisestä työkokemuksestaan huolimatta *kunnianhimosempia*, *oma-alotteisia*, *rentoja* ja *valmiimpia*, mutta samalla myös omasta halustaan *pätkätyöntekijöitä*, jotka *ottaa työn keveemmin*. Kuvaa oman sukupolven erityisestä työteliäisyydestä rakennetaan myös niissä ohjeissa, joita nuorille haluttaisiin antaa oikeaan työntekoon. Työtä tulisi jatkossakin tehdä *ahkerasti*, *tunnollisesti* ja *niin kun työnantaja toivoo*.

Ikääntyvä nainen rakentuu repertuaarissa miestä sitkeämpänä ja kestävämpänä, eivätkä puhuja juurikaan voi kuvitella omaan työtehtävään ikäistään miestä – mies ei kestäisi paikoilleen jämähtämistä ja kuivaa rutiinia. Naisen todellista etevämmyyttä rakennetaan monin tavoin: naisella on *rypäleaivot*, jotka *jaksaa keskittyä moneen asiaan*. Mies on *kapea-alainen*, *yhteen asiaan keskittyvä*, *delegoija*, jonka todellista työpanosta hierarkian ylätasolla epäillään suoraan: *varmasti pärjäisin niille, mitä*

siellä tekevät eräätkin herrat. Ovatko työteliäisyyden juuret myös nuorten ja miesten muodostamassa pärjäämisen uhkassa?

O: itte oon aktiivisesti menny menny eteenpäin, et jos ei ois itte pyrkiny eteenpäin, niin ei meillä oo tarjottu, et on aina pitäny joskus käyvä kysymässä, että voisinko minä nyt päästä sinne ja tänne osastolle, mut ei meillä niin kun suoranaisesti tarjota, ei oo ainakaan aikasemmin tarjottu, et itte pitää hoitaa itsensä eteenpäin... et senkin oon ite halunnu, et mä oon halunnu lomituksia, äitiyslomia ja kaikkee tämmöstä, et oon uskaltanu mennä eteenpäin, mut nuoret on siinä suhteessa erilaisia, että varmaan koulu kasvattaa heistä suoraan esimiehiä elikkä jotenkin heijät totutetaan siihen, että heijän pitäs saaha parempia töitä, että kun me tultiin taloon, niin mehän upotettiin korttia tuonne rumpuun ja oltiin ihan kiltisti ja sitten ajastaan mentiin kassaan, mut kyllä he on sitä mieltä, että heijän pitää saaha parempia paikkoja kun kassa

Repertuaarissa rakentuu puhujasta myös työyhteisön arvoihin ja päämääriin sitoutujan kuva. Entinen, pilkottu työnantajapankki oli kuin *oma yritys*, jossa *teki ihan hullun lailla, yritti viimeseen saakka*. Vaikka muutoksiin ollaan valmiita, niiden toteutuksessa halutaan kunnioittaa työnantajan toiveita mahdollisimman pitkälle. Pankkineidin ulkoasu on instituutio, jonka sallitaan rapautuvan vain vähitellen.

R: mä en tiää, et onko se jotain kauheen pitkäaikaisia jäänteitä, et pankki-ihmisten pitää kävellä jakkupuku päällä, hirmu meikit päällä ja hiukset aina laitettuna, mut sekin on niin ku pikkuhiljaa poistumassa tietyl lailla, kun tulee tätä uutta sukupolvee töihin, ne tulee pitkis housuis, ne tulee tällasissa... ne on ihan rennosti, ei kukaan puutu siihen, ne on silti siististi pukeutuneita, ei niil oo meikkiä, nuoret, niil on tukka ponihännällä, ne on luonnollisia... mut sitte ku katotaan just tätä, sanotaan et minun ikäluokkaa ja näitä, niin se on vaan, et sun on pitäny olla ittes laitettu, kun sä tuut pankkiin töihin, tai sitte sä meet johonki liikkumaan vapaa-aikana tuolla, niin aina pitää kattoo, et miten oot laitettu, et oo kumminkin vähän laitettu, ettet voi mennä niin, et aamulla heräät ja tosta vetäset vaan vähä harjalla hiuksia, et se on tyypillistä

Tässä työteliäisyyden repertuaarissa ikä rakentuu ahkeruuden ja työteliäisyyden ikäluokan kokemuksena, jota rajaavat suhde nuoriin ja miessukupuoleen työelämässä. Ikä merkitsee vastuunottoa ja pärjäämistä, niinpä puheessa rakentuu *selviytyjän identiteetti*.

7.6 Pakkotahtisuuden tulkintarepertuaari

Pakkotahtisuuden tulkintarepertuaari sisältää työelämän murroksen ja yrityssaneerausten puhetta, jossa työn raskautta, vaatimustason jatkuvaa kohottamista ja irtisanomisen pelkoa kuvaamalla puhuja etsii ymmärrystä kuulijastaan. Repertuaarille on tunnusomaista erilaiset *tietysti* ja *tottakai* –ilmaukset, joiden keinoin puhuja ottaa oikeuden olla edes väsynyt ja kiukkuinen ja pyrkii luonnollistamaan työyhteisönsä stressitunteukset. Pelkkä työsuhteen

epävarmuuskin on *tietyt kauheen raskasta ja rasittavaa*, mutta työnteko sinällään on pelkkää *rutistusta, oravanpyörässä hyppäämistä, ei oo voimia* ja näyttäytyy suoranaisena ihmeenä, että *sä oot yleensä pysyny kelkassa silleen. Työpäivän jälkeen ei paljon jaksa*, moni tuntee *uupumusta* ja viikonlopussa on keskeisintä se, että *onneks saa kaks päivää huilia*.

Yksikön toisen persoonan käyttö repertuaarissa konstruoi puhujan lamaanuttavaan ”elämän pakkorakoon”, jossa kuulijakaan ei pystyisi kamppailemaan itselleen suurempaa liikkumavaraa – *kaikesta oot ite vastuussa, sun pitää ite ensiks tietää tarkkaan euroasiat, sä et pääse yhtään harjottelemaan*. Omien vaikutusmahdollisuuksien pienuus nostattaa puhujassa turvattomuuden ja liian suuriin saappaisiin joutumisen tunteita. Yhtäältä *pelottaa euron tulo*, toisaalta *isojen lainojen myöntäminen*, eikä työtehtävissä epäonnistumisen varalta ole selkeää toimintastrategiaa – *mitä sitten tehään?*

U: se on **jatkuva muutos** ja se, mihin ei tietotekniikassa tänä päivänä kiinnitetä huomiota, niin siihen opettamiseen, et , et jos **muutetaan oleellisesti ohjelmaa**, niin sit **ei löydä** sitä, et **miten sit mennään eteenpäin**, kun **ei se ohjaa** menemään millään tavalla, se **pitää vaan hakemalla hakea**, siellä on monta paikkaa, mistä pitää näpäyttää, se **pitää vaan etsimällä etsiä**, **ei oo mitään kanavaa**, se on yksinkertasesa **hakemalla haettava** ja **yrítettävä lukemalla löytää** se tieto

Merkityssuhteiden systeemin yhtenä tunnuspiirteenä on labyrinttimaisesta neuvottomuudesta ja heikosta tilannehallinnasta kertovat ilmaukset. Nopeassa uuden tiedon omaksumisessa ikä koetaan rasitteeksi ja puheessa nuorten tekniikkaosaaminen rakentuu lähes myyttiseksi äidinmaidossa siirtyneeksi tiedoksi. Työtehtävät ovat jatkuvassa muutoksessa ja tietoa tulee *niin tolkuttomasti, ettei sitä voi enää hallita*. Vaikka tavoitteet ovat *periatteessa henkilökohtasia* ja kilpailu on *kilpailua itsensä kanssa*, puhujat tiedostavat sisäistetyn herruuden vaarallisen mekanismin – todellisuudessa *kaikki mitä katotaan, niin tuloksia*.

Työnantajan kontrollista kertova puhe liittyy paitsi työn tehokkuuteen ja kehityskeskusteluihin, myös työterveyshuoltoon ja soveltuvuustesteihin. *Määräaikaistarkastukset ja määräaikaishuollot* tuottavat kuvaa työntekijästä hyvin rasvattuna tuotantokoneen osana. Yksilö näyttäytyy toimenpiteiden kohteena ja tapahtumat jäävät kohteelle toisinaan selkiytymättömiksi – *mulle ei oikeestaan niin kun selitettykään*. Repertuaarissa puhuja rakentaa itseään ja muita pankkitoimihenkilöitä työnantajan armoilla olevan uhrin positioon. Työttömiksi

jääneet entiset työtoveritkin käyvät kurssia kurssin perään. Pelko irtisanotuksi joutumisesta tekee nöyräksi ja vain heikosti epäilläään, että objektin status olisi tulosta omasta hampaattomasta toiminnasta. Puheen keskeinen funktio on oman uupumuksen ja eläkehakuisuuden ymmärrettäväksi tekeminen.

U: siis totta on, **ettei** tänä päivänä työelämässä pysty ainakaan tällä seudulla mitään vaatimuksia esittämään, täällä ei oo hirveen paljon etenemisen mahdollisuuksia, jos rupeat hirveen vaateliaaks, niin joka vuosi käydään uudet ytteeneuvottelut ja joka kerta sanotaan, et väkee on liikaa, sit ei tiää, se on, **joka rupee liikaa vaatimaan, niin se on sit se lähtölistalla yks**

N: ammattiyhdistyksellä ei oo mitään sanomista enää, vaikkei ois mitään liitojakaan, työnantaja määrää kaikki, mitä tehdään, et ei oo uskallusta tai ei oo keinoja enää ammattiyhdistyksen kautta saada mittää aikaseks, se on hyvin veetty niin ku matto jalan alta ihmisiltä pois... **ennen**, jos oli joku epäkohta, niin siihen pystyttiin vaikuttamaan, nykyisin ei, työnantaja sanelee, mitä tehään ja kato, sitten on semmonen pelko, että jos mä nyt valitan, niin mä oon sit se seuraava, joka laitetaan pois, ihmisillä on tämmöstä pelkoo meijänki ikäluokalla, että pitää olla mielin kielin, että saa pitää sen työpaikkansa... jotkuthan on eronneet liitosta ja muista sen takia, että ois ainakin mukavampi työnantajaa kohtaan

J: työn kuva on muuttunu, työasiat on muuttunu eli ollaan tässä sijotusmaailmassa menty aina vaan laajemmalle ja syvemmälle ja pyritään antamaan sitä parempaa asiakaspalvelua, nyt kun tuli nää vakuutuksetkin, että en tiää, ite en oo ymmärtäny, mutta ihmeemmin ei oo palkkaa lisää tarjottu, ehkä on omakin syy, että siinä vaiheessa, kun se tuli, niin siinä vaiheessa oli kaikki nää irtisanomiset, että ketä tarvitaan ja minkä verran ja kaikki nämä oli taustalla, niin sitä ei rohjennu mennä kysymään, että näköskös se tilipussissa

Rahapuhe on repertuaarissa keskeistä ja eläkeaika latautuu ylipositiiviseksi tulevaisuudenkuvaksi. Pakkotahtisuuteen alistutaan, koska taloudellinen toimeentulo on jotenkin turvattava. Näin raha ja raataminen kietoutuvat tulkintarepertuaarissa lujasti yhteen. Työn ulkopuolella on vapaus ja työn ikeeseen alistumista perustellaan sillä, että *rahaa ei tuu mistään muusta, kun et sä teet sitä työtä*, eikä kukaan toisaalta töissä ois, jos ei rahan takia tarttis. Niinpä työsuhteesta lähdetään *heti kun on mahollisuus* ja eläkkeelle jääminen on *upeeta, mahollisuus, joka jotenkin vaan näkyy ruusunpunasena*. Näyttöpäätteen tuijottaminen päivästä toiseen on *hirveetä* ja panee pohtimaan, *miten tätä vielä jaksaa kakstoista vuotta*. Eläkkeelle lähtevät ovat parhaimmillaan *kun lottovoiton saaneita*. Ikä koetaan nyt työssä kasvavana mahdollisuutena eläkkeeseen.

Puhuja ottaa itselleen oikeuden haluta kiihkeästi, itsekkäästi eläkkeelle, koska työelämä on pettänyt hänen odotuksensa monin tavoin: Ikääntyvän naisen on työyhteisössä turha haaveilla ylennyksestä, sillä hänellä on pääsy vain *työmyyrän osaan*. Onneksi kiihkeimpien saneerausaikojen ikäsyRJintäkäytännöt ovat pankkisektorilla hiukan hellittäneet, eikä ikääntyvällä *ole enää niin hirveesti*

semmonen ajojahti perässä, vaikka nyt selkeästi haetaan koulutettuja ja nuoria. Pitkän työuran aikana hankittua osaamista ei kukaan muista ja ikääntymisen myötä ulkonäkö työmarkkinavalttina on menettämässä voimaansa. Nuorten tradenomiharjoittelijoiden tulo työyhteisöön ja koko ammattikorkeakoulujärjestelmä näyttäytyy lisääntyvän pakkotahtisen täydennyskoulutuksen keskeisenä syynä. Ikääntyvän yksilön heikkouksiksi rakentuvat puheessa puutteellinen kielitaito ja vasta aikuisiällä kurssien kautta hankittu liian pankkispesifi tietotekniikkaosaaminen. Koulutuspuutteita paikataan pakon edessä usein omalla ajalla omin varoin. Ikäpolvien välistä tiedollista kuilua korostaa johdon nuoria koulutettuja suosiva rekrytointilinjaus – taidollisesta kuilusta tai hiljaisesta tiedosta ei kukaan uskalla puhua mitään. *Lama kulkee ihmisessä mukana.*

R: viis – seitsemän vuotta sitten on alkanu pikku hiljaa mennä siihen, että meilläkin on vaan tuotu esille sitä **kouluttautumista, kouluttautumista, kouluttautumista**, mul on semmonen tunne, et ei ennen ollu tämmösiä, kun ei ennen ollu niit ammattikorkeakouluja, **mut nyt** kun ne **syttää koko ajan harjoittelijoita tänne**, niin silloin tulee työpaikoillakin ja firmoissa, et hetkinen, nythän me alotetaan tää kouluttautuminen, et kyl tää on tällasta kytköshommaa tietyllä lailla täällä ja **johtoporras vaatii, että meillä on nyt niin nuoria ja kauniita ihmisiä vaan töissä, mehän ei kohta olla mittää enää...**joka paikassa puhutaan vaan siitä, että **kouluun, kouluun, kouluun ja kouluttautumista, kouluttautumista ja nuoria etitään, ei iäkkäämpiä, ei, kyl se on tää nuoruus, mikä kumminkin on tänä päivänä**

Näissä oravanpyörän ja kontrollin kokemuksissa rakentuu *tuottavuuden uhrin identiteetti*, jossa kiteytettynä tunnuspiirteenä on työntekijän objektin status. Onko tuottavuusodotusten ja kontrollin taustalla hyväkuntoisen ja itseään jatkuvasti kehittävän nuoren työntekijän ideaali? Puheessa oikeus määritellä ideaali on työnantajan hallussa ja haastateltavat konstruoivat itsensä odotusten kohteiksi.

7.7 Itsemääräämisen tulkintarepertuaari

Kuudennen ja viimeisen tulkintarepertuaarin olen nimennyt *itsemääräämisen tulkintarepertuaariksi* (repertuaarit koottu taulukkoon 1) sen haastattelupuheen merkityssuhteiden kokonaisuuden, jossa ikääntyminen yhdistyy vahvistuvaan haluun toteuttaa omia sisäisiä pyrkimyksiä elämässä. Puhujat ottavat oikeuden määritellä työelämälle uhrattavien voimavarojen määrän ja laadun. Tulkintani mukaan itsemääräämisen oikeutus nousee oman ajallisen elämän rajallisuudesta – mahdollisimman paljon on ennätettävä kokea edes kerran. Oma hyvinvointi nousee

työmeriittejä tärkeämmäksi. Puheen funktiona on oman toiminta-alueen rajaaminen ja suojaaminen.

G: sen oman ajan käytön suunnittelu on noussu suurempaan arvoon, ajattelen, että **mulla on oltava muutakin kun työ ja äkkiä kotiin ja tehdä kotityöt ja se on siinä vaan, että nyt pitäis saada kaikkee mahdollista irti tästä elämästä, että se työ, vaikka se on tärkeä, pitäis olla jotain muuta siinä ulkopuolella**

I: kyllä se **vapaa-aika tulee tärkeemmäksi**, että kyllä **sen haluaa erottaa** ihan tarkkaan, sitä aina ajatteli, silloin kun lapset oli pieniä ja ne rajotti tietysti sitä illalla työskentelyä, kun tilaisuuksiakin järjestettiin, niin ei sen takia halunnu, mut **nyt ei sitten halua** muuten tavallaan sitä **omaa vapaa-aikaansa** kovinkaan paljon **uhrata**

K: se on **se mun fyysinen hyvinvointi, että se on tärkeätä**, minusta tuntuu, että **se on paljon parempi, että minä käyn tuolla lenkillä** ja otan sieltä kautta sitä voimaa, **kun että istun** ja nyherrän vielä kaks kolme tuntia tuolla **koulutuksessa** sen työpäivän päälle tuolla päätteen ääressä ja sitä **minä en hyväksy**, että minusta se kouluttautuminen pitää tapahtua työajalla, **minä en hyväksy**, että se vähänen vapaa-aika, mikä meille jää, niin vielä sekin nipistetään mejän kouluttautumiseen

Repertuaarille on tunnusomaista omaa sisäistä rajankäyntiä ja pohdintaa kuvaavat ilmaisut – puhujan sisällä itsensä toteuttamisen tarve ottaa niskalenkkiä velvollisuudentunnosta ja kuuliaisuudesta. Puhuja ei ole pelkästään *miettiny*, vaan jopa *nähny moneen kertaan*, että oleellista onkin *nauttia tästä hetkestä ja olla vaan*. Enää ei työelämässä haluta mitään suuria haasteita, *isoa revohkaa*, vaikka mahdollisuuksia tarjoutuisikin, sillä voimavaroja ei enää haluta uhrata uuden työn sisäistämiseen. Omaan työhön ollaan vahvasti *juurtuneita*, on tunne *niin kun kotiin menis* ja muutosvalmiutta löytyy vain, jos *pitäs olla pakko*, muuten ei *viiti lähtee*. *Hirveesti pitäis kehata*. Työ ja vapaa-aika halutaan pitää täydellisesti erossa, eikä omista eduista enää haluta tinkiä.

Kun mahdollisuus eläkeputkeen on iän myötä saavutettu, ollaan *varman päällä*, voidaan *ittekin tehdä ratkasuja*, sillä puhuja ei enää mitenkään *putoo peruspäivärahalle*. Keskeisenä oikeutuksena omien etujen suojelemiseen on työnantajan kyvyttömyys kohtuullisuuteen – työnantaja ei ikään kuin ymmärrä omaa parastaan, eikä turvaa työntekijän hyvinvointia, vaan hyvinvoinnin turvaaminen rakennetaan puheessa viisaan työntekijän velvollisuudeksi.

E: kyllä **mä lähtisin osa-aikaeläkkeelle, mä kokisin niin**, et en mä lähtis enää työmarkkinoille, siis vaikka työ ois sinänsä sellanen, mistä mä niin ku pidän tulla työhön, mut toisaalta **koen niin**, et **mulla ois aika paljon muutakin**, sillä tavalla **vapaa-ajan merkitys on lisääntyny**, **mä tekisin jotain silloin kun huvittas ja ... et silleen ajattelisin**, et en varmaan enää **menis töihin**, en missään tilanteessa

U: kyllä mä oon tullu siihen tulokseen, että jokaisen pitää jättää aikaa siihen vapaa-aikaan ja perheelle, vaikka työnantajat kovin pitkälle on tänä päivänä sitä mieltä, että pitäis vihkittyä työlle melkein yötä päivää, niin se voima kuitenkin siihen työhön saahaan kotoonta ja perheestä ja siitä vapaa-ajasta, et ei lähetä mukaan siihen, koska nyt vaatimukset aina vaan on suurempia ja suurempia, että kyllä täytyy löytää semmonen raja siinä, että siellä on semmonen raja, että siellä alkaa sitten todella vapaa-aika, eikä silloin tarvis tuoda töistä edes millään tavoin mukanaan kotiin, että pääsis ihan irti niistä

- Kyky reviirin suojeluun rakentuu puheessa elämäkokemuksen myötä hankituksi ominaisuudeksi. Nuorison toivotaan tekevän työtä ahkerasti ja itsensä elättäen, mutta kuitenkin *sillä lailla terveesti* – oleellista on, että *pitää olla muutakin kun se työ. Kyllä välillä pitää niin ku totaalisesti unohtaa!* Valitettavaa on, että *monta kertaa tuon ikäset hairahtuu* ja sitten *tehhään liikaa* - työnteko menee yli ja rahan perässä juoksemiseksi. Kohtuuteen kasvu on pitkä prosessi. Puhe konstruoi työn ja vapaa-ajan välistä kuilua monin tavoin: viikot ollaan *työn orjana*, mutta viikonloppu ja vapaa-aika on *ihanaa, ollaan kun lomalla*, eikä *tarvi mitään mieltä* – *eletään ihan omilla ehdoilla.*

Ideaali vapaa-ajanvietto rakentuu puheessa ei-materiaaliseksi itsetoteutukseksi, halutaan *sellasta henkistä vapautta*. Edustavatko työelämän toimintakäytännöt siis henkistä kahletta, koska halutaan olla *tyhjä siitä työelämästä?* Vapaa-aikaa ei haluta *ohjelmoida* ja *sitoutuminen harrastuksiin rasittaa*. Halutaan *tehdä mitä huvittaa, lueskella ja semmosta*. Tärkeintä ei ole tekemisen sisältö, vaan ennemminkin tunne siitä, ettei toimintaan kohdistu mitään ulkopuolista kontrollia – *panen vaikka jalat pöydälle.*

Repertuaarissa rakennetaan kohtuullista rajaa oman ja työnantajan toimintavallan välille. Puhuja haluaa yhä vahvemmin kontrolloida omaa ajankäyttöään ja toimintaansa. Ikä koetaan työssä yhtäältä viisautena suojella omia jaksamisresursseja, toisaalta biologisen kellon tikittäminen oikeuttaa itsekkäisiinkin ratkaisuihin – ”nähdä Napoli ja kuolla” –ajattelutapa alkaa vahvistua. Puhuja on nyt omia sisäisiä pyrkimyksiään toteuttava ja suojaava aktiivinen toimijasubjekti. Niinpä repertuaarissa rakentuu *reviirin suojelijan identiteetti.*

TAULUKKO 1. Pankkitoimihenkilöiden iän kokemista työssä kuvaavan puheen tulkintarepertuaarit, funktiot ja identiteetit

Tulkinta-repertuaari	Funktio	Tunnistuspiirteitä	Identiteetti
Ilon ja kasvun tulkintarepertuaari	Kuvata ikääntymistä sisäisenä eheytymisenä ja lujittumisena. Tehdä iästä ja käytännön kokemuksesta voimavara. Korostaa käytännön osaamista.	Psyykkistä tasapainoa kuvaava sanasto. Yhteisöllisyyttä korostavat ilmaisut. Arvojen muutoksesta kertovat ennen/nyt -ilmaisut. Ikääntymismuutoksia myönteisesti kuvaava sanasto.	Ehetyvän yksilön identiteetti
Iän kauhistuksen tulkintarepertuaari	Tehdä nuorekkuuteen pyrkiminen ymmärrettäväksi ja hyväksyttäväksi. Oikeuttaa kamppailu ikääntymistä vastaan.	Vanhenemisen kauhistelusanasto. Huudahdukset ja retoriset kysymykset. Terveystilan tarkkailua kuvaavat ilmaisut. Ulkonäön vertailupuhe.	Vastaan hangoittelijan identiteetti
Elämän vääjäämättömyyden tulkintarepertuaari	Tehdä vanhenemiseen alistuminen ymmärrettäväksi. Tehdä ikääntyvän naisen sopeutuminen miehen ja markkinavoimien ylivaltaan hyväksyttäväksi.	Vanhenemiseen liittyvät elämänohjeet ja sananlaskut. Maskuliinista synnynnäistä johtajuutta kuvaava sanasto. Markkinavoimia kohtalona kuvaavat ilmaisut. Uskonnollinen sanasto.	Kohtaloon taipujan identiteetti
Työteliäisyyden tulkintarepertuaari	Rakentaa omasta ikäryhmästä ja sukupuolesta työteliäs kuva suhteessa miehiin ja nuoriin. Tehdä oma selvitymisstrategia ymmärrettäväksi ja hyväksyttäväksi.	Sukupuolvisanasto. Yrittämistä ja sitoutumista kuvaava sanasto. Osaamisen ja pärjäämisen ilmaisut. Miesten ja nuorten heikkoutta kuvaavat ilmaisut.	Selviytyjän identiteetti
Pakkotahtisuuden tulkintarepertuaari	Oikeuttaa eläkehakuisuus. Saada lupa olla työstä väsynyt. Rakentaa itsestä kuva tuottavuuden ja ikäsyryjinnän uhrina. Selittää omien toimintamahdollisuuksien rajallisuutta elämäkokemuksesta huolimatta.	Työn muuttumista ja pakkoa kuvaavat ilmaisut. "Labyrintti" -ilmaisut, <i>hakemalla hakea, etsimällä etsiä</i> . Irtisanomissanasto. Kontrolli-ilmaisut. Rahasanasto <i>tilipussi, lottovoitto, rahan takia</i> .	Tuottavuuden uhrin identiteetti
Itsemääräämisen tulkintarepertuaari	Otaa oikeus määritellä työelämälle luovutettavat voimavarat. Tehdä itsetoteutus ymmärrettäväksi tässä elämänvaiheessa. Tehdä oma muutostarinta ymmärrettäväksi.	Vapaudesta nauttimisen ilmaisut. Punnitsemisen ja vertailun ilmaisut. Laiskottamistermit, <i>isoa revohkaa, hirveesti pitäs kehata</i> .	Reviirin suojeelijan identiteetti

8 HAASTATTELUISSA RAKENTUNEET KESKI-ikäISEN NAISEN IKÄÄNTYMISEN NORMIT

Ikääntymisen hallinta rakentui aineistossa vahvasti yksilön omaksi kokemukseksi – ketjuksi omaksi koettuja valintoja. Työtoverin päätös turvautua kauneuskirurgiaan on *hänen valintansa*, tärkeintä on, että *jokainen tekis niin kun itsestä hyvältä tuntuu*. Vanhenemispuhe on vahvasti puhetta *omasta puolesta* ja *se on tietysti sitte oma asia, et jos itselleen asettaa jotakin ulkonäkövaatimuksia*. Vaikka oma ulkonäkö mielletäänkin palveluammattissa työnantajan käyntikortiksi, halu hoitaa ulkonäköä pitää löytyä itsestä, *ei niitä voi ainakaan kukaan sivullinen sanoo*. Tätä taustaa vasten fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista vanhenemista koskeva normisto rakentuu yksilöiden hyvää vanhenemistapaa koskevien omien käsitysten yhdistävistä piirteistä.

Fyysisen vanhenemisen normiksi rakentuu säännöllistä hyötyliikuntaa harrastava hyväkuntoinen, painonhallintaan pyrkivä, terveellisiä elämäntapoja noudattava nainen. Oleellista on omaehtoinen terveyden vaaliminen ja lääketieteen apuun turvautuminen koetaan tappiona, kenties merkkinä heikosta itsekontrollista. Pyrkimyksenä on *pirteys*, fyysinen hyvä olo ja jaksaminen, sekä vääjäämättömiksi koettujen vanhenemismuutosten jarruttaminen, kuten *hidastumisen ehkäisy*. Liikuntaharrastuksien tulisi lisääntyä iän myötä. Myös työpaikkaliikuntaa ja muuta TYKY-toimintaa tulisi hyödyntää, vaikka se koetaankin liian ulkoa ohjattuna, eikä edusta täysin omaehtoisen terveyden ylläpitämisen ideaalia.

Vaihdevuosisoireiden hoitamisen normiksi rakentuu turvautuminen lääketieteen apuun vahvasti omaan harkintaan ja kokemukseen nojautuen. Yhtäältä jalointa olisi selviytyä pelkän liikunnan ja ruokavalion avulla itseään hoitaen, toisaalta on tyhmyyttä hikoilla työssä hormonipuuskien kourissa. Suhtautuminen hormonihoitoon tulisi olla vahvasti rationaalinen, haetaan lääkkeitä ja *hoidetaan homma veks*, ja sen jälkeen ollaan *elämänsä kunnossa* ilman syyllisyyttä. Hormonihoidot eivät rakennu hyväksyttäväksi sen vuoksi, että niiden avulla pysyttäisiin nuorekkaampina, vaan pyrkimys on laajempaan *hyvään oloon*. Suhtautumista vaihdevuosiin ohjaa

keskeisesti se, missä määrin oireet haittaavat sosiaalisissa tilanteissa työelämässä – vaihdevuosien ei tulisi näkyä työssä.

Kauneusleikkauksia koskevat normit konstruoidaan ristiriitaisiksi ja pohdinkin, onko kyseessä voimakkaasti murroksessa oleva uusi tapa hallita vanhenemisprosessia. Vaikka *kasvojen kiristys* koetaan jyrkimmin yksilön omassa päätätävällässä olevaksi vanhenemisen hallintakeinoksi, siihen liittyy ääneen lausumattomien pelisääntöjen rikkomista, jopa petturuutta naisyhteisössä. Työtoverin hoitoihin suhtaudutaan ainakin *naureskellen*, ellei sitä pidetä jopa *hulluutena*. Vaikka periaatteessa *jokainen tekee niin kun haluaa*, kysytään, *miks ihminen ei voi olla se mitä se on?* Turvautuminen kauneusleikkaukseen halutaan tulkita merkiksi heikosta itsetunnosta ja kypsymättömyydestä. Pyrkimyksenä on *ihmisen oma luonnollisuus* ja se, *mikskä sut on luotu*. Hyväksytyt kirurgiset toimenpiteet rajataan koskemaan tapauksia, joissa yksilöllä on sairauksia tai on oltu onnettomuudessa. Todella ryppyiset kasvot ovat *tosi kauniit* vanhoilla ihmisillä, joihin keski-ikäinen nainen ei kuitenkaan saa vielä kuulua. Keski-ikäisen pankkitoimihenkilön fyysisen olemuksen tulee viestiä *simpsakkuutta*, mutta normaaliksi suhtautumiseksi ulkonäön asteittaiseen muutokseen rakentuu *laihduuttaminen, jumppa* tai vaikkapa *hieronta*. Myös kosmetiikkaan ja kosmetologin palveluihin tulee suhtautua kohtuudella – liiallisuus on merkki luonteen heikkoudesta ja fyysisen vanhenemisen pelosta.

Psyykkisen vanhenemisen normiksi rakentuu ikääntymisen tuomien vahvuuksien korostaminen. Kyky henkilökohtaiseen vastuunottoon on tärkein iän myötä karttuva voimavara. Keski-ikäisellä naisella tulee olla itsetuntemusta ja luottamusta omiin kykyihin. Vaikka uuden oppiminen ei tapahdu yhtä nopeasti kuin nuorena, ikääntyvän tulee pyrkiä analyyttiseen syväoppimiseen ja lopulta parempaan oppimistulokseen kuin nuorempien ikäryhmien. Yksilön pitäisi säilyttää joustavuutensa uusissa tilanteissa – oleellista on, että *haluu oppia uutta ja kokee asiat haasteina*. Työtaitojen hallinta tulisi olla laaja-alaista ja tulisi pystyä itse säätelemään työn kuormittavuutta: *joka paikassa on tätä loppuunpalamista, mut kenestä se lähtee kun susta itsestä*.

Yksilön psyykkisen vanhenemisen normiksi rakentuu puheessa myös voimistuva pyrkimys yhteisöllisyyteen, konfliktien välttämiseen ja suvaitsevaisuuteen. Työilmapiirin kehittäminen tulee olla tärkeää ja vastuu työyhteisön hyvinvoinnista lähtee taas kerran *susta ittestäs*. Perhekeskeisyyden arvostaminen latautuu puheessa vahvasti positiivisesti. Lapset ja puoliso tulee nähdä

voimanlähteenä, eikä jaksamista kuormittavana tekijänä – *mä oon perheen voimalla jaksanu pitää itteni virkeenä ja pirteenä*. Nähdään luonnollisena, että ikääntyminen selkiyttää elämänarvoja ja auttaa keskittymään elämässä oleelliseen. Keski-ikäiseltä naiselta odotetaan hyvää ristiriitojen sietokykyä ja vahvaa elämänhallintaa – tasapainottomuus koetaan tappiona. Haastatteluissa *virkeys ja nuorekas ajatusmaailma* ovat ominaisuuksina arvostetumpia kuin nuorekas ulkonäkö. Todellisen vanhenemisen kielteiset merkit liittyvät nimenomaan psyykkisen kapasiteetin muutoksiin vanhetessa.

Sosiaalisen vanhenemisen normiksi rakentuu puheessa vanhojen sosiaalisten ikänormikäsitysten huomiotta jättäminen. Oleellista on pyrkiä arvokkaasti kohoamaan vanhojen ikäsyrijintäkäytäntöjen yläpuolelle – *mummottelu ei loukkaa mua pätkäkään*. Sosiaalista vuorovaikutusta työyhteisössä yli ikäpolvien on edistettävä sinnikkäästi ennakkoluuloista piittaamatta ja kaikkeen yhteiseen vapaa-ajantoihimintaan tulisi osallistua aktiivisesti – *vaikka mä oonkin vanhin siellä joukossa, niin mä vaan lähdän mukaan*. Koska sosiaalista vanhenemista ei voi pysäyttää, on oltava kyllin vahva, jotta voi jättää ennakkoluulot huomiotta – tuomittavinta on loukkaantua vanhaksi leimaamisesta. Kunnioitettavaa on suvaitseva, huumorin sävyttämä suhtautuminen ja oman itsensä arvostaminen ulkoisista paineista huolimatta. *Mummot on hyviä ihmisiä, mummoja tarvii kaikki ja oisinko mä semmonen äitihahmo sitten?* Sosiaalisen vanhenemisen stereotyyppiat on pystyttävä kääntämään voitoksi ilman katkeruutta.

Tulkintani mukaan keskeinen sosiaalisen vanhenemisen normi on kasvaminen jonkinasteiseen sokeuteen ikäsyrijintäkäytäntöjen suhteen. Ikäsyrijinnästä puhuminen rakentuu pankkitoimihenkilöiden haastattelupuheessa repiväksi ja konfliktihakaiseksi toiminnaksi, josta saa pikkumaisen ja hankalan ihmisen maineen. Yhtäältä kuvataan sitä, miten nuoruus on työelämässä valttia ja toisaalta liki samaan hengenvetoon todetaan, ettei työyhteisössä esiinny ikäsyrijintää – *kaikki me ollaan samalla viivalla*. On toisarvoista, että samalla viivalla ollaan erityisesti kiivaan työtahdin ja ammatillisen pakkokouluttautumisen kohdatessa: ikäsyrijintää ei ole, koska kiirastuli on kaikille yhteinen. Voidaanko tulosta tulkita niinkin, että puhujat tiedostavat, että ikäsyrijinnästä valittava keski-ikäinen nainen elää todeksi yhtä suurinta naisten ikäsyrijinnän stereotyyppiä: hänestä on tullut paitsi vanha, myös katkera ja kateellinen nuoremmille kanssasisarilleen?

9 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimukseni tarkoituksena oli kuvata, millaisia ikään liittyviä kokemuksia suuriin ikäluokkiin kuuluvilla pankkitoimihenkilöillä on työelämästä ja millaisia naisen ikääntymiseen liittyviä normeja he rakentavat iästä puhuessaan. Lähestyin tutkimusongelmia työkalunani Potterin ja Wetherellin (1987) väljään teoreettiseen viitekehykseen nojaava diskurssianalyysi, jota soveltaen etsin, millaisia kielellisiä tulkintarepertuaareja esiintyi haastateltavien iän ja työelämän suhteen kuvauksissa ja millaisia identiteettejä he rakensivat näiden repertuaarien avulla. Oleellista oli, mitä tietoa identiteetissä kiteytyi naisen, työn ja iän suhteesta. Naisen ikääntymisen normit rakentuivat eri tulkintarepertuaareja läpäisevistä luonnollista vanhenemista kuvaavista ilmauksista. Oleellista analyysissäni oli löytää ne tunnuspiirteet, jotka jokaisen henkilökohtaisiksi kuvaamia vanhenemiskäsityksiä yhdistivät.

9.1 Analysointiprosessin arviointia

Tutkimuksen aineisto koostui kymmenen, vuosina 1945-1953 syntyneen pankkitoimihenkilön litteroiduista teemahaastatteluista. Koska olin tehnyt haastattelut itse, oli aineistoon sisälle pääseminen melko helppoa. Diskurssianalyysi metodisena välineenä osoittautui ennakko-odotusteni mukaisesti yhtä aikaa joustavaksi ja haastavaksi.

Koska diskurssianalyyttiseen tutkimusotteeseen ei ollut olemassa mitään keittokirjamaisia ohjeita, se miten tulkintojani perustelin, oli todennettavissa vain yhä uusien ja uusien lukukertojen kautta. Aineiston ”puhkilukemisella” etsin jonkinlaista kyllästymispistettä, jonka jälkeen olin valmis raportoimaan havaintoni. Tulkintojen kehittäminen oli siis runsaasti aikaa vievä prosessi ja tärkeimmäksi metodiseksi välineeksi nousi kyky ylläpitää vireyttä – tunnistaa tasaiseen tahtiin aineistosta ihmettelyn aiheita. Jälkikäteen en voinut olla pohtimatta, oliko aineisto kenties liian laaja – pystyinkö säilyttämään metodisen seulani riittävän tiheänä?

Vaikka tutkimuksessani haluan korostaa aineistolähtöisyyden merkitystä, diskurssianalyysin teoriasta kirjoitetut kirjat ja metodilla aiemmin tehdyt empiiriset tutkimukset olivat tärkeitä analyttisen ajattelun innoittajia ja oppaita kaltaiselleni aloittelevalle tutkijalle. Analyttiset oivallukseni eivät siis syntyneet aivan tyhjiössä,

mutta vaikutelmaksi jäi, että diskurssianalyysin tekeminen ilman sosiaalista vuorovaikutusta tuottaa tarpeettoman monia epäilyksen hetkiä. Omien tulkintojen peilaaminen toisen tutkijan näkemyksiin olisi varmasti ollut rikastuttava kokemus – nyt seisoin yksin maailman ja tutkimusraportin välissä.

9.2 Tutkimustulosten pohdintaa

Aineiston pohjalta rakentuneiden tulkintarepertuaarien runsaus ja keskinäinen ristiriitaisuus tuki gerontologisessa ja sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa vallalla olevaa näkemystä iän moniulotteisuudesta ja monikerroksisuudesta (esim. Arber 1996, Hellsten 1998, Kangas 1998, Vakimo 2001). Haastateltavat kykenivät löytämään ikääntymisestään sekä myönteisiä että kielteisiä puolia ja vanhenemisen dissonanssi (Kangas 1998) virittyi selvänä eri identiteettien välille, vaikka puhujat keskittyivät pääsääntöisesti tarkastelemaan iän kokemista palkkatyön kontekstissa ja heidän työyhteisöjensä keski-ikä nousi melko korkeaksi. Haastateltavat sijoittuivat jotakuinkin ikäjakauman keskivaiheille, jolloin ikääntymisen kaikkein kielteisimpien puolten voidaan otaksua olevan vielä kokematta tai niihin on kenties tutustuttu vain ulos saneerattujen työtovereiden kertomana. Toistaiseksi työllistettyinä haastateltavat saattoivat nyt suhteellisen rauhassa rakentaa minuuttaan (Vuorinen 1998) ja kerätä voimavarojaan, sillä vaikka esimiehet eivät aina osaamista arvostaneetkaan, säännöllinen toimeentulo, työryhmän tuki ja ammattitaitoisien palvelun palkkioksi saatu myönteinen asiakaspalaute jaksoivat motivoida. Luottamus omaan osaamiseen hyvään fyysiseen kuntoon ja vireyteen yhdistyneenä olisi tehnyt haastateltavista sangen kilpailukykyisiä työyhteisöissään – työyhteisöissä oli merkkejä sosiaalisen vanhenemisen viivästyemisestäkin. Kuitenkin keski-ikäiset pankkitoimihenkilöt kokivat perheen hyvinvoinnin ja työssä jaksamisen tärkeämmiksi, eikä tyydytystä enää haettu korostetusti uusista haasteista. Kilpailuhalun lievittyminen tuki Eriksonin elämänteorian näkemystä keski-ikäisen kehityksestä (Vuorinen 1998, 259).

9.2.1 Tulkintarepertuaarien tarkastelua

Ilon ja kasvun tulkintarepertuaarissa kiteytyneessä eheytyvän yksilön identiteetissä – sisäisen lujittumisen ja itsetuntemuksen kasvun kuvauksissa – oli nähtävissä Jungin

teoriaan liittyvää keski-ikäisen itsetiedostamisprosessointia ja pyrkimystä kohti individuaatiota, yksilöitymistä (Dunderfelt 1997). Haastateltavat kuvasivat iän tuomaa itseluottamusta, rentoutumista ja varmuutta työssä, jolloin voidaan otaksua, että haastateltavat kokivat itsensä uudella tavalla omaksi itsekseen. Vahvistuva tunne työn hallinnasta saattaa kertoa myös kehittyvästä yhteydestä piilotajunnan maskuliinisiin piirteisiin, jungilaiseen *animukseen*.

Työn keskeinen asema elämässä oli väistymässä ja haastateltavat kuvasivat arvojen muutosta, jossa perheen hyvinvointi ja oma terveys olivat tulossa työlle omistautumista tärkeämmäksi. Tämän voidaan tulkita kertovan käynnissä olevasta muutoksesta haastateltavien elämänrakenteessa ja tukevan siten Levinsonin (Levinson 1978, Dunderfeltin 1997 mukaan) käsitystä viidenkymmenen ikävuoden tietämille sattuvasta siirtymästä. Haastateltavien kyky nauttia nykyhetkestä ja työuransa saavutuksista oli yhtäläinen Junkkarin (1997) esittämän kehityslinjan kanssa: naisen keski-ikään liittyy kyky hyvään elämään toteutumattomista toiveista huolimatta. Edelleen Junkkaria mukaillen keski-ikässä vahvistuva kyky vastuunottoon merkitsee, että yksilö lakkaa heijastamasta omia ongelmiaan toisiin. Tämä näkyi omissa tuloksissani siten, että haastateltavat kuvasivat hyvän työilmapiirin lähtevän ennen kaikkea omasta toiminnasta. Tätä ymmärrystä kuvattiin iän myötä saavutetuksi. Yhteisöllisyyden korostaminen sekä työssä että perheen parissa voidaan tulkita Eriksonin (Erikson 1982, Vuorisen 1998 mukaan) ajattelun mukaisesti generatiivisuuden ilmentymäksi haastateltavien toiminnassa.

Eheytyvän yksilön identiteetti viesti myös iän myötä kasvaneesta suhteellisuudentajusta ja näkökulman avartumisesta. Työssä siedettiin uudella tavalla työtovereiden ja asiakkaiden erilaisuutta ja reagointi uudistuksiin oli maltillisen analyttistä. Baltesin ja Smithin mukaan iän mukana kasvavaan viisauteen kuuluu kyky ymmärtää ja hyväksyä arvostusten ja ihmisten välisiä eroja (Baltes & Smith 1990, Ruoppilan 1996 mukaan); Coleman puolestaan toteaa suhteellisen ajattelun lisääntyvän kognitiivisessa toiminnassa aikuisiällä (Coleman 1990).

Ajattelun siirtyminen postformaalille tasolle ja kognitiivisen joustavuuden lisääntyminen aikuisuudessa edistävät myös yksilön kykyä hyväksyä vanhenemisen realiteetti ja ymmärtää, että elämässä saavutettu autonomia on ohimenevää (Vuorinen 1998, 275-278). Myös ilon ja kasvun repertuaarissa ikääntyminen koettiin luonnollisena kehityskulkuna, johon oli viisainta suhtautua myönteisesti. Ulkonäön muutoksetkin tulkittiin elämänkokemuksesta kertoviksi. Repertuaarissa kuvattiin

ikäntymistä myönteisenä subjektiivisena kokemuksena, eikä siinä näkynyt merkkejä Kankaan (1998) dissonanssikehikossa esiintyvistä subjektiivisen vahvuuden ja vanhenevia naisia koskevien kielteisten kulttuuristen stereotyyppien kohtaamisesta.

Iän kauhistuksen tulkintarepertuaarissa rakentuvassa *vastaanhangoittelijan identiteettissä* puhujan näkökulma vanhenemiseen oli valtaosin ulkokohtainen. Puhetavassa ikääntymismuutoksia tarkasteltiin sosiaalisen vanhenemisen näkökulmasta (esim. Arber 1996), ikään kuin toisten silmin. Siinä heijastuivat työyhteisön, työtovereiden ja yhteiskunnallisten instituutioiden vanhenemisen hallintaan kohdistuvat odotukset, jotka ovat osaltaan ohjaamassa puhujan vastaanhangoittelua ikääntymistä vastaan.

Repertuaarissa vanhuuden tunne yllätti puhujat välähdyksenomaisesti, joten voidaan otaksua, että Hoikkalan (1993, 15-16) kuvaama kulttuurinen ikätietoisuus ei aina ole läsnä, vaan työtä tehdään enimmäkseen iättömän tai nuorekkaan tunteen vallassa. Sisäisen, subjektiivisen ”todellisen minän” ja iän naamion välinen, äkkiä havaittu ristiriita (Featherstone & Hepworth 1990 ja 1991, Biggsin 1999, 61-63 mukaan) selittäisi repertuaarille tunnusomaiset kauhistelevat huudahdukset. Vanhenevan ruumiin ja mielen välinen dissonanssi (Kangas 1998) näyttäytyy niin vahvana, että puhujien on vaikeaa kommentoida sitä rationaalisesti.

Voidaan otaksua, ettei iän lisääntyminen yksinään kriisiytä hyväkuntoista keski-ikäistä naista, vaan taustalla ovat kielteiset kokemukset sosiaalisesta vanhenemisesta – kulttuurisesti ”vanha” merkitsee, paitsi rumuutta ja dementoitumista (Hoikkala 1993, 68-73), työmarkkinoiden näkökulmasta myös käyttökeltomuutta. Vakimon (2001, 48) mukaan naisen vanheneminen näyttäytyisi patriarkaalisessa yhteiskunnassamme syntyinä, joten repertuaarin liikunta- ja laihdutuspuhe voidaan tulkita yhtäältä puhtaasti työkyvyn hoitamisen näkökulmasta, toisaalta jonkinlaisena syyllisyyden sovituskaskeena. Puhujilla on jatkuva tietoisuus siitä, että naisruumiille asetettu kulttuurinen nuorekkuuden, kauneuden ja terveyden ihanne ja oma vanheneva naisruumis ovat ristiriidassa keskenään, mutta jokin pikkutapahtuma arjessa – vaikkapa itsestä salaa otetun valokuvan katsominen – osoittaa selkeästi, kuinka ruumis on syyllistynyt petokseen ja muuttunut nopeammin kuin mielikuvat itsestä. On siis tartuttava toimeen ruumiin muokkaamiseksi lähemmäksi sekä omaa sisäistä mielikuva, että kulttuurista naisihannetta, sillä periksi antaminen vaikuttaa

suoraan sosiaalisiin suhteisiin. Täysivaltaisella yhteiskunnan jäsenellä tulisi mieluiten olla ehjä ja toimiva ruumis. (Kangas 1998, 146-150.)

Oman ja toisten terveydentilan tarkkailupuhe saattaa pelkän työkyvyn ylläpitämisen, nuorekkuuden ja sosiaalisen hyväksyttävyyden tavoittelun sijasta ilmentää lisäksi Baumanin kuvaamaa kuoleman pelkoa. Baumanin mukaan maallistuminen on tuonut mukanaan käsityksen vanhuudesta ja kuolemasta kaiken loppuna. Tästä näkökulmasta puhujien terveyttä edistävä toiminta onkin modernia magiaa ja kuoleman kesyttämistä, johon malli usein ammennetaan mediasta. (Bauman 1992, Nikanderin 1999b mukaan.) Aineistoni iän kauhistuksen repertuaarissakin ikääntyminen on muuttunut haasteeksi, jonka ratkaisu vaatii aktiivista toimintaa. Puhe sisältää siis aineksia sekä puhtaasta kulttuurisesta vanhenemisenpelosta että ahdistusta fyysisen tuhoutumisen edessä – kasvun ja kuoleman rinnakkaisuutta pohtivaa puhetta ei siinä esiinny.

Elämän väijäämättömyyden tulkintarepertuaarissa rakentuvassa kohtaloon taipujan identiteetissä oli keskeistä iän myötä vakiintunut realistinen suhtautuminen niihin ilmiöihin, joita puhuja ei kyennyt elämässään muuttamaan. Ammatillinen osaaminen ja elämäkokemus eivät antaneet työkaluja vaikuttaa naisten alistettuun asemaan työelämässä, kiristyviin työn tehokkuusvaatimuksiin tai kuoleman väistämättömyyteen. Ikä koettiin työssä kykynä sopeutua väistämättömään. Haastateltavien kohtaloon tyytymisen puheissa on merkkejä Gouldin (1979) kuvaamasta keski-iässä tapahtuvasta illuusioiden romahtamisesta ja uuden, realistisemman ja joustavamman elämänsuunnitelman rakentumisesta. Gouldin mukaan yksilö tulee tietoiseksi pahuuden väistämättömästä olemassaolosta ja oivaltaa, ettei työssä menestyminen suojaa romahdukselta – irtisanominen tai työkyvyn menetys ovat aina mahdollisia.

Kohtaloon taipujan puheissa on yhtymäkohtia myös Kinnusen (1994) kuvaamaan akkomodoivaan ongelmanratkaisuun, jota pidetään onnistuneen vanhenemisen kulmakivenä. Kun puhuja ei voi miesten valta-asemalle pankkihierarkiassa mitään, vierailevista miespuolisista kollegoista otetaan kaikki irti: miehet nähdään viihdyttäjinä ja ilmapiirin kohentajina, joiden johtajaominaisuudet on ylhäältä annettu. Miksi siis kadehtia? Tulkintarepertuaarissa ei voimakkaasti problematisoida omaa työasemiin jämähtämistä, vaikka puheessa rakennetaankin kuvaa jonkin tyyppisestä lasikatosta. Ehkä onnistuneempi metafora tässä tapauksessa olisi, että lattialla on ollut liimaa, joka tehokkaasti on estänyt uralla kohoamisen –

koko työhistorian ajan naisten liikkuminen hierarkiassa on ollut horisontaalista (Ferree ja Purkayastha 2000). Ikääntyminen ei kuitenkaan ole tuonut mukanaan katkeroitumista tai toisten syytelyä – jämähtäminen nähtiin osittain johtuvan traditioista ja osittain omista vioista. Gouldin (1979) mukaan oman syyllisyyden tunnustaminen ja tunnistaminen kuuluukin keski-ikään. Kuitenkin Lilja (1999, 32) on todennut lasikaton olemassaolon pankkityössä ja uralla etenemisen vaikeutuvan vanhetessa. Myös Forss (2000) on tutkimuksessaan dokumentoinut joka viidennen pankkisektorilla toimivan havainneen työympäristössään ikäsyrijintää – Korvajärven (1999) naisvaltaisella toimihenkilötyöpaikalla kerätyssä aineistossa varttuneet naishaastateltavat kuvasivat uralla etenemisen ja työn saannin mahdottomuutta.

Mahdolliseen työttömäksi jäämiseen ja irtisanomiseen oli iän myötä rakentunut suhtautumistapa, jota voisi hyvin kuvata kohtalonuskoksi. Irtisanominen tuli kohdalle, jos se oli tullakseen, eikä sitä enää ajateltu lakkaamatta. Repertuaarissa huolta työn epävakaudesta hallittiin pitkän työ- ja elämäkokemuksen tuomalla viisaudella – etukäteen huolehtiminen oli turhaa, sillä markkinavoimat toimivat joka tapauksessa ennustamattomasti. Ajatus pysyvästä työpaikasta koetaankin työmarkkinoilla koko ajan kyseenalaisemmaksi (Niemelä ym. 1996, 1-2), mutta keski-ikäisen naisen elämäkokemuksella tilanteeseen on viisainta vain sopeutua.

Repertuaarissa esiintynyt elämän ja työkyvyn rajallisuuden oivaltaminen, vaikka kaikki haastateltavat olivat vielä hyväkuntoisia, kertoi olosta elämän vedenjakajalla katse suuntautuneena jäljellä olevaan aikaan. Tämä kertoo Levinsonin (1986) elämänrakenneteorian valossa tavanomaisesta kehityskulusta: Levinsonin mukaan tämä ajallinen perspektiivin muutos sijoittuu 40-45 vuoden väliin keski-ikäsiirtymään, jonka ajanjakson kaikki haastatellut olivat ohittaneet. Gould (1979) puhuu vanhenemiseen sopeutumisen keski-ikäsiirtymän tulosta omaan kuolemaan liittyvän ydintrauman onnistuneesta työstämisestä. Vaikka yleinen suhtautuminen vanhenemiseen oli fatalismin sävyttämää, vaihdevuosikannanotot olivat lähellä Kankaan (1998) pragmaattista vaihdevuosien tulkintakehikkoa – työkykyä tukevat vaihdevuosihoidot nähtiin järkevinä, jos ei muuten pärjällyt.

Työteliäisyyden tulkintarepertuaarissa korostui haastateltavien halu erottaa nuoremmista ikäluokista vastuullisempana ja työteliämpänä. Samaa haastavaa vastakkainasettelua rakennettiin myös pankkityössä toimiviin miehiin. Koska työteliäisyyden repertuaarissa puhujat kokivat itsensä työelämän sitkeiksi, tosiasiallisiksi osaajiksi, puheessa rakentui *selviytyjän identiteetti*, jossa on

nähtävissä tietoisuus oman ikäryhmän erityisestä ahkeruudesta. Hoikkalan (1999) mukaan voidaan puhua sukupolvesta, kun jollakin kohortilla on ryhmänä itseään koskeva tietoisuus.

Tässä merkityssuhteiden systeemissä työtä tarkasteltiin pitkällä, koko uran ajanjaksolla, jolloin se näyttäytyi nykyhetkeä keskeisempänä – työ siis nousi esiin kertojien elämäntarinoiden kokonaisuudessa. Tätä kerrontatapaa Hoikkala (1999) pitää tyypillisenä suurten ikäluokkien naisille. Tutkimuksessani tuli esille myös Kauppilankin (1996) kuvaama selitystapa omalle työteliäisyydelle: ahkeruuden juurien nähtiin olevan maalla vietetyssä lapsuudessa. Monet haastatelluista olivat kokeneet ”suuren muuton” kaupunkeihin ja kuvasivat työelämään pääsyään Kariston (1998) tapaan melko mutkattomaksi.

Vaikka Hoikkalan (1999) mukaan suurien ikäluokkien nainen ei välttämättä nivo työtä koskevaa kerrontaa perheeseensä, oma aineistoni tuki enemmän Kauppilan (1996) tutkimustulosta, jossa tämän sukupolven naisten kertomuksissa aviomiesten ura ohitti naisten koulutukselliset ja ammatilliset suunnitelmat. Vasta avioero, miehen työttömyys tai eläkkeelle jäänti väisti miehen työn dominanssin kerronnasta.

Tulkintarepertuaarissa halukkuus kouluttautumiseen ja pärjäämiseen nojasi jossain määrin Hoikkalan kuvaamaan katkeruuteen oppikouluväylän umpeutumisesta. Varsinkin halukkuus kielitaidon parantamiseen nousi tältä pohjalta. Myös kastijako koulutuksessa suhteessa nuorempiin työtovereihin, erityisesti ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneisiin, oli jännitteinen Hoikkalan kuvaamalla tavalla. Itsellisyyttä ja vertaisuutta ylläpidettiin korostamalla oman ikäluokan suurempaa työhön sitoutumista ja velvollisuudentuntoa. (Hoikkala 1999.)

Repertuaarissa kyseenalaistettiin sukupolvessa tyypillisesti miehille kuulunut käskemisen legitiimi automatiikka työelämässä (Hoikkala 1999) – puhujien omatkin johtajaominaisuudet olisivat pärjänneet vertailussa miesesimiehiin. Omaan ikään ja sukupuoleen liitettiin myös voimakas työhön sitoutuminen, joka Harjun ja Huuhtasen (1993) tutkimustulosten vastaisesti liitettiin myös parempaan työsuoritukseen. Sen sijaan naisten korkea työhön sitoutumisen aste oli yhteydessä organisaatiossa pysymiseen, kuten Harju ja Huuhtanenkin (1993) ovat tutkimuksessaan todenneet.

Työteliäisyyden repertuaarissa ikä koettiin työteliääseen ja ahkeraan sukupolveen kuulumisena, naissukupuoli sitkeytenä. Työssä pärjääminen rakentui

tieksi itsellisyteen ja tasavertaisuuteen; se ei ole keino ylläpitää kulutuskeskeistä nuorekasta aikuisuutta (vrt. Hoikkala 1993, 135).

Pakkotahtisuuden tulkintarepertuaarissa rakentuneessa *tuottavuuden uhrin identiteetissä* ei ollut nähtävänä selviytyjän identiteetille tyypillistä luottamusta omaan pärjäämiseen. Siitä puuttui myös kohtaloon taipujan identiteetin jättäytyminen sallimuksen käsiin. Repertuaarissa ikääntyminen rakentui vaikeasti hallittavaksi ongelmaksi, kun oli pärjättävä jatkuvasti kasvavan kiireen ja työn muutosten paineessa. Ikääntyminen näyttäytyi repertuaarissa ongelmana iän kauhistuksen tulkintarepertuaarin tapaan, mutta puhujat konstruoivat itsensä toimintakyvyttömän uhrin asemaan, kun vastaan hangoittelijan identiteetti puolestaan korosti aktiivista toimijuutta.

Haastattelupuheessa oli nähtävissä 1990-luvun talouslaman myötä työelämän kehityksessä keskiöön nousseiden tuottavuuden ja kilpailukyvyn kasvattamisen vaikutukset työntekijätasolla. Puhujat kuvasivat kasvavia työhön sitoutumisen vaatimuksia, joustavuus- ja tehokkuusvaatimuksia ja lisääntyntä ryhmätyötä. Lehdon (1996) mukaan nämä tekijät synnyttävät ylikuormittumista ja stressiä pankkityössä. Työelämän laatu on taka-alalla ja työorientaatio kehittyi miehiseen, kilpailua ja suoritusten mittaamista korostavaan suuntaan. (Lehto 1996.)

Oleellista oli, että paineen ja kiireen sieto koettiin iän myötä huonontuvaksi, kuten Ruoppilakin (1996) esittää. Stressikuvausten voimakkuus kuitenkin vaihteli haastattelusta toiseen, vaikka työtehtävät olivat hyvinkin samankaltaisia. Kenties tällä on yhteyttä sisäisen eheydentunteen (sense of coherence) vaihtelun kanssa. Ne, joilla tunne sisäisestä koherenssista on voimakkaampi, näkevät työyhteisön vaatimukset enemmän haasteiksi. (Väisänen 2000.)

Repertuaarissa rakentui kuva jaksamisen äärirajoilla työskentelystä, ja puhujat tiedostivat työssään piilevät loppuun palamisen vaarat - määrälliset ja laadulliset vaatimukset koetaan epärealistisiksi ja informaatiotulvaan tunnutaan hukkuvan. Haastatteluissa ei kuitenkaan ilmennyt kokemuksia vakavasta työuupumuksesta, vaikka pankkitoiminta edustaakin riskialttiita toimialoja (Tapaninen 1998). Haastattelussa rakentuvaa pakkotahtisuutta voimistavat puhujien itselleen asettamat vaatimukset ja halu työskennellä entistä tehokkaammin laman yli kantaneessa työsuhteessa – kenties taustalla on Kortteisen (1992) kuvaamaa sukupolvelle tyypillistä kunniallisuuden ja itsellisyyden tavoittelua ja halua ansaita työnantajan osoittama luottamus.

Repertuaarin rahapuheessa näkyi työn ja uran epävakaus ja huoli toimeentulosta. Näitä yleisesti taloudelliseen lamaan liittyviä tuntemuksia Kinnunen (1996) kuvaa taloudellisen stressin käsitteellä. Iän kokemisen yhteydessä tätä stressiä voimisti puhujien työyhteisöissään kohtaama ikäsyrrintä – vaikka ikääntyvien irtisanomisajojahti oli hiukan hellittänyt, työttömäksi jäämistä pelättiin. Tuntemukset ovat oikean suuntaisia, sillä Kouvosen (1999b) mukaan noin 50-vuotiaiden työmarkkina-asema on kaikkein ongelmallisimmin, koska uuden työn saanti tässä taitekohdassa vaikeutuu selkeästi ja eläkkeeseen on mahdollisuus vasta vuosien päästä. Eläkkeelle pääsy nähtiin pakotienä oravanpyörästä, eikä elämänvaiheeseen liitetty pelkoa sosiaalisesta vanhenemisestä. Olisiko tässä merkkejä Vertion (1998) ennustamasta suurien ikäluokkien mahdollisuudesta mullistaa perinteinen sukupolvien vanheneminen? Vanhuus ei alkaisikaan heti keski-ikänsä jälkeen, vaan sitä edeltäisi vielä oma nimetön elämänvaiheensa.

Puhujat kuvasivat myös jatkuvan ammatillisen kouluttautumisen aiheuttamaa stressiä ja kvalifikaatioiden metsästyksen työilmapiiriä huonontavaa vaikutusta. Forssin (2000) mukaan ikääntyvien mahdollisuudet saada ammattitaitoa kohentavaa koulutusta ovatkin parhaat juuri raha- ja vakuutuslaitosten piirissä, mutta toisaalta Kivistön ym. (2000) mukaan hyvät koulutusmahdollisuudet ovat yhteydessä työntekijöiden keskinäisten ristiriitojen runsaaseen esiintymiseen. Haastateltavat kokivat myös, että työssä vuosikymmeninä hankittua ammattitaitoa ei johdon taholta arvostettu riittävästi ja että suuntaus oli voimistunut ammattikorkeakoulututkintojen tulon myötä. Vaikka käytännön työ liike-elämässä on aina nojannut hiljaiseen tietopääomaan, joka voidaan hankkia vain pitkäkestoisella henkilökohtaisella kokemuksella (Nonaka & Takeuchi 1995, Huuhtasen ym. 1999, 33 mukaan), merkitsee hyvä koulutustaso kulttuurissamme käytännössä eksplisiittisen tiedon hyvää hallintaa. Näin tuottavuuden uhrin identiteetissä ikääntyminen kääntyykin osaamattomuudeksi.

Itsemääräämisen tulkintarepertuaarissa ikääntyminen ja vahvistuva tietoisuus elämän päättymisestä olivat tuoneet puhujille tullessaan halun toteuttaa korostuneemmin omia sisäisiä pyrkimyksiä elämässään – niinpä puhujat kuvasivat sisäistä neuvonpitoaan, jossa he jatkuvasti rajasivat työlle uhrattavia voimavaroja. Omaa jaksamista haluttiin varjella ja saavutetuista eduista ei haluttu tinkiä. Olenkin nimennyt repertuaarissa rakentuvan identiteetin *reviirin suojelejan identiteetiksi*. Tässä repertuaarissa kuvataan vahvaa subjektiivisen iän kokemista ilon ja kasvun

repertuaarin tapaan, mutta tarkastelukulma iän kokemiseen on toinen: siinä kun cheytyvä yksilö koki iän sisäisenä lujittumisena ja iättömyytenä, reviiirin suojeleja kokee iän ajan loppumisena ja palkkatyön itsetoteutuksen esteenä.

Naiset kuvaasivat haluaan lisätä vapaa-aikaa, millä Juutin (2001) mukaan on todettu olevan yhteyttä myös ennenaikaisen eläkkeelle siirtymisen ajatteluun. Ikä oli tuonut tullessaan kyvyn nauttia nykyhetkestä, eikä työelämässä haluttu enää kohdata suurempia haasteita. Taustalla saattaa olla pelko työsuhteen menettämisestä ja tietoisuus uudelleen työllistymisen mahdottomuudesta. Niemelän ym. (1996) mukaan työttömyyden uhka onkin työelämän keskeisin turvattomuutta aiheuttava tekijä.

Kasvion (1994) mukaan on ymmärrettävää, että suuret ikäluokat tarrautuvat saavutettuihin etuihin. Tuloksena on pysähtynyt tilanne, jossa keski-ikäinen nainen lakkaa toivomasta työelämältä mitään uutta ja ryhtyy havittelemaan ennenaikaiselle eläkkeelle siirtymistä. (Kasvio 1994, 126-127.) Myös Niemelän ym. (1996) mukaan eläkkeelle siirtymistä saatetaan käyttää ratkaisuna monenlaisiin työelämän ongelmiin erityisesti eläkeiän läheisyydessä. Haastatellut pankkitoimihenkilöt kokivat ikääntymisen eläkeiän läheisyydessä kasvavana turvallisuuden tunteena, kun mahdollisuus eläkeputkeen pääsemiseen oli olemassa. Työelämässä olo ei enää näyttäytynyt ainoana vaihtoehtona. Reviiirin suojelejan identiteetillä ja tuottavuuden uhrin identiteetillä on yhtymäkohtana eläkehakuisuus, mutta reviiirin suojeleja kokee eläkeajan tulevaisuudessa rauhallisesti odottavana, miellyttävänä mahdollisuutena. Tuottavuuden uhrille eläkkeelle pääsy näyttäytyy keinona poistua itsekunnioituksen rippeet säilyttäen näännyttävästä oravanpyörästä.

Vaikka ikääntymisen myötä perheenäidin velvollisuudet olivat vähentyneet ja haastatelluilla tosiasiallisesti olisi enenevästi ollut voimavaroja omistautua työlle, näytti kuilu työn ja vapaa-aajan välillä vain kasvavan. Työ koettiin enenevästi orjuuttavana ja kaivattiin henkistä vapautta. Syynä kasvavaan vapaudenkaipuuseen saattaa olla oman sisäisen vahvuuden tiedostaminen ja hierarkkisen johtamistavan välinen voimistuva ristiriita. Ilmarinen (1998) esittääkin, että hierarkkisesti johdetut organisaatiot johtavat iän myötä työkyvyn laskuun. Myös heikkoon ikäjohtamiseen kuuluva kyvyttömyys suunnitella töitä yksilöllisesti (Ilmarinen 1998) näkyy haastateltujen pankkitoimihenkilöiden kerronnassa: varttuneet ja kokeneet tekivät täsmälleen samoja töitä nuorten työtovereiden kanssa, jolloin vuosikymmenien työkokemuksella ei ole ollut mitään realisoitavaa lisäarvoa. Kun työnsuunnittelu on staattista ja hylkää elämänsäntun psykososiaaliset faktat, rutiini alkaa tuntua kahleelta

ja vapaa-ajalla halutaan tehdä mitä huvittaa. Iän myötä turhautuminen työssä voimistuu.

9.2.2 Keski-ikäisen naisen ikänormit lähitarkastelussa

Ydinhavainto tulkintarepertuaareissa rakentuneissa vanhenemisen hallinnan kuvauksissa oli, että haastatellut pitivät ikääntymiseen liittyviä valintoja ja toimintavaihtoehtoja korostetusti jokaisen omana asiana. ”Omalle asialle” rakentui puheessa kuitenkin selkeä normaalin ikääntymisen hallinnan kaava, jota tuli vastuullisesti noudattaa näennäisesti oman edun ja hyvinvoinnin mukaisesti. Foucault näkee biovallan ilmenevän ja vaikuttavan juuri tällaisena pinnalta katsoen hyvinvointia edistävänä käyttäytymistapana, joka itse asiassa on tehokas ja syvälle tunkeutuva sosiaalisen kontrollin muoto (Oksala 1997). Haastatellut halusivat korostuneesti ohjata omaa ikääntymistään, mutta voidaan otaksua, että suurin osa heidän ikääntymisen hallintaan liittyvästä tietovarannostaan on kulttuurisesti rakentunutta sisältäen monenlaisia yhteiskunnallisia valtapyrkimyksiä. Voidaan kuitenkin otaksua, että ikääntyminen on ilmiö, josta meillä jokaisella on omaa, vaikeasti artikuloitavaa hiljaista tietoamme ja jonka merkitystä käyttäytymisemme ohjaajana voimme vain aavistella.

Aineistossa rakentunut fyysisen vanhenemisen normi ohjaa yksilöä tarkkailemaan ulkonäköään, sekä liikunta- ja ravintotottumuksiaan. Siinä on siis ensinnäkin aineksia niistä terveydenhuoltoviranomaisten ja valtiovallan diskursseista, jotka ammentavat ”totuutensa” moninaisista kansanterveydellisistä, erityisesti terveeseen väestöön kohdistuvista seulontatutkimuksista (Honkasalo 2000). Tästä tarkastelukulmasta keski-ikäisen naisen terveyden vaalimisessa kietoutuvat yksilön oma hyvinvointi ja kokonainen kansanterveys ja huoli suuriin ikäluokkiin kuuluvien tulevaisuuden hoitovastuusta. Samalla kun suuriin ikäluokkiin kuuluva pankkitoimihenkilö ylläpitää hyvää fyysistä kuntoaan, hän säilyy tuottavana työntekijänä ja eläkkeellä ollessaan selviytyy ilman kotiapua tai laitoshoidoa pitkälle myöhäisvanhuuteen saakka. Strategisesti integroiva valta liittyy yhteen yksilön ja yhteiskunnan edun mekanismeilla, jotka luovat itseään muokkaavan subjektin (Helén 1994): terveellisen elämäntavan noudattaminen ei enää ole ulkoinen pakote, vaan sisäsyntyistä. Toiseksi normissa näkyy sisään rakentuneena jossain määrin Wolfen (1996) kuvaama länsimaisen kauneuden ideologia, jota ruokkii median ankara

naiskuva, mutta pankkitoimihenkilöiden puheessa rakentuva kauneuskäsitys ei ole tunnettavissa wolfilaiseen rautaneitoon – on toivottavaa tavoitella *simpsakkuutta*, mutta normiin sisältyy kohtuuden vaatimus. Voisiko suurien ikäluokkien naisten kauneuskäsityksessä olla jälkiä agraariyhteisön koruttomasta, työteliäästä naiskuvasta? Onhan suurimmalla osalla ikäpolven naisista takanaan lapsuus maaseudulla.

Vaihdevuosien hoitamisen normiksi rakentui turvautuminen lääketieteellisiin hoitoihin vahvasti omaan harkintaan ja kokemukseen nojautuen. Suuret ikäluokat ovat kuitenkin ensimmäinen ikäpolvi, joka on aktiivisesti turvautumassa hormonikorvaushoitoihin, joten heidän osansa on toimia epäkiitollisessa *koekaniinin osassa*, kuten eräs haastateltavista tilanteensa määritteli. Koska käytettävissä ei ole ollut aiempien sukupolvien tiivistämää tietovarantoa, haastateltavat kuvasivat kantansa hoitoihin rakentuneen viimekädessä hoitavalta lääkäriltä saatujen lääketehtaan esitteiden varaan. Lääketehtaan voidaan otaksua toimivan normaaleja liiketoimintaperiaatteita noudattaen, voittoja maksimoiden. Erilaisissa vanhenemisen fyysisiä muutoksia ja niiden ehkäisyä koskevissa asiantuntijadiskursseissa (farmakologia, lääketiede, gerontologia jne.) uudelleen määritellään jatkuvasti sitä, mitä normaaliin vanhenemiseen kuuluu ja tieto välittyy ikääntyvälle naiselle milloin työterveyshuollon, milloin puoliviihteellisen mediavirran suodattamana. Vaihdevuosia koskevat tulkinnat eivät ole pelkkä vanhenemiskeskustelujen sivujuonne, sillä Zitan (1997) mukaan juuri vaihdevuosia koskeva medikalisoitunut diskurssi on keskeinen, kun rakennetaan kulttuurista kuvaa ikääntyvästä ”naisesta”. Yksilö elää ja tekee elämäntapojaan koskevia päätöksiä keskellä syntyviä diskursiivisia tieto/valta –verkostoja, jotka tarjoavat hänelle yhä uusia itsemäärittelyksen mahdollisuuksia (Helén 1994).

Psyykkisen vanhenemisen normiksi rakentuneessa ikääntymisen tuomien vahvuuksien korostamisessa on nähtävissä työelämän sosiaalisen vanhenemisen akuutti muutostendenssi: Työpaikkatasolla tarkasteltuna haastatellut kuvasivat työyhteisön ennen lamaa jakaneen nurkumatta sen käsityksen, että vanha ei enää opi. Kun laman ja pankkikriisin vaikutuksesta työvoiman rekrytointi toimipaikoissa pysähtyi ja työntekijöiden keski-ikä jatkoi nousuaan, johdon ikäasenteet muuttuivat ja alettiin korostaa jatkuvan kouluttautumisen merkitystä. Niemelä ym. (1996, 1) ovat nähneet työvoimaan kohdistuvien uusien koulutusvaatimusten taustalla myös informaatioteknologian tuoman murroksen työelämässä. Yksilötasolla haastatellut

kuvasivat omienkin asenteidensa vaihdelleen kulloisenkin asenneilmaston mukana. Nyt haastateltavat katsoivat hyvään ikääntymiseen kuuluvan elinikäisen oppimisen sekä kyvyn vastata työelämän muuttuviin haasteisiin. Haastateltujen psyykkisen vanhenemisen normistossa on runsaasti samansuuntaisia aineksia, kuin Kansallisen Ikäohjelman toiveissakin, joiden mukaan suurien ikäluokkien jäsenten tulisi aktiivisina ja hyvin koulutettuina kyetä kohottamaan keskimääräistä eläkkeellejäämisikää (Työministeriö 1999). Kohtaavatko pankkitoimihenkilöiden psyykkisen vanhenemisen normeissa siis yhteiskunnallinen hallitseminen ja itsehallinta ja voidaanko pankkitoimihenkilöiden sisäsyntyistä halua elinikäiseen oppimiseen pitää jonkinlaisena foucault’laisena minuustekniikkana? (Helén 1994.)

Näkemykseni mukaan keski-ikäisten naisten vanhenemisen vaarallisimpana normina voidaan pitää tulkintarepertuaareissa rakentunutta sosiaalisen vanhenemisen normia. Kun normi lausuu toiveen, että iän myötä olisi suotavaa sokeutua ikäsyrjintäkäytäntöjen suhteen, se lausuu myös, että olisi oltava sokea myös naisten syrjinnälle työelämässä, mikäli on uskominen Korvajärven (1999) näkemykseen ikä- ja sukupuolisyrjinnän kietoutumisesta. Normi siunaa siis naisiin kohdistuvan vanhenemisen kaksoisstandardin (Sontag 1997) tekemällä syrjinnän yläpuolelle kohoamisesta hyveen. Normi tukee työelämän maskuliinista hegemoniaa ja vesittää vanhenevien naisten keskinäistä solidaarisuutta.

Vaikka diskurssianalyysin lähtöoletuksiin kuuluu oletus kielenkäytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta, on tässä vaiheessa pakko pohtia, missä määrin on mahdollista näin tekstiä analysoimalla kurkistaa siihen sosiaaliseen todellisuuteen, jossa pankkitoimihenkilöt tekevät työtä ja vanhenevat. Miten tutkittavien sosiaalinen todellisuus muuntui tai jopa vääristyi, kun tutkijana kuitenkin valikoin henkiin herätettävät merkityspotentialit? Itse-epäilynkkin kalvaessa voin varmana todeta, että iän kokeminen työssä on muuntuva, monisärmäinen ilmiö, jossa iätön subjektiivinen minä käy vuoropuhelua kulttuuristen ikäkäsitysten kanssa. Kuin muistutuksena kuolevaisuudesta tähän loputtomaan neuvonpitoon antavat oman panoksensa myös vanhenevan naisruumiin satunnaiset vaivat. Iän kokeminen on myös vahvasti kontekstiin, tässä tapauksessa työoloihin sidottua. Tutkimukseni keskeiseksi puutteeksi koin sen, että selvittämättä jäi, millainen iän tunne työssä on ikään kuin *päällimmäisenä* – tulkintarepertuaarien väliset suhteet ja keskinäinen hierarkia jäivät nyt liian vähälle huomiolle.

Pohtimatta jäi myös, mitä seurauksia ikänormien rikkominen työelämässä tuottaa ja mitä koko normien rikkominen ylipäättään on. Voisiko se jossain, joskus olla holtitonta ja hallitsematonta vanhenemista – työmarkkina-arvon, nuoruuden tavoittelun ja elinikäisen oppimisen totaalista laiminlyöntiä? Kjell Westö (1990) kuvaa eräässä novellissaan täydellisesti, peruuttamattomasti suvun normit hylkäävää keski-ikäistä Elsie-tätiä. Westön kertojaminä muistuttaa meitä siitä, että tietyissä kulttuureissa vain Jumalalla on oikeus täydellisyyteen. Sen vuoksi mattoa kutova uskovainen tekee työhönsä tahallisen virheen ollakseen aivan varma siitä, ettei pöyhkeile matollaan. Elsie on virhe muuten niin täydellisessä sukumatossa ja hänen toimintansa vapauttaa suvun jäsenet tunnistamaan ja hyväksymään puutteita toisissaan. Tahrat tulevat näkyviin. Voisiko hallitsemattomasti ikääntyvää tarkastella kulttuurissamme samasta näkökulmasta kuin Elsie-tätiä – ei virheenä vaan matontekijän rukouksena?

LÄHTEET

- Aapola, S. & Kangas, I. 1994. Väistelyä ja vastarintaa. Tarinoita naisten selviytymisestä. Helsinki: Gaudeamus.
- Aittola, T. & Raiskila V. 1995. Jälkisanat. Teoksessa P. L. Berger & T. Luckmann Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus, 212-231.
- Arber, S. 1996. Sukupuoli ja ikä. Gerontologia 10(2): 74-81.
- Baars, J. 1997. Vanheneminen ja aika – kohti kasvavaa ymmärtämistä. Gerontologia 11(1): 34-42.
- Baxter, J. & Wright, E. O. 2000, The glass ceiling hypothesis. Gender & Society, 14(2), 275-295.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. 1995. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Toinen painos. Helsinki: Gaudeamus.
- Biggs, S. 1999. The mature imagination. Dynamics of identity in midlife and beyond. Philadelphia: Open University Press.
- Birren, J. E. & Birren, B. A. 1990. The concepts, models and history of the psychology of aging. Teoksessa J. E. Birren & K. W. Schaie (toim.) Handbook of the psychology of aging. New York: Academic Press, 3-20.
- Böök, M. L. 2001. Vanhemmuus ja vanhemmuuden diskurssit työttömyystilanteessa. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 182. Jyväskylän yliopisto.
- Cole, T. R. 1993. The journey of life: a cultural history of aging in America. Cambridge University Press.
- Coleman, P. 1990. Psychological ageing. Teoksessa J. Bond & P. Coleman (toim.) Ageing in society. An introduction to social gerontology. London: Sage, 62-88.
- Dan, A. J. & Bernhard, L. A. 1989. Menopause and other health issues for midlife women. Teoksessa S. Hunter & M. Sundel (toim.) Midlife myths. Issues, findings, and practice implications. London: Sage, 51-65.
- Dennis, H. 1991. Fourteen steps in managing an aging work force. Washington D. C: Heath and Company.
- Dunderfelt, T. 1997. Elämänkaaripsykologia. Lapsen kasvusta yksilön henkiseen kehitykseen. Helsinki: WSOY.
- Eskola, J. ja Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

- Fairclough, N. 1992. Discourse and social change. Cambridge: Polity Press.
- Ferree, M. & Purkayastha, B. 2000. Equality and cumulative disadvantage. *Gender & Society*, 14(6), 809-904.
- Forss, S. 2000. Toimipaikkojen ikäpolitiikka ja henkilöstön työssä viihtyminen. Teoksessa A-M. Lehto & N. Järnefelt (toim.) *Jaksaen ja joustaen. Artikkeleita työolotutkimuksesta*. Helsinki: Tilastokeskus, 199-217.
- Foucault, M. 1983. The Subject and power. Teoksessa H. L. Dreyfus & P. Rabinow (toim.), *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press, 208-226.
- Fyock, C. D. 1992. America's work force is coming of age: what every business needs to know to recruit, train, manage, and retrain an aging work force. Washington D. C: Heath and Company.
- Giddens, A. 1992. *Sociology*. 8. Painos. Oxford: Polity Press.
- Gilbert, L. A. & Davidson, S. 1989. Dual-career families at midlife. Teoksessa S. Hunter & M. Sundel (toim.) *Midlife myths. Issues, findings, and practice implications*. London: Sage, 195-209.
- Gould, R. L. 1979. *Transformations: change and growth in adult life*. New York: Simon & Schuster.
- Hakola, T. 2000. Varhaiseen eläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat tekijät. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu 2000:11. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Harju, A. ja Huuhtanen, P. 1993. Muutos ja organisaatioon sitoutuminen pankkialalla. *Psykologia*, 28(1), 23-31.
- Heinonen, J. 1998. Senioriteetti voimavarana. Teoksessa J. Heinonen (toim.) *Senioriteetti voimavarana*. Tampere: Yliopistokustannus, 36-50.
- Helén, I. 1994. Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa R. Heiskala (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 270-315.
- Hellsten, K. 1998. Varttuneet työntekijät ja hyvinvointivaltion muutospaineet. Teoksessa M. Rajavaara (toim.) *Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta tutkimuksen osaraportti 4*. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 33-64.
- Heritage, J. 1996. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 1991. *Teemahaastattelu*. 5. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

- Hoikkala, T. 1993. Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Helsinki: Gaudeamus.
- Hoikkala, T. 1999. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa R. Parikka (toim.) Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 395-425.
- Honkasalo, M-L. 2000. Miten sairaus rakentuu sosiaalisesti? Teoksessa I. Kangas, S. Karvonen & A. Lillrank (toim.) Terveys sosiologian suuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 53-73.
- Hunter, S. & Sundel, M. 1989. An examination of key issues concerning midlife. Teoksessa S. Hunter & M. Sundel (toim.) Midlife myths. Issues, findings, and practice implications. London: Sage, 8-28.
- Hurme, H. 1985. Elämäkulun käsitteellisiä jäsentämistapoja. Sosiologia 22 (2), 125-129.
- Huotelin, H. 1996. Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) Oppiminen ja elämähistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Huuhtanen, P., Kalimo, R., Lindström, K., Linkola, P. & Liukkunen, U. 1999. Ageing workers and changing working life. Helsinki: Ministry of Labour and Institute of Occupational Health.
- Hytti, H. 1998. Varhainen eläkkeelle siirtyminen – Suomen malli. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 32. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Ilmarinen, J. 1998. Työ ja ikääntyminen. Teoksessa J. Heinonen (toim.) Senioriteetti voimavarana. Helsinki: Gaudeamus, 20-35.
- Ilmarinen, J. 2000. Väestön ikärakenteen kehitys, työelämän tarpeet ja yhteiskuntapolitiikan haasteet. Teoksessa P. Sallila (toim.) Oppiminen ja ikääntyminen. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura 2000, 18-40.
- Isohanni, M., Winblad, I. & Nieminen, P. 1990. Elämäntaari II. Katsaus elämäntaaren käsitteeseen, tutkimukseen ja kliiniseen käyttöön etenkin vanhusnäkökulmasta. Gerontologia 4 (4), 291-298.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. 1999. Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

- Juhila, K. 1999. Tutkijan positiot. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 201-231.
- Juhila, K. & Pösö, T. 2000. Sosiaalityön toimintakulttuurit. Etnografista ymmärrystä ja diskurssianalyyttistä tarkastelua yhdyskuntapalvelun soveltuvuus selvityksistä. Teoksessa S. Karvinen, T. Pösö & M. Satka (toim.) Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia. SoPhi 48. Jyväskylän yliopisto, 171-206.
- Junkkari, K. M. 1997. Naiseksi joka olet. Helsinki: Kirjapaja.
- Junkkari, K. M. 1998. Naisen parhaat vuodet. Helsinki: Otava.
- Juuti, P. 1994. Johtaminen, työmotivaatio ja töiden organisointi. Teoksessa Ikääntyminen ja työ. Työterveyslaitos. Helsinki: WSOY, 139-150.
- Juuti, P. 2001. Ikäjohtaminen. JTO-tutkimuksia, nro 13. Helsinki: Työministeriö.
- Kangas, I. 1998. Naisten vaihdevuosien ja vanhenemisen tulkinnat. Helsinki: Gaudeamus.
- Kangas, I. & Nikander, P. (toim.) 1999. Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Kangas, I., Oittinen, R. & Topo, P. 1990. Hehkeänä halki vuosien – eli saavatko naiset vanheta? Gerontologia 4(3), 184-192.
- Karisto, A. 1998. Ikuisesti nuoria? Suurten ikäluokkien elämäнкаari ja terveys. Teoksessa O. Rahkonen & E. Lahelma (toim.) Elämäнкаari ja terveys. Helsinki: Gaudeamus, 145-166.
- Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. 1997. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Karppinen, P. 1999. Ostoruumis – moraalinen ongelma? Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 149-171.
- Kasvio, A. 1994. Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Helsinki: Gaudeamus.
- Kauppila, J. 1996. Koulutus elämäнкulun rakentajana. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura, 45-108.
- Kinnunen, U. 1994. Työn henkiset ja sosiaaliset vaatimukset ja työntekijän hyvinvointi. Teoksessa Ikääntyminen ja työ. Työterveyslaitos. Helsinki: WSOY, 221-231
- Kinnunen, U. 1996. Lamasta selviytyminen. Teoksessa L. Pulkkinen (toim.) Lapsesta aikuiseksi. Helsinki: WSOY, 122-131.
- Kinnunen, U. 2001. Luokiteltu sukupuoli. Helsinki: Vastapaino.

- Kinnunen, U. ja Korvajärvi, P. 1996. Miehet ja naiset työelämässä. Teoksessa U. Kinnunen & P. Korvajärvi (toim.) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Tampere: Vastapaino, 9-19.
- Kivistö, M. & Kalimo, R. 2000. Kehittymisen ja kompetenssin yhteydet työoloihin. Teoksessa A. Lehto & N. Järnefelt (toim.) Jaksaa ja joutaa. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Helsinki: Tilastokeskus, 123-146.
- Kortteinen, M. 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Korvajärvi, P. 1999. Ikäsyryjinnän kokemukset ja käytännöt työelämässä. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 85-105.
- Koskinen, S. 1994. Vanheneminen sosiaalisesta näkökulmasta. Teoksessa Ikääntyminen ja työ. Työterveyslaitos. Helsinki: WSOY, 76-101.
- Kouvonen, A. 1999a. Ikäsyryjintäkokemukset työssä ja työhönotossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 157. Helsinki: Työministeriö.
- Kouvonen, A. 1999b. Kaupan alan ikääntyvät työnhaussa. Helsinki: Työministeriö.
- Kuusi, O. 1998. Ikääntyneet tietoyhteiskunnan voimavarana. Teoksessa J. Heinonen (toim.) Senioriteetti voimavarana. Tampere: Yliopistokustannus, 81-87.
- Lehto, A-M. 1996. Tuottavuus- ja joustavuuspuheiden sukupuoli. Teoksessa M. Kinnunen & P. Korvajärvi (toim.) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Jyväskylä: Vastapaino, 71-87.
- Lemlin, R. 1996. Pankkikriisin pelinappulat. Helsinki: Tammi.
- Levinson, D. J. 1986. A concept of adult development. *American Psychologist*, 41(4), 3-13.
- Lilja, R. 1999. Pankissa töissä. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. Sarja B 152. Helsinki: Taloustieto.
- McAdams, D. P., Hart, H. M. & Maruna, S. 1998. The anatomy of generativity. Teoksessa D. P. McAdams & E. de St. Aubin (toim.) Generativity and adult development. How and why we care for the next generation. Washington D. C: American Psychological Association, 7-44.
- Mills, S. 1997. *Discourse*. London: Routledge.
- Moilanen, J. 1999. Työolojen vaikutukset ikääntyvän henkilöstön työkykyyn ja niiden taloudellinen merkitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1999:13.

- Mortimer, J. T., Finch, M. D. & Maruyama, G. 1990. Work experience and job satisfaction: variation by age and gender. Teoksessa J. T. Mortimer & K. M. Borman (toim.) Work experience and psychological development through the life span. Washington D. C: Westview Press, 109-155.
- Niemelä, P., Talvitie-Ryhänen, T., Väisänen, R. & Kainulainen, S. 1996. Työikäiset työelämän murroksessa. Tutkimus työelämän turvattomuudesta, työssä selviytymisestä sekä johtamisesta ja joustoista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1996:14. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Nikander, P. 1995a. Ikä ja kielenkäyttö – tutkimus ikäidentiteetin neuvottelusta. Gerontologia 9 (1), 16-27.
- Nikander, P. 1995b. The turn to the text. The critical potential of discursive social psychology. Nordisk utkast. Journal of Critical Social Science 2, 3-15.
- Nikander, P. 1999a. Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 27-45.
- Nikander, P. 1999b. Ikääntyvä yhteiskunta ja tulevaisuuden ikääntyvä nainen. Teoksessa I. Kangas & P. Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 211-228.
- Oksala, J. 1997. Foucault ja feminismi. Teoksessa S. Heinämaa, M. Reuter & S. Saarikangas (toim.) Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia. Helsinki: Gaudeamus, 168-190.
- Oksala, J. 2001. Järjen ja tahdon tuolla puolen. Etiikan mahdoton subjekti. Teoksessa S. Heinämaa & J. Oksala (toim.) Rakkaudesta toiseen. Kirjoituksia vuosituhatosen vaihteen etiikasta. Helsinki: Gaudeamus, 54-82.
- Ollila, M-R. 1998. Arkkienkelin vanhuus. Teoksessa J. Heinonen (toim.) Senioriteetti voimavarana. Tampere: Yliopistokustannus, 139-153.
- Oranen, M. 1996. ”Semmonen pikkunen huoli”: diskurssianalyttinen tutkimus lastensuojelun arviointikeskusteluista. Kehitys- ja kasvatopsykologian lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopisto: psykologian laitos.
- Palmore, E. 1990. Ageism. Negative and positive. New York: Springer.
- Parvikko, O. 2000. Psykososiaalinen työympäristö ja työsuojelu. Teoksessa A-M. Lehto & N. Järnefelt (toim.) Jaksaa ja joutaen. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Helsinki: Tilastokeskus, 163-182.

- Perho, H. & Korhonen, M. 1994. Työ ja henkinen hyvinvointi keski-iän kynnyksellä. Teoksessa *Ikääntyminen ja työ*. Työterveyslaitos. Helsinki: WSOY, 196-204.
- Perho, H. & Korhonen, M. 1999. Hallinta työssä ja parisuhteessa keski-iän kynnyksellä. *Psykologia* 34(1999): 115-127.
- Petrell, K. 1998. Tiedotusvälineet ja mainonta. Teoksessa M. Herlin (toim.) *Naisten ihmisoikeuksien käsikirja*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus, 131-147.
- Phillipson, C. 1998. *Reconstructing old age. New agendas in social theory and practice*. London: Sage.
- Potter, J. & Wetherell, M. 1987. *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Potter, J. & Wetherell, M. 1994. Analyzing discourse. Teoksessa A. Bryman & R. G. Burgess (toim.) *Analyzing qualitative data*. London: Routledge, 47-66.
- Raivola, R. 2000. *Tehoa vai laatua koulutukseen?* Helsinki: WSOY.
- Ruoppila, I. 1996. Henkinen toimintakyky ja oppiminen. Teoksessa *Ikääntyvät työelämässä - Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö*. Liiteosa. Helsinki: Työministeriö, 193-212.
- Savola, L. 2000. *Naiset Suomen työmarkkinoilla 1990-luvulla*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Schiffrin, D. 1994. *Approaches to discourse*. Oxford: Blackwell.
- Sontag, S. 1997. The double standard on aging. Teoksessa M. Pearsal (toim.) *The other within us. Feminist explorations of women and aging*. Oxford: Westview Press, 19-24.
- Stewart, A. J. & Vandewater, E. A. 1998. The course of generativity. Teoksessa D. P. McAdams & E. de St. Aubin (toim.) *Generativity and adult development. How and why we care for the next generation*. Washington D.C: American Psychological Association, 75-100.
- Sugarman, L. 1995. *Life-span development. Concepts, theories and interventions*. 4. painos. London: Routledge.
- Suoninen, E. 1992. *Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta*. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia. Sarja A, nro 24.
- Szinovacz, M. & DeViney, S. 2000. Marital characteristics and retirement decisions. *Research on Ageing*, 22(5), 470-499.
- Tapaninen, M. 1998. *Murrosaloilla eniten vakavaa työuupumusta*. *Mielenterveys* 98(2), 16-18.

- Thomas, J. L. 1992. *Adulthood and aging*. Boston: Allyn & Bacon.
- Tikkanen, T. 1998. *Learning and education of older workers: lifelong learning at the margin*. University of Jyväskylä.
- Tuohinen, T. 1999. Työn kiros ja autuus I. *Yhteiskuntapolitiikka* 64(4), 317-333.
- Tuomi, K., Eskelinen, L., Toikkanen, J., Järvinen, E., Ilmarinen, J. & Klockars, M. 1991. Work load and individual factors affecting work ability among aging municipal employees. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 17(1), 128-134.
- Työministeriö, 1999. Ikäjohtaminen: toiminta uudistuu – ihminen ikääntyy.
<www.mol.fi/ammattit/ikaohjelma5.html> (Luettu 21.11.2000.)
- Työministeriö, 2001. Pankkitoimihenkilö. Ammatin kuvaus.
<www.mol.fi/Tietoa/Ammatti/00/2/6/1/26120.html> (Luettu 12.12.2001.)
- Vakimo, S. 1998. Vanhan naisen kasvavat voimavarat – poimintoja noidista ja Pohjan akoista moderneihin mummoihin. Teoksessa J. Heinonen (toim.) *Senioriteetti voimavarana*. Helsinki: Gaudeamus, 115-138.
- Vakimo, S. 2001. Paljon kokeva, vähän näkyvä: tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vertio, H. 1998. Suuret ikäluokat ikääntymässä. Teoksessa J. Heinonen (toim.) *Senioriteetti voimavarana*. Helsinki: Gaudeamus, 7-19.
- Vilkko, A. 1994. Hometown life: Metaphors on the course of life in women's autobiographies. *Cultural Studies* 8(2), 269-277.
- Virtanen, M. 1999. Sukupolven tasot, fraktiot ja elämäkaari. *Gerontologia* 36(2), 81-94.
- Vuorinen, R. 1998. *Minän synty ja kehitys*. Helsinki: WSOY.
- Vähämäki, J. 1998. Elämänpolitiikka ja biopolitiikka. Teoksessa J. P. Roos & T. Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 128-151.
- Väisänen, R. 2000. Työelämän turvallisuus. Teoksessa P. Niemelä & A. R. Lahikainen (toim.) *Inhimillinen turvallisuus*. Tampere: Vastapaino, 239-268.
- Westö, K. 1990. *Merkitty ja muita novelleja*. Helsinki: Otava.
- Wikström, J. 1999. Ihmisen eliniän pidentyminen. Onni vai onnettomuus? Teoksessa *Ikääntyminen ja oppiminen*. Studia Generalia. Helsingin yliopiston Vapaan sivistystyön toimikunta, 173-187.
- Wilson, C. 1984. *Piilotajunnan valtias C. G. Jung*. Helsinki: Kirjayhtymä.

- Wolf, N. 1996. Kauneuden myytti. Kuinka mielikuvilla hallitaan naista. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Zita, J. N. 1997. Heresy in the female body. The rhetorics of menopause. Teoksessa M. Pearsall (toim.) The other within us. Feminist explorations of women and aging. Oxford: Westview Press, 95-112.

Liite 1: Kutsu tutkimushaastatteluun

KUTSU TUTKIMUSHAASTATTELUUN

Kutsun sinut *aikuisen naisen* kertomaan, miten koet iän ja ikääntymisen työssäsi.

Olen aikuiskasvatuksen ja yhteiskuntapolitiikan aikuisopiskelija Jyväskylän yliopistossa ja teen pro gradu –tutkimusta, johon etsin *vuosina 1946-1953 syntyneitä pankkitoimihenkilönaisia haastateltaviksi*.

Haastattelussa haluaisin kuulla, *millaisia ikään liittyviä kokemuksia sinulla on työelämästä*, sillä sinulle on elämäkokemuksesi myötä karttunut tutkimukseni kannalta tärkeää tietoa, jota voidaan hyödyntää myöhemmin työelämän kehittämisessä. Tulemalla haastatteluun kykenet siis vaikuttamaan.

Aineistonkeruumenetelmänä oleva teemahaastattelu on melko vapaamuotoinen keskustelu, joka tulee kestämään noin tunnin. Tapaamisemme ei edellytä taholtasi mitään etukäteisvalmistautumista. Haastattelulla koottu aineisto käsitellään luottamuksellisesti, eikä henkilöitä voida tunnistaa tutkimusraportista. Haastattelumateriaali tuhoetaan raportin valmistuttua ja sinulla on mahdollisuus tutustua lopulliseen tutkimusraporttiin.

Haastattelen sinua kotipaikkakunnallasi – ajan ja haastattelupaikan voimme sopia yhteistuumin puhelimesta tai sähköpostilla, kun otat minuun yhteyttä. Toivon, että sinulle sopiva tapaamisaika löytyisi viikoilta 24-26, mutta muikin ajankohta on neuvoteltavissa. **Tervetuloa haastatteluun!**

Liite 2: Teemahaastattelun aihealueet

1. Haastateltavan taustatiedot

- syntymävuosi ja perhesuhteet
- koulutus- ja työhistoria pääpiirteittäin
- nykyisen työsuhteen laatu (onko osa-aikainen/kokoaikainen, mitkä työtehtävät ja mikä asema organisaatiossa)

2. Haastateltavan kokemukset oman ikäluokkansa suhteesta työhön

- millaisia koulutus- ja työuraa koskevia toiveita ollut itsellä ja miten arvioi toiveiden toteutumista
- miten arvioi työn merkitystä omalle sukupolvelleen, mikä on työn ja vapaa-ajan suhde tällä hetkellä
- poikkeako oma suhtautuminen työhön äidin/ tyttären sukupolven suhtautumisesta
- millaisen suhteen toivoo lastensa/nuorten yleensä muodostavan työhön

3. Haastateltavan kokemukset pankkityön muutoksista ja näkemykset hallintakeinoista

- ilmeneekö laman ja pankkikriisin vaikutuksia omassa työyhteisössä tällä hetkellä
- miten arvioi teknistymisen/ kansainvälistymisen muuttaneen työnkuvaansa ja mitkä ovat tulevaisuuden näkymät
- miten toivoisi työhönsä liittyvistä muutoksista tiedotettavan (riittävyys, aikaisuus)
- kuinka pyrkii sopeutumaan muutokseen työssä (elämänhallinta, kouluttautuminen)
- kokeeko työhönsä/ työsuhteeseensa liittyvän epävarmuustekijöitä nyt tai tulevaisuudessa ja miten niihin suhtautuu
- miten suhtautuu työpaikan vaihtamiseen, isoon työnkuvan muutokseen tai työttömyyteen
- miten suhtautuu eläkkeelle jäämiseen

4. Haastateltavan kokemukset työmarkkinoiden ja työyhteisön suhtautumisesta omaan ikääntymiseensä

- miten arvioi oman työyhteisönsä tapaa huolehtia ikääntyvien työntekijöiden hyvinvoinnista
- kokeeko, että johtamistapa huomioi eri ikäiset työntekijäryhmät
- millaiset johtamistavat kokee ikäistään työntekijää arvostaviksi/ syrjiviksi
- miten arvioi iän vaikutusta työtoveruudessa ja esimies-alaisuudessa
- kokeeko iän vaikuttavan koulustarjontaan työsuhteessaan
- kokeeko, että työyhteisössä hyödynnetään riittävästi varttuneiden kokemusta (esim. toimiminen työhön opastajana)
- miten arvioi iän/ vankan työkokemuksen vaikutusta työsuhteen pysyvyyteen/ uudelleen työllistymiseen

5. Haastateltavan kokemukset keski-ikästä elämänvaiheena työn kannalta tarkasteltuna

- onko kokenut keski-ikään liittyvän merkittäviä elämänmuutoksia ja mikä on ollut niiden suhde työhön
- miten arvioi työn, perheen ja vapaa-ajan välisten suhteiden kehittyneen keski-ikäisenä
- mikä merkitys oman työyhteisön kehittämisellä on tässä elämänvaiheessa ja miten arvioi omaa panostaan siinä
- miten arvioi oman elämäkokemuksensa merkitystä nuoremmille työtovereilleen
- tunteeko tässä elämänvaiheessa huolta lastensa/ yleensä nuorten asemasta tulevaisuuden työmarkkinoilla

6. Haastateltavan kokemukset sisäisestä ikääntymisprosessista työn kannalta tarkasteltuna

- minkä ikäiseksi tuntee itsensä yleensä ja minkä seikkojen arvelee aiheuttavan muutoksia tähän tunteeseen
- miten kokee fyysiset ikääntymismuutokset suhteessa sisäiseen minäänsä/ sisäiseen iän tunteeseen
- mitä sisäisiä vahvuuksia ja heikkouksia näkee vanhenemisessaan työn kannalta tarkasteltuna ja millaista suhtautumista toivoisi näihin muutoksiin
- kokeeko ikääntymisen vaikuttavan työssä oppimiseen jotenkin

7. Haastateltavan kokemukset naisen vanhenemisen erityispiirteistä työelämässä

- kokeeko vanhenemisen olevan työelämässä erilaista naiselle kuin miehelle ja mitä erityispiirteitä on havainnut
- merkitseekö ammattitaidon karttuminen ikääntyessä samaa naiselle kuin miehelle haastateltavan kokemusten valossa
- miten arvioi vaihdevuosien ja työelämässä toimimisen suhdetta (onko tarpeen/ hyödyllistä hoitaa oireita)
- kokeeko sukupuolensa/ ammattinsa vaikuttavan siihen, miten suhtautuu ulkonäkömuutoksiin ikääntyessään (onko pankkityössä erityisodotuksia)
- jos arvioi nuorekkaan ulkonäön eduksi työelämässä ja toimialallaan, kuinka pitkälle on valmis muokkaamaan ulkonäköään